

145470

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

Abdulvahap ÖZSOY

ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC VE HADİSÇİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Selçuk COŞKUN

ERZURUM-2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalının Hadîs Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd.Doç. Dr. Selçuk COŞKUN

Danışman / Jüri

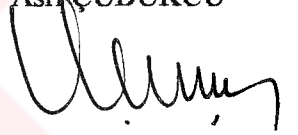
Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Jüri

Prof. Dr. Asri ÇUBUKCU

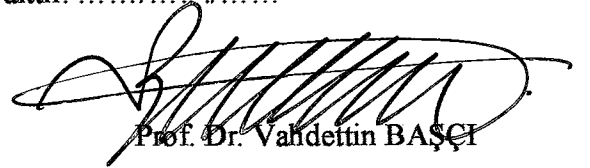
Jüri

Prof. Dr.

Prof. Dr.

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir./...../.....

Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN YAŞADIĞI DÖNEM.....	1
1. EMEVİLER DÖNEMİ.....	1
1.1. SİYÂSÎ YAPI.....	1
1.2. SOSYAL YAPI.....	10
2. ABBÂSÎLER.....	14
2.1. SİYASÎ YAPI.....	14
2.1. SOSYAL YAPI.....	20
I. BÖLÜM	22
ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	22
1. DOĞUMU VE NESEBİ	22
2. AİLESİ.....	25
3. EKONOMİK DURUMU.....	32
4. EĞİTİMİ	33
5. HADİS ÖĞRENMEK İÇİN YAPTIĞI SEYAHATLER	34
6. HOCALARI VE TALEBELERİ.....	37
6.1. HOCALARI	37
6.2. TALEBELERİ.....	50
7. OTORİTESİNİ KAZANMASI , TABAKASI VE HADİS ALİMLERİ ARASINDAKİ KONUMU.....	62
7.1. OTORİTESİNİ KAZANMA SÜRECİ.....	62
7.2. TABAKASI.....	65
7.3. HADİS ALİMLERİ ARASINDAKİ KONUMU.....	68
8. ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN HADİS MALZEMELERİ VE ONUN HAKKINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	71
8.1. HADİS MALZEMELERİ	71
8.2. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	74
9. VEFATI.....	78
II. BÖLÜM.....	80
HADİŞÇİLİĞİ	80
1.RİVÂYET METODU.....	80
1.1. KULLANDIĞI HADİS TAHAMMÛL (ALMA) YOLLARI	80
1.1.1. <i>Semâ'</i>	80
1.1.2. <i>Kırâat</i>	82
1.1.3. <i>Mükatebe</i>	82
1.1.4. <i>İcâzet</i>	83

1.2. HADİS TAHAMMÜLÜNDEKİ (ALMADAKİ) YÖNTEMİ.....	84
1.2.1. Hocasına Semâmi Tasrih Ettirmesi.....	84
1.2.2. Râviler Hakkında Bilgiler Toplaması.....	90
1.2.3. Bir Hadîsi Aynı Kişiden Çok Kereler Dinlemesi.....	91
1.2.4. Ali İsnâd Araması.....	92
1.2.5. Hadîs Müzakeresinde Bulunması.....	93
1.3. HADİS EDASINDAKİ (RİVÂYETİNDEKİ) YÖNTEMİ.....	93
1.3.1. Hadîs Meclisleri Kurması.....	93
1.3.2. Ehil Kişilerin Onayını Alarak Rivâyet Etmesi.....	94
1.3.3. Sorular Çerçevesinde Rivâyet Etmesi.....	95
1.3.4. Önce Hadîsi Rivâyet Edip Sonra İmlâ Ettirmesi.....	95
1.3.5. Rivâyet Esnasında Metin ve Senetle İlgili Bilgi Vermesi.....	97
1.3.6. Rivâyette Öğrencilerin Durumunu Dikkate Alması.....	98
1.3.7. Her İsteyene ve Her Hadîsi Rivâyet Etmemesi.....	99
1.4. EN SAHÎH İSNÂDLARI (ESAHHU'L-ESÂNİDLERİ).....	101
2. CERH VE TA'DİL METODU VE ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'A GÖRE BELLİ BAŞLI CERH SEBEPLERİ.....	101
2.1. HADİS UYDURMAK.....	107
2.2. MÜRÛETE (ŞAHSİYETE) ZARAR VERECEK BİR HAL İÇERİSİNDE OLMAK.....	108
2.3. İFTİRA ETMEK.....	115
2.4. EHLİ BİDATTAN OLMAK.....	116
2.5. TEFERRÛD.....	118
2.6. DİL VE İFADE PROBLEMLERİ.....	119
2.7. İHTİLÂT.....	120
2.8. HADİSLERİ REF' ETMEK.....	120
III. BÖLÜM.....	123
ŞU'BE'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....	123
1. MÜSLÜMAN HADİSÇİLERİN ELEŞTİRİLERİ.....	123
1.1. RAVİLERLE İLGİLİ ELEŞTİRİLER.....	123
1.2. Şİİ OLDUĞU İDDİASI.....	127
1.3. MÜRCİ OLDUĞU İDDİASI.....	129
2. MÜSTEŞRİK G.H.A. JUYNBOLL'UN ELEŞTİRİLERİ.....	131
SONUÇ.....	141
BİBLİYOGRAFYA.....	144
ÖZGEÇMİŞ.....	159

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC ve HADİSÇİLİĞİ

ABDULVAHAP ÖZSOY

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Selçuk COŞKUN

2004-Sayfa: 159+VII

Jüri: Prof. Dr. İbrâhîm BAYRAKTAR

Prof. Dr. Asri ÇUBUKCU

Bu çalışmada, etbâu't-tabiîn dönemi hadîsçilerinden Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın hayatı ve hadîsçiliği ele alınmıştır. Bu çerçevede, özellikle tabakat kitaplarında Şu'be'ye isnâd edilen bilgiler yardımıyla Şu'be İbnu'l-Haccâc profili çizilmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla, ilk olarak Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yaşadığı dönemdeki siyasî ve sosyal yapının, ailesinin ve hocalarının onun şahsiyetinin inşasındaki etkileri ortaya konulmuştur. Diğer taraftan, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın hem bir râvî, hem de bir hadîs alimi olarak takip ettiği yöntemler ele alınmış, ayrıca ona yöneltilen eleştirilerin sunulmasıyla ortaya konan hadîsçi profili netleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal yapısı incelenmiştir.

Birinci bölümde Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın hayatı ve eserleri ele alınmış; ikinci bölümde ise bir hadîsçi olarak takip ettiği yöntemler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise, gerek Müslüman hadîsçiler, gerekse müsteşrik G.H.A. Juynboll tarafından Şu'be İbnu'l-Haccâc'a yöneltilen eleştiriler işlenmiştir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

SHU'BA B. AL-HAJJÂJ AND HİS HADİTH SCHOLARSHIP

ABDULVAHAP ÖZSOY

Supervisor

Assoc. Prof. Selçuk COŞKUN

2004-Page: 159+VII

Jury: Prof. Dr. İbrâhîm BAYRAKTAR

Prof.Dr. Asri ÇUBUKCU

SHU'BA B. AL-HAJJÂJ AND HİS HADİTH SCHOLARSHIP

In this study, as a hadith scholarship Shu'ba b. al-Hajjâj's life and his hadith scholarship have been studied. In this context, Shu'ba b. al-Hajjâj's profile has been formed by information attributed his in the hadith biography dictionaries (Tabakât).

To this aim, first affects of the political and social structure in this period, his family and his teachers have been brought up. In the other hand, as a hadith transmitter and a hadith scholarship, his methods have been dealt with. And The profile brought up has been tried to be appeared by the Critiques gived his by Muslim hadith scholarships and Orientalist G.H.A. Juynboll.

This study has contained three chapters. In the introduction chapter the political and social structure that Shu'ba b. al-Hajjâj lived in have been searched.

In the first chapter his life and Works have been dealt with. And in the second chapter, as a hadith scholarship his methods have been studied.

In the third chapter, the critiques gived his by Muslim hadith scholarships and Orientalist G.H.A. Juynboll have been investigated.

ÖNSÖZ

İslâmî ilimler sahasında en fazla ilgiye mahzar olmuş bilim dallarından birisi, hiç şüphesiz, hadîs ilmi olmuştur. İslâm'ın doğuşundan bu güne kadar geçen 15 asırlık zaman diliminde, hadîsle ilgili binlerce eser ortaya konulmuştur.

Son dönemlerde, özellikle Cumhûriyet döneminde, bu muazzam kültürel ve bilimsel birikim yeniden ele alınmaya ve değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede özellikle akademik çevrelerde yapılan çalışmaların iki önemli konu etrafında yoğunlaştığı bilinmektedir. Bu konular; hadîslerin delâlet ve sübût problemidir. Bu konular ekseninde metodoloji çalışmalarından tarih çalışmalarına; spesifik konu çalışmalarından geniş dönem çalışmalarına kadar bir çok çalışma yapılmıştır.

Hadîs tarihi çalışmaları, İslâmî ilimlerin gelişim kaydettiği 15 asırlık zaman dilimi esas alındığında oldukça yeni bir çalışma alanıdır. Bu yüzden klasik olarak niteleyebileceğimiz eser sayısı fazla değildir. Bu itibarla son dönemlerde yapılan hadîs tarihi çalışmalarından başı çekenler, daha çok umumi bilgi veren eserlerdir. Daha ayrıntılı çalışmalar ise akademik çevrelerde sürdürülmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde; dönem ve şahıs çalışmaları olarak iki kategoriye ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Dönem çalışmalarının önemi inkâr edilemez. Ancak bir dönem hakkında sağlıklı değerlendirmelerde bulunabilmek için, o döneme yön veren kişilerin incelenmesi ve tüme varım metodu ile bu parçaların birleştirilmesi, daha sonra genel değerlendirmelerde bulunulması en sağlam yol olarak görünmektedir.

Etbâu't-tâbiîn dönemi, hadîs ilminin sistematik anlamda bir bilim dalına dönüştüğü dönem olarak tavsif edilebilir. Hadîs bilimine dair elimizdeki mevcut verilerin doğru anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi için, bu dönemin ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmesinin büyük bir öneme sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir.

Bu gerçeklikten hareketle hazırlanan bu çalışma, etbâu't-tâbiîn dönemini oluşturan parçalardan birini, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ı konu edinmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünde Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yetiştiği çevre genel olarak ele alınıp o günkü toplumun siyasî ve sosyal yapısı ortaya konulmaya

çalışılacak; birinci bölümde ise; doğumu, ailesi, geçimi, eğitimi gibi daha spesifik anlamda yetişmesine katkısı olan unsurlar incelenecektir.

İkinci bölüm, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın evvela bir hadîs tâlibi olarak, daha sonra da hadîs alimi olarak takip ettiği yöntem ve prensipler üzerinde odaklaşacaktır. Bu çerçevede, hadîs tahammül ve edasında dikkat ettiği hususlar; cerh ve ta'dil faaliyetinde esas aldığı prensipler tespit edilecektir.

Üçüncü bölümde ise; gerek Müslüman hadîşçiler ve gerekse müsteşrik G.H.A. Juynboll tarafından Şu'be İbnu'l-Haccâc'a yöneltilen eleştiriler tetkik edilecektir.

Bu çalışmanın her aşamasında katkılarını esirgemeyen, başta danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Selçuk COŞKUN, Prof.Dr. İbrâhîm BAYRAKTAR ve Yrd.Doç.Dr. Nihat YATKIN beylere teşekkürü bir borç bilirim.

Abdulvahap ÖZSOY

Erzurum 2004

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ay.	: Aynı yer
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Krş.	: Karşılaştırınız
MÜİFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfası
ss.	: Sayfaları
TDV.	: Türkiye Diyânet Vakfı
Tsz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları
Ysz.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN YAŞADIĞI DÖNEM

Şu'be İbnu'l-Haccâc hicrî 80-87 ile 160 yılları arasında yaşamış bir hadîs alimidir. Tarihi bir şahsiyet olan Şu'be İbnu'l-Haccâc'ı değerlendirenken yaşadığı dönemin ortaya konulması, onu ve faaliyetlerini sağlıklı yorumlayabilmek için önemli bir basamak olacaktır. Bu itibarla evvela Şu'be'nin yaşadığı dönemin siyasî ve sosyal yapısı genel hatlarıyla sunulacaktır.

İslâm tarihinin Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yaşadığı dönemi oldukça karışık bir takım gelişmelere sahne olmuştur. Abbâsoğullarının gizlice teşkilatlanmak suretiyle gerçekleştirdikleri bir halk ayaklanması sonucunda Emevî devleti yıkılarak, yerine Abbâsî devleti kurulmuştur. Şu'be'nin dünyaya geldiğinde kendisini içerisinde bulduğu bu siyasî ve sosyal yapının şekillenmesinde etkili olan Emevî halifeleri I. Velîd b. Abdilmelik (86-96/705-717), Süleymân b. Abdilmelik (96-99/715-717), Ömer b. Abdilazîz (99-101/717-720), II. Yezîd b. Abdilmelik (101-105/720-724), Hişâm b. Abdilmelik (105-125/724-743), II. Velîd b. II. Yezîd (125-126/743-744), III. Yezîd b. I. Velîd (126/744), İbrâhîm b. I. Velîd (126-127/744), II. Mervân b. Muhammed (127-132/744-749); Abbâsî halifeleri ise, Ebû'l-Abbâs Abdullah b. es-Saffâh (132-136/749-754), Ebû Cafer el-Mansûr (136-158/754-775), Mehdî'dir (158-169/ 775-786)(Şu'be Mehdi döneminin ikinci yılında vefat etmiştir). Bu on bir hükümdar arasında iktidarda kaldıkları sürede yaptıkları icraatlar açısından en önemlileri; Ömer b. Abdilazîz , Hişâm b. Abdilmelik ve Ebû Cafer el-Mansûr'dur. Buna göre önce Emevî devletini, sonra Abbâsî devletini incelemek yerinde olacaktır.

1. EMEVİLER DÖNEMİ

1.1. SİYÂSÎ YAPI

Vâsıt şehrinin kurulması, Arapçanın resmi dil olması, İslâmî sikkenin basılması gibi önemli işleri yapan¹ Emevî halîfesi Abdulmelik (ö.86/705) vefat edince oğlu Velîd (ö.96/717), herhangi bir iktidar mücadelesine girişmek zorunda kalmadan halîfe olmuş; on yıl gibi kısa denebilecek zaman zarfında oldukça önemli fetihler gerçekleştirmiş, imar ve diğer faaliyetler açısından Emevîler'in en parlak devrelerinden birini yaşatmıştır. Bu başarısında babasının takip ettiği siyaseti devam

¹ Yıldız, H.Dursun, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1989, II, 378-330.

ettirip, tecrübeleri valilerle birlikte çalışması, onların bilgi ve tecrübelerinden istifade etmesi önemli bir paya sahiptir. Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yaşadığı Irak bölgesinin valiliğini, babası gibi, yeniden Haccâc'a havale eden Velîd, İslâm dünyasının en çok isyanının gerçekleştiği bu bölgeyi kontrol altında tutarak diğer bölgelerde fetih hareketlerine girişmiştir².

Haccâc'ın Irak bölgesinin valiliğini sürdürmesi Şu'be'nin çocukluğunun katı bir siyasî otoritenin gölgesinde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Zira, daha sonra Şu'be'nin devlet idarecilerine karşı takındığı tavrın bu dönemde şekillendiği söylenebilir.

İsyan bölgelerini kontrol altına alan Velîd; Kuteybe b. Müslim, Muhammed b. Kâsım es- Sakafî, Mesleme b. Abdilmelîk, Târik b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nasr gibi komutanlarla³ Suriye⁴, Mâverâünnehir, Sind⁵ ve civarı ile İspanya'nın⁶ fethini gerçekleştirmiştir. Türklerin Müslüman olması da bu döneme rastlamaktadır⁷.

Velîd dindarlığıyla dikkat çekiyordu. İslâm'ın bir devlet dini olması için çaba sarf etmiştir. Bu meyanda Medine'li alimlere zulmeden vali Hişâm b. İsmail'i görevden alıp amcazâdesi Ömer b. Abdilazîz'i Medine valisi olarak görevlendirmiştir⁸. Bu tutumuyla hanedanın yıkılması için çalışan muhalif grupların karşısında olan sünî grubun öncüleri olacak zümrenin yetişmesine zemin hazırlamıştır⁹.

Velîd ölmeden evvel babası tarafından veliaht tayin edilen kardeşi Süleymân'ı bu haktan vazgeçirip oğlunu veliaht tayin etmeye çalışmıştır. Haccâc gibi önemli komutanlarını da bu hususta yanına almış ve zorla Süleymân'ı ikna etmeye niyetlenmiş, ancak bu emeline ulaşmadan vefat etmiştir¹⁰.

Büyük bir idareci olarak tarihe geçen Velîd, devletin topraklarını Türkistan'dan Fransa'ya kadar genişletmiş, imar faaliyetleriyle memleketi mamur

² Yıldız, *a.g.e.*, II, 382; Yiğit, İsmâîl, "Emevîler", DİA, İstanbul 1995, XI, 92.

³ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, III, 671.

⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, III, 679.

⁵ Sind bölgesi bu gün batı Pakistan ve Karaçiyi kapsayan bölgedir (Bkz. Haig, T.W., "Sind", *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, MEB. Basımevi, İstanbul 1967, X, 676-678).

⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, III, 688.

⁷ Hasan, H. İbrâhîm, *Siyasî-Dini-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. İsmâîl Yiğit- Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1987, I, 381-406; Yıldız, *a.g.e.*, II, 382-394.

⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, III, 672.

⁹ Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

¹⁰ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 30; Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

hale getirmiş, insanlara karşı güler yüzle muamele etmek suretiyle halkı bir arada tutmaya çalışmıştır. Devletin bütünlüğü söz konusu olduğunda ise asla merhamet göstermemiştir¹¹.

Bu dönemde İslâm aleminde mimarî, ilmî ve sanatsal çalışmalar büyük bir gelişme kat etmiştir. Velîd'in bu tür çabalara destek vermesinin de yine onun devleti halkla bütünleştirme çabalarından kaynaklandığı düşünülebilir¹². İslâm devletini, halîfe olduğu on yıllık dönemde tarihinin en büyük imparatorluğu haline getiren Velîd, 13 Cemaziye'l-Ahir 96/715 tarihinde vefat etmiştir¹³. Bu dönemde Şu'be yaklaşık 9-16 yaşındadır.

Velîd'in ölümü üzerine devletin başına geçen Süleymân b. Abdilmelîk, ilk iş olarak Haccâc tarafından hapse atılan binlerce kişiyi affetmiş ve Velîd'in yanında kendisine karşı cephe alan devlet adamlarını cezalandırmaya karar vermiştir. Bu çerçevede evvela, Sind bölgesinin fatihi Muhammed b. Kasım es-Sakafi ve Mâverâünnehir fatihi Kuteybe b. Müslim cezalandırılmıştır. Velîd döneminin önemli komutanlarından Nasr b. Mûsa da kötü muamelelere maruz kalmış ve oğlu halîfe tarafından öldürtülmüştür¹⁴.

Süleymân döneminin en önemli askeri hareketi başarısızlıkla sonuçlanan İstanbul'un fethi girişimidir¹⁵. Bu harekate ondan sonra halîfe olan Ömer b. Abdilazîz son vererek, daha fazla kaybın olmasını önlemiştir¹⁶.

Süleymân döneminde, selefi ve kardeşi olan Velîd döneminde nisbeten olumlu bir gidişata yönelen saray hayatı, yeniden eski sefâhatına dönmüştür. Velîd zamanındaki toplantılarda, yapılan imar faaliyetlerinden bahsedilirken; Süleymân döneminde sohbetlerin konusu yeniden ziyafetler ve kadınlar etrafında yoğunlaşmaya başlamıştır. Ancak Süleymân'ın, diğer zevke düşkün Emevî hükümdarlarından bir farkı bulunmaktadır: İkaz edildiği zaman müteessir olup oturup ağlamaktadır. Bu yönünden dolayı bazı alimlerin etkisinde kaldığı nakledilir. Hatta İslâm tarihinde Hulefây-ı Râşidîn'in beşincisi olarak kabul edilen Ömer b.

¹¹ et-Taberî, *a.g.e.*, III, 670- IV, 28; Yıldız, *a.g.e.*, II, 394,395.

¹² Yıldız, *a.g.e.*, II, 396.

¹³ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 28; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl, *Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul, 1995, IX, 147-156; es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefa*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1902, I, 224; Yıldız, *a.g.e.*, II, 396.

¹⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 57; es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefa*, I, 225; Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Küttübi'l-İlmîyye, Beyrut 1995, IV, 304,305.

¹⁶ Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

Abdilazîz'in hilâfete veliaht tayin edilmesi de Süleymân'ın bu zaafından kaynaklanmıştır. Zira, vefat edeceği anda dindarlığı ile tanınan fakîh Recâ b. Hayve'nin etkisiyle Ömer b. Abdilazîz'i kendine veliaht tayin etmiştir¹⁷.

Süleymân b. Abdilmelik'in 2 yıl 5 ay 5 gün süren halîfeliği, 99/718 yılında vefat etmesiyle son bulmuştur¹⁸. Bu dönem Emevîler'in duraklamaya giriş dönemi olarak kabul edilir¹⁹. Bu esnada Şu'be'nin yaşı ise 12-19 civarındadır.

Süleymân'ın veliaht tayin etmesi sonucunda, Ömer b. Abdilazîz hiç beklemediği bir anda halîfe olmuştu. Çok iyi bir dini eğitim almış olan Ömer b. Abdilazîz, Medine valiliği esnasında işlerini istişare ile yapar, ilim adamlarının tavsiyelerini yerine getirmeye çalışırdı. Onu diğer Emevî halîfelerinin çoğundan ayıran en önemli özelliği ise, dini aslına uygun bir şekilde hayatına hakim kılmaya çalışmasıydı. Hilâfet görevini üzerine alır almaz ilk iş olarak, büyük kayıpların verildiği İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Daha sonra iç problemlere yöneldi ve halk arasında tesânüdü sağlamak için zalim valileri görevden aldı; yerlerine alim, işinin ehli dindar kişileri vali olarak tayin etti. Ülkeyi idare ederken işlerini hep alimlere danışarak yaptı. Ehli Beyt'e Fedek arazisini vererek devletle olan münasebetlerini düzeltmeye çalıştı. Hâricîlerle anlaşma sağlayamadıysa da, en azından hilâfeti döneminde isyan etmelerini engelledi²⁰. Bütün bu olumlu icraatları sebebiyle Hulefâ-i Râşidîn'in beşincisi olarak kabul edilen Ömer b. Abdilazîz halîfenin de istişare ile seçilmesi için çabaladıysa da Emevî hanedanının muhalefetine maruz kaldı. Bu isteğini gerçekleştiremeden yirmi günlük bir hastalık neticesinde 101/720 yılının Recep/Şubat ayında vefat etti²¹. Bu sırada Şu'be, yaklaşık 16-21 arası bir yaştadır.

Ömer b. Abdilazîz'in hadîs tarihi açısından en önemli yanı; Hadîs alimlerine bir ta'mim göndererek hadîslerin tedvîn faaliyetlerini resmen başlatmasıdır. Evvela

¹⁷ es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 226; Yıldız, *a.g.e.*, II,400; Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

¹⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 57; İbnü'l-Esrî, *a.g.e.*, IV, 311.

¹⁹ Yiğit, *a.g.md.*, XI, 92.

²⁰ Bkz. İbnü'l-Esrî, *a.g.e.*, IV, 317.

²¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru's-Sâdir, Beyrut Tsz., V, 340-408; et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 59-68; İbnü'l-Esrî, *a.g.e.*, IV, 312-331; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 298, 311-339; es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 228-246; Halife b. Hayyât, Ebû Amr el-Leysî el-Uşfurî, *Târîhu Halîfe b. el-Hayyât*, Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru'l-Kalem, Dimâşk 1397, I, 317. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil, İmadüddin, *Ömer b. Abdilazîz Dönemi ve İslâm İnkılâbı*, Çev. Ubeydullah Dalar, Bir Yay., İstanbul 1984; Ağrakça, Ahmet, *İslâm'da İlk Tecdid Hareketi ve Ömer İbn Abdülaziz*, Buruc Yay., İstanbul 1995.

Ebû Bekr b. Hazm'a²² Resulüllah'ın hadîslerinin kaybolmasından ndiçe ettiğini belirten bir mektup göndererek, hadîsleri tespit edip yazmasını talep etmişti. Ancak, Ebû Bekr b. Hazm'ın topladığı hadîsler kendisine ulaşmadan vefat etmiştir²³. Ömer b. Abdilazîz'in isteğini yerine getirerek hadîsleri ilk tedvîn eden kişi İbn Şihâb ez-Zühri olmuştur²⁴.

Ömer b. Abdilazîz vefat edince daha önce babası tarafından veliaht tayin edilen Yezîd b. Abdilmelik herhangi bir mukavemetle karşı karşıya kalmaksızın hilâfet makamına geçti²⁵.

Beceriksiz ve tecrübesiz bir devlet adamı, halîfeliğe yakışmayan hafif meşreb olduğu ve vaktinin çoğunu en çok sevdiği iki cariyesiyle geçirdiği²⁶ belirtilen Yezîd, halîfe olduğunda 29 yaşındaydı ve iktidarı, Yezîd b. Muhalleb isyanıyla ilk sıkıntısını yaşıyordu. Bu isyan neticesinde Ezd ve Rebia' kabileleri savaşa sevk edilmişti. Yezîd b. Muhalleb, Yezîd b. Abdilmelik'in hilâfetini kabul etmediğini ilan ederek Basra'yı ele geçirdi. Bir müddet burada idareyi elinde tuttu²⁷. Bu esnada el-Hasanu'l-Basrî halkı sükûnete çağırıp fitneye kapılmamaları hususunda onları uyarıyordu. Bunu duyan Yezîd b. Muhalleb'in Basra nâibi Abdülmelik b. Muhalleb, bir hutbe irad ederek el-Hasanu'l-Basrî'yi tehdit etmiştir. Ancak el-Hasanu'l-Basrî bu tavrından vazgeçmemiştir²⁸. Şu'be İbnu'l-Haccâc, Yezîd b. Muhalleb isyanı hakkında el-Hasanu'l-Basrî'nin şöyle bir değerlendirmesini nakleder: "Yezîd b. Muhalleb

²² Ebû Bekr b. Hazm Medine'nin en bilginlerinden birisidir. Ömer b. Abdilazîz Medine valiliği yapmış olduğundan onu iyi tanıyor olmalıdır. Ebû Bekr b. Hazm, Medine valiliği de yapmıştır. Ömer b. Abdilazîz, ondan özellikle halası Amra bintü Abdirrahman'ın Hz. Âişe'den rivâyet ettiği hadîsleri bir araya getirmesini istemiştir. Amra ise Hz. Âişe'nin yanında yetirmiştir (Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, XII, 40-41). Hadîslerin tedvîniyle ilgili bkz. Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 58-62.

²³ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İlim, 34 ; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Muhammed, *Sünenü'd-Dârimî*, Thk. Fevâz Ahmed Zemreli-Halid es-Seb'u'l-İlmî, Daru'l-Küttübi'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987, Mukaddime, 43. Ömer b. Abdilazîz'in sünnete yönelik hizmetleri hususunda bkz. Accâc, Muhammed b. el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1988, s. 328-337.

²⁴ Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 248; Koçyiğit, Talat, "İbn Şihab ez-Zühri", *AÜİFD*, c.XXI, Ankara 1976, ss. 51-84.

²⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, IV, 331; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 356; Yıldız, *a.g.e.*, II, 414.

²⁶ Yiğit, *a.g.md.*, XI, 93.

²⁷ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 357.

²⁸ İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 359.

Allah'ın düşmanıdır"²⁹. Yezîd b. Muhalleb, girdiği çatışmada Şam'lı süvariler tarafından öldürülmüştür³⁰.

Ömer b. Abdilazîz döneminde kesintiye uğrayan Bizans seferleri, Yezîd döneminde yeniden başlamış, fakat fazla başarı elde edilememiştir³¹. Yezîd 24 Şaban 105/724 yılında vefat etmiştir³².

Yezîd b. Abdilmelik'in ölümünden sonra hilâfete 19 yıl gibi uzun bir süre devleti idare edecek olan kardeşi Hişâm b. Abdilmelik geçmiştir. Hilâfet makamını 19 yıl 7 ay ve birkaç gün işgal eden Hişâm³³, kardeşinin beceriksizliklerini daha hayatta iken eleştiriyordu. Kardeşi Yezîd'le ortak hiçbir yönü yoktu; dikkatli ve iyi bir yöneticiydi. Halife olduğunda Yezîd dönemindeki kötü yöneticileri görevden aldı ve idarî bir reform hareketine girişti³⁴.

Ömer b. Abdilazîz mevâliye karşı iyi muamelede bulunmuş ve onlardan alınan vergilerin yükünü hafifletmiştir. Bu durum, Emevî hazinesinin zayıflamasına yol açmıştı. Ömer b. Abdilazîz'den sonraki halifeler ise bu olumsuz durumu bertaraf edebilmek için mevâliye ağır vergi yükümlülükleri getirmişlerdir. Hişâm da kendinden önceki bu politikayı devam ettirmiş, bu ağır vergilere dayanamayan mevâli, Hâris b. Süreyc etrafında toplanarak isyan etmiştir. Hâris isyanında, Seyhun nehri civarındaki bir çok yerleşim yeri işgal edilmiştir. Bu isyanı bölgenin valisi olan Edeb b. Abdillâh el-Kasrî bastırmış, isyanın önderi Hâris ise Türklere sığınmıştır³⁵. Söz konusu isyan burada bitmemiş 10 yıl boyunca Hâris, mevâli lideri olarak bir isyan hareketi içinde olmuştur. Nihayetinde 128 yılında Nasr b. Seyyâr tarafından yakalanıp öldürülmüştür³⁶.

Hişâm döneminin en büyük isyanlarından birisi de Zeyd b. Ali³⁷ isyanıdır. Hişâm halife olduktan sonra Hz. Ali evladına iyi muamelede bulunmaya çalışmıştır. Ancak, Zeyd b. Ali isyanında Ehli Beyt'e çok sert mukabelede bulunmuştur. Zeyd b.

²⁹ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaûfî ve arkadaşları, Mütessesetti'r-Risâle, Beyrut 1313/ 1895, IV, 505.

³⁰ es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 247; İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 359.

³¹ Yıldız, *a.g.e.*, II, 416.

³² es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 247; Yıldız, *a.g.e.*, II, 417.

³³ Hasan, *a.g.e.*, I, 421.

³⁴ Yıldız, *a.g.e.*, II, 418.

³⁵ Hasan, *a.g.e.*, I, 421.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 111-222; Atçeken, İsmâil Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s.101-112.

³⁷ Zeyd b. Ali'nin terceme-i hâli için Bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 325.

Ali isyanı Zeyd'in Hişâm kuvvetleri tarafından 122 yılında, alınca aldığı bir ok yarası sonucu öldürülmesiyle sona ermiştir³⁸.

Şu'be İbnu'l-Haccâc Zeyd b. Ali'den Medîne'de Hz. Peygamber'in meşidinde iken bir hadîs almış ve onu "Seyyidu'l-Hâşimiyyîn" olarak tavsif etmiştir³⁹.

Hişâm döneminde bu isyanın dışında Berberî, Hâricî, Mısır Kıptîleri, Beyân b. Sem'an⁴⁰, Ebû Mansûr el-'Îcî gibi isyan hareketleri meydana gelmiştir⁴¹. Bu isyanlar Emevîlerin siyasî güçlerini devamlı yıpratmışlardır⁴².

Bu dönemde cereyan eden bir başka önemli olay Gaylan ed-Dımaşkî⁴³'nin öldürülmesidir. Ömer b. Abdilazîz döneminde kaderi inkâr eden görüşlerinden dolayı yakalanmış, tövbe etmesi istenmiş, kabul edince serbest bırakılmıştı. Ancak Ömer b. Abdilazîz vefat ettikten sonra yeniden eski fikirlerini savunmaya başlayan Gaylan'ı, Hişâm, huzurunda el-Evzâî ile tartıştırmıştır. Tartışmanın sonunda tövbe etmesi istenince sessiz kalan Gaylan, önce elleri daha sonra kafası ve dili kesilmek suretiyle vahşice öldürülmüştür⁴⁴.

Bu dönemde düşüncelerinden dolayı idam edilen bir diğerk kişi Ca'd b. Dirhem'dir. O da *Halku'l-Kur'an*, ilâhî sıfatlar ve insanların filleri hakkındaki görüşlerinden dolayı katledilmiştir⁴⁵. Bu tür olumsuz durumlar, o dönemde

³⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 325,326; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâz'-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968, V, 122. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ağrakça, Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, Şafak Yay., İstanbul 1994, s. 265-284. Zeyd ortadan kaldırılmış olsa da ismini Zeyd'den alan bir akım ortaya çıkmış ve 9. y.y.'da bağımsız devlet kurmuşlardır (Bkz. Vagleri, Laura Veccia, "Râşid Halifeler ve Emevîler Dönemi", çev. İlhan Kutluer, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988, I, 108).

³⁹ Eslem b. Sehl, Ebû'l-Hasan Bahşel el-Vâsitî, *Târîhu Vâsıt*, Thk. G. Avvâd, Âlemu'l-Küttüb, Beyrut 1406/1986, I, 115.

⁴⁰ Bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Tucker, F. William, "Beyân b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irak'ının Şif Aşırıları", Çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III(2003), sayı:1, ss.217-232.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atçeken, *a.g.e.*, s. 66-126.

⁴² Tucker, *a.g.e.*, s. 232.

⁴³ İbn Kuteybe Gaylan'ın Kıptî olduğunu ifade etmektedir (Bkz. İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meûrif*, Thk. Muhammed İsmâil es-Sâvî, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1980, s. 268).

⁴⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1988, s. 128. Ayrıntı bilgi için bkz. Atçeken, *a.g.e.*, s. 127-128. Gaylan'ın aslında Emevîlerin hilâfet anlayışını ve maliye politikasını kabul etmediği için öldürüldüğü de ifade edilmektedir (Bkz. Tunç, Cihat, "Gaylan ed-Dımaşkî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 414).

⁴⁵ Halid b. Abdillâh el-Kusarî kurban bayramı namazından sonra halka bir hutbe irad ederek şöyle demiştir: "Ey insanlar, kurbanlarınızı kesin. Allah kabul buyursun, ben de Ca'd b. Dirhem'i kurban edeceğim. Çünkü o, Cenâb-ı Allah'ın İbrâhim peygamberi "Halîl" (dost) edinmediğini, Mûsa peygamberle konuşmadığını iddia ediyor. Cenâb-ı Allah, onun bu söylediklerinden yüce ve üstündür

propaganda aşamasında olan Abbâsoğulları'na büyük bir koz vererek, muhalif grupları yanlarına çekmelerine imkân vermiş; böylece Abbâsoğullarının propagandaları hız kazanmıştır⁴⁶.

Hişâm b. Abdilmelik servet toplamaya düşkün olan bir hükümdar idi. Bu hırsı sebebiyle zorla vergi toplanmasına ses çıkarmamış ve halkı canından bezdirmişti. Bu mali politikası da Abbâsî ihtilalinin destekçilerini artıran bir başka sebep olmuştur⁴⁷.

Hişâm b. Abdilmelik 125/743 yılının şaban ayında Rusâfe denilen yerde vefat etmiştir⁴⁸.

Velîd b. Yezîd b. Abdilmelik amcası Hişâm'ın vefatından sonra hilâfeti devraldı. Onun da, babası Yezîd gibi zevke ve eğlenceye düşkün, dünyayı dert edinmeyen, evvela alimâne sohbet edip daha sonra kadehleri deviren, mukaddesâtle alay eden biri olduğu kaydedilmektedir. Amcası Hişâm'ın biriktirdiği devlet hazinesini har vurup harman savurmuş; bu durum, Emevî hanedanı da rahatsız etmiş ve nihayet Velîd'in bu durumuna son vermek için Emevî hanedanına mensup Yezîd b. Velîd b. Abdilmelik iktidar mücadelesine girişmiştir. Etrafa çok paralar dağıtan Yezîd b. Velîd, attığı etkili nutuklarıyla dindar kişilerin de desteğini almış, nihayetinde 27 Cemâziye'l-Âhir 126/744 tarihinde Velîd'i öldürerek tahta geçmiştir⁴⁹. Velîd 1 yıl 2 ay ve birkaç gün iktidarda kalmıştır⁵⁰.

Hilâfeti Velîd'den bir ihtilal neticesinde ele geçiren Yezîd b. Velîd b. Abdilmelik, biat alırken Ömer b. Abdilazîz gibi adaleti temin edeceğine ve kimseye zulmetmeyeceğine dair söz vererek, aksine davrandığı taktirde azl edilmesini ve yerine bu makama daha layık birinin getirilerek, ona biat edilmesini salık vermişti⁵¹.

Yezîd halîfe olduktan sonra, İslâm tarihinin en çok isyanının olduğu ve Şu'be'nin de yaşadığı Irak bölgesine, dirayetli ve gözünü budaktan sakınmayan bir

(Bkz. İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, IX, 575). Ca'd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, Mustafa, "Ca'd b. Dirhem", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 542-543.

⁴⁶ Atçeken, *a.g.e.*, s.141. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.

⁴⁷ Hasan, *a.g.e.*, I, 422.

⁴⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 217; el-Hudarıbek, Muhammed, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, Thk. Muhammed el-Usmânî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1986, s. 545; Atçeken, *a.g.e.*, s. 260-263.

⁴⁹ Velîd'in kafasının kesilerek sokaklarda dolaştırıldığı nakledilir (Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 222, 235; Yıldız, *a.g.e.*, II, 426-427; Yiğit, *a.g.m.*, IX, 93-94).

⁵⁰ Velîd'in ne kadar hilâfette kaldığı hususunda ihtilaf vardır. Krş. et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 247; Hasan, *a.g.e.*, I, 423; el-Hudarıbek, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s. 545-548.

⁵¹ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 255,256; Yıldız, *a.g.e.*, II, 428.

idareci olarak tanınan Mansûr b. Cumhûr'u tayin etti⁵². Mansûr'dan korkan halk isyana teşebbüs edemedi. Zaten Yezîd de 12 zilhicce 126/744'de hayata gözlerini kapadı. Kendinden sonra kardeşi İbrâhîm'i veliaht tayin etti⁵³.

Şaşı olan Yezîd b. Velîd ibadete düşküdü. Ordunun bir kısmının özellikle de Hicâz ordusunun maaşlarını kısıtğı için "nâkıs (noksanlaştıran)" diye isimlendirilmişti⁵⁴. İtikadî bakımdan mu'tezile'ye meyyal olduğı ifade edilmiştir⁵⁵.

İbrâhîm b. Velîd, Yezîd vefat ettikten sonra halîfe olduğunu ilan etti. Bunu duyan Ermeniye valisi Mervân b. Muhammed, İbrâhîm'in velayetini kabul etmeyerek, Suriye bölgesine yöneldi. Mervân, valiliğı döneminde gerek askeri, gerekse siyasî açıdan oldukça tecrübe kazanmıştı. Bu itibarla bölgedeki kabileleri kendi tarafına geçirdi. İbrâhîm'in gönderdiği Süleymân b. Hişâm komutasındaki orduyu da mağlup edip 127 yılının Safer ayında Dımaşk'e girdi ve burada halîfeliğini ilan etti⁵⁶. Bir kısım tarihçiler, İbrâhîm, tam anlamıyla halîfelik makamına gelememiş için Emevî halîfeleri arasında onu saymamıştır⁵⁷.

İbrâhîm b. Velîd'i hilâfetten uzaklaştıran, Emevîlerin son hükümdarı Mervân b. Muhammed, hilâfet merkezini Harrân'a taşıdı. Onun döneminde fitneler, isyanlar artış gösterdi, karışıklıklar çoğaldı. Bunu fırsat bilen şifler de Emevîler aleyhine olan faaliyetlerini artırdılar. Abbâsî ihtilal hazırlıkları da kemâle ermişti. İbrâhîm b. Muhammed komutasındaki Abbâsî ihtilal hareketi, zorlu mücadeleler sonucunda Emevî devletinin hakimiyetine son verdi⁵⁸. Mervân, ordusunun başında Büyük Zab Suyu kenarında cereyan eden savaşta yenilince Mısır'a kaçtı. Peşinden onu takip eden Abbâsî güçleri tarafından yakalanan Mervân, burada öldürüldü. Böylece 91

⁵² et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 256,257; Yıldız, *a.g.e.*, II, 428.

⁵³ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 272; el-Hudarîbek, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s.550; Yıldız, *a.g.e.*, II, 428; Hasan, *a.g.e.*, I, 424; Yiğit, *a.g.md.*, IX, 94.

⁵⁴ et-Taberî, *a.g.e.*, IV,273; Hasan, *a.g.e.*, I, 424.

⁵⁵ Hasan, *a.g.e.*, I, 424.

⁵⁶ İbrâhîm'in akıbeti hususunda iki farklı nakil bulunmaktadır. Bunlardan birine göre Mervân, Dımaşk'ten kaçan İbrâhîm'i yakaladı ve öldürmüştür. Diğer rivâyete göre ise Mervân, İbrâhîm'e eman vermiştir. Krş. et-Taberî, *a.g.e.*, IV,281; el-Hudarîbek, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s.550; Hasan, *a.g.e.*, I, 424.

⁵⁷ el-Hudarîbek, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s.550. Bunu ifade eden el-Hudarîbek, muhtemelen bu görüşü benimsediğı için, İbrâhîm'i ayrı bir başlık altında incelemez. Bu yaklaşımı H. İbrâhîm Hasan'ın "Siyasî-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi" adlı eserinde de görmekteyiz (Bkz. Hasan, *a.g.e.*, I, 424). Ancak , bazı kitaplarda İbrâhîm dönemi ayrı bir başlık altında işlenmektedir (Bkz.Yıldız, *a.g.e.*, II, 429).

⁵⁸ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 68-84.

yıllık Emevî dönemi tarih sayfaları arasındaki yerini almış oldu⁵⁹. Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın yaklaşık 45-52 yıllık yaşamı bu dönemde geçmiştir.

1.2. SOSYAL YAPI

Emevî devletini kuran sülale Kureyş kabilesinin büyük kollarından biri olan Ümeyye soyudur. Râşid halîfelerden Hz. Ebû Bekr ve Ömer döneminde, Ümeyye oğullarının devlet idaresinde fazla yer almadığı, Hz. Osman döneminin ikinci yarısında ise oldukça etkili oldukları gözlemlenmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu etkinlikleri artmış, Hz. Ali'nin şehid edilmesi, Hz. Hasan'ın da hilâfetten vazgeçip, halîfeliği Muaviye'ye bırakması sonucunda, Ümeyye oğulları devletin idaresini tamamen ele geçirmişlerdir. Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin edince⁶⁰ bu hakimiyet bir saltanata dönüşerek yaklaşık bir asırlık bir Ümeyye oğulları hakimiyetinin başlangıcı olmuştur⁶¹. Bu dönemde devletin en küçük birimlerine bile Ümeyye oğullarına mensub kişiler getirilmiştir⁶².

Emevî devletinde sosyal hayata hakim olan anlayışların başında kabilecilik gelmekteydi. Araplar İslâm'dan önce de kabile anlayışına sahip bir sosyal yapıya sahiplerdi⁶³. Bu anlayış Hz. Peygamber tarafından ortadan kaldırılıp, yerine din kardeşliğine dayalı bir akidevî sistem oturtulmaya çalışıldı⁶⁴. Daha sonra Râşid halîfeler döneminin genel karakteristiğinin de böyle olduğu ifade edilebilir⁶⁵. Ancak Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci yarısında İslâm toplumuna hakim olan "din kardeşliği" anlayışı, yerini tekrar kabileciliğe bırakmış ve Emevî devletinin kuruluşu ile bu anlayış topluma hakim bir mahiyet kazanmıştır⁶⁶. Emevî devletinde kabilecilik o kadar etkili olmuştur ki, kişiler dedelerinin Cahiliye dönemindeki eylemlerinden dolayı bile hakarete maruz kalmışlardır⁶⁷.

⁵⁹ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 281 vd.; el-Hudarîbek, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s. 550-555; Yıldız, *a.g.e.*, II, 430-432; Hasan, *a.g.e.*, I, 424-425.

⁶⁰ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, 213.

⁶¹ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, Fecr Yay., Ankara 1990, 246-251.

⁶² Altınay, Ramazan, *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, İlâhiyât Yay., Ankara 2003, s. 16.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, Mustafa, *Mevâlinin Hadîs Rivâyetindeki Yeri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 22-25. Bu anlayışlarından dolayı nesep seçerelerinin korunmasına büyük önem vermişlerdir (Bkz. Avcı, Casim- Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 31).

⁶⁴ Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 32-35; Öztürk, *a.g.t.*, s. 27,28.

⁶⁵ Kılıçlı, *a.g.e.*, ss. 36-42; Öztürk, *a.g.t.*, s. 29-31.

⁶⁶ Altınay, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁷ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 49-51.

Emevî devletinin sosyo-kültürel hayatını şekillendiren bir diğer olgu ise sosyal tabakalardır⁶⁸. Aslında kabilecilik anlayışının bir yansıması olan tabakalaşmada, kabaca Arap ve Arap olmayan (acem, mevâlî) olmak üzere iki grup bulunmaktaydı. Arap olanlar sosyal konum itibariyle üstün; siyasî, idârî görevlere getirilme konusunda tercih edilirken, mevâlî sosyal konum açısından aşağıda görülmüş ve üst düzey görevlerde hemen hemen hiç bulunamamış⁶⁹; daha çok sanat ve ilim ile uğraşmaları sağlanmıştır⁷⁰. Hatta bu durumla alay ederek; "Ahmaklık dokumacılar, muallimler ve iplik eğiricilerde ortaya çıkar" şeklinde darb-ı meseller kullanmışlardır⁷¹. Mevâliye yönelik küçümseyici ve aşağılayıcı ifadelerin de bu dönemde çıktığı ifade edilmiştir. Örneğin, "Üç şey: eşek, köpek ve mevâlîden başkası namazı kesmez" gibi sözler söylenir olmuştur⁷². Mevâlî ile bir Arabın evlenmesi hoş karşılanmamış⁷³, mevâlî kadılık gibi dini makamlara tayin edilmemiştir⁷⁴.

Sosyal tabakalaşmada insanlar, sadece Arap-mevâlî diye ayrıma tabi tutulmamışlar, hasep-nesep açısından da Araplar içinde bir sınıflaşma mevcut olmuştur⁷⁵. Irka dayalı ayrımcılık, bir çok ırktan ve renkten insanın olduğu büyük bir imparatorluk olan Emevîlere pahalıya mal olmuş, bu ayrımcılık nedeniyle bir çok isyan gerçekleşmiştir⁷⁶. Şuûbiyye hareketi de bu ayrımcılığa tepki olarak ortaya çıkmıştır⁷⁷. Irk ayrımcılığının olumlu sayılabilecek bir etkisi olmuştur: Sosyal hayatta kendilerine yer bulamayan mevâlî, ilme yönelmiş ve bu gün bile yaptıkları çalışmalar müslümanlar tarafından taktirle karşılanan büyük ilim adamları yetişmiştir⁷⁸. Zira, ilim hayatında bu türden ayrımcılığın yapıldığı görülmemiştir⁷⁹.

⁶⁸ Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İFAV Yay., İstanbul 1995,II, 363-371.

⁶⁹ Mevâlinin aldığı devlet görevleri için bkz. Demircan, Adnan, *Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yay. İstanbul 1996, ss.92-114.

⁷⁰ Öztürk, *a.g.t.*, s. 60.

⁷¹ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 54, 55.

⁷² Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 55.

⁷³ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 49-51.

⁷⁴ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 53.

⁷⁵ Uğur, Mücteba, *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 118; Altınay, *a.g.e.*, s. 21, 22.

⁷⁶ Emevîler dönemi isyanlar hususunda Ahmed Ağırkça'nın *Emevîler Dönemi Kıyımlar* adlı kitabına bakılabilir.

⁷⁷ Şuûbiyye hakkında bkz. Yıldırım, *a.g.e.*; Demircan, *a.g.e.*, s. 189-191.

⁷⁸ Hitti, *a.g.e.*, II, 366.

⁷⁹ Kılıçlı, *a.g.e.*, s. 66,67.

Mevâlifden olan Ebû Hanîfe ve Şu'be İbnu'l-Haccâc da bu önemli ilim adamlarındandır.

Emevî toplumunu şekillendiren bir diğer husus ise dünyevîleşmedir. Râşid halîfeler, İslâm'ı ilk kabul eden kişiler oldukları için Hz. Peygamberle uzun müddet birlikte olmuş ve dini özümsemiş kişilerdi. Dolayısıyla fetihlerle birlikte gelen zenginlik onları ve halkı fazla etkilememiştir. Ancak Emevî devletini kuran Ümeyye oğullarının sonradan Müslüman olmuş olmaları, onların dini özümsemelerinin önünde bir engel olarak görülebilir. Buna bağlı olarak da zenginleşme artınca lükse, israfa ve dünyevî zevklere düşkünlük, halîfelerden başlamak suretiyle toplum hayatında ağırlığını hissettirir olmuştur⁸⁰. Emevîlerin yıkılmasında etkili olan hususlardan birini de bu dünyevîleşme olgusu oluşturmaktadır⁸¹.

Dünyevîleşme olgusunun Şu'be İbnu'l-Haccâc açısından önemli bir durumun ortaya çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Bildiğimiz kadarıyla Şu'be, hadîs ilmine yönelmezden evvel şiirle ilgilenmekteydi ve şair et-Tirimmâh ile birlikte dolaşarak bu alanda kendisini yetiştirmeye çalışıyordu⁸². Şiirle ilgilenmesinin sebebi, kanaatimizce şiir ve arapçanın Emevîler dönemindeki konumuyla yakından alakalıdır. Zira, İslâm öncesinde Arapların sosyal hayatında çok önemli bir mevki işgal eden şiirle, özellikle panayırlarda şairler yeteneklerini sergiler, zenginlerden hediyeler alırlar, müsabakalar düzenlenirdi. Bu Mûsâbakalarda birinci olan şiirler Kabe'nin duvarına asılarak sergilenirdi⁸³. Ancak, ilk İslâmî devirde ahiret hayatı hedeflenip, dünyevi zevk ve eğlenceye değer verilmediği için şiir duraklama dönemine girmiştir⁸⁴. Fakat daha çok dünyevi bir iktidar olan Emevîler döneminde şiir büyük bir gelişme kat etmiştir. Cahiliye şiiriyle yeniden irtibat sağlanmış, şarap, şarkı ve şiir ilaheleri şiirlerin temalarını oluşturmuştur⁸⁵. Özellikle devlet adamlarının şairlere değer vermesi ve onları her vesile ile ödüllendirmesi şiire olan ilgiyi her geçen gün biraz daha artırmıştır⁸⁶. İşte böyle bir ortamda yetişen bir gencin toplumsal statü ve itibar açısından, ilk olarak şiirle ilgilenmesinin doğal olacağı kanaatindeyiz. Zira, günümüzde bile gençlerin meslek seçiminde dikkat ettiği en önemli

⁸⁰ Yıldız, H.Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 31; Altınay, *a.g.e.*, s. 25.

⁸¹ Hasan, *a.g.e.*, I, 432.

⁸² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257

⁸³ Bkz. Sancak, Yusuf, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yay., Erzurum 1999, s. 30-36.

⁸⁴ Yıldız, *a.g.e.*, II, 575. Tartışmalar için bkz. Sancak, *a.g.e.*, 59-114

⁸⁵ Hitti, *a.g.e.*, I, 392.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hitti, *a.g.e.*, I, 394-396.

faktörlerden birisi, ilgili mesleğin o günkü toplumsal statüsü ve kamu nezdindeki değeridir.

Emevîler dönemindeki ilmî faaliyetleri iki grupta değerlendirebiliriz: dinî ilimler, diğer ilimler. Bu dönemin başlangıcında ilim denilince akla hadîs ve hadîsle ilgili hususlar gelmekteydi. Hicrî birinci yüzyılın yarısına kadar bu durum devam etmiş, daha sonra yavaş yavaş ihtisaslaşmalar olmuştur⁸⁷.

Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân gençliğinde Hz. Âişe⁸⁸, Hz. Osman, Ebû Hureyre ve Ümmü Seleme gibi büyük sahabîlerden hadîs dinlemiş; daha sonra Şa'bî, ez-Zühri ve maiyetine aldığı Urve b. ez-Zübeyr⁸⁹'den dersler almıştır. Bu itibarla ilme önem veren bir halifedir⁹⁰. Ayrıca Arap dilinin ülkede hâkim dil olması için büyük gayretler içerisine girmiş, paralar üzerindeki Fârisî ve Bizans yazılarının yerine, Arapça ibareler yerleştirmiş, Arapça'nın yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir⁹¹.

Ömer b. Abdilazîz'in, hadîs ilmi açısından son derece müstesnâ bir önemi vardır. Zira, yukarda ifade ettiğimiz gibi, önceden ferdi çabalarla devam ettirilen hadîs tedvîn faaliyetleri, O'nun döneminde resmi bir veçhete bürünmüştür. Hadîs tedvîn faaliyetini yürüten ez-Zühri (ö.124/742), diğer Emevî halifelerinden Yezîd b. Abdilmelik ve Velîd b. Abdilmelik tarafından da maddi ve manevi olarak desteklenmiştir⁹².

Hadîste, hadîslerin güvenilirliğini test etmek amacıyla kullanılan isnâd sisteminin de Emevîler döneminde sistematik bir hal aldığı bilinmektedir⁹³. Bu

⁸⁷ Yiğit, *a.g.m.d.*, XI, 97-98.

⁸⁸ ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 424.

⁸⁹ Urve b. ez-Zübeyr, ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın oğludur. ez-Zübeyr b. el-Avvâm'la ilgili olarak servetî ve Hz. Ali'ye karşı çıkması gibi konularda bir takım eleştiriler yöneltilmiş, bu eleştiriler Abdülazîz ed-Deybî tarafından ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, Selçuk, "Abdülazîz ed-Deybî'nin Zübeyr b. Evvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı", *Dinî Araştırmalar*, Cilt:3, Sayı:7, 2000, ss. 137-160.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yıldız, H. Dursun, "Abdülmelik b. Mervân", *DİA*, İstanbul 1988, I, 266-270.

⁹¹ Öztürk, *a.g.t.*, s.59.

⁹² Aycan, İrfan, *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, İlahiyât Yay., Ankara 2003, s. 35.

⁹³ Bunu Muhammed b. Sîrîn'e dayandırılan bir rivâyetten anlamaktayız. Muhammed b. Sîrîn fitne hadîsesinden sonra isnâdın kullanıldığını ifade etmektedir. Bazı İslâm bilginleri "fitne" kelimesinin Hz. Osman'ın şehit edilmesini ifade ettiğini düşünürken, bazı müsteşrikler burada kast edilen "fitne"nin Abdullah b. Zübeyr'in hilâfet mücadelesi (63/683 ile 72/692 yılları arası) olduğunu savunmaktadırlar (Bkz. el-A'zâmî, M.Mustafa, *Fıkıh ve Sünnet*, Çev. Mustafa Ertürk, İz Yay., İstanbul 1996, s. 189-246).

açından Emevî dönemi hadîs tarihinin en önemli kesitlerinden birisini teşkil etmektedir⁹⁴.

Müspet ilimler açısından Emevîler döneminin önemli tarafı, tıp ve diğer tabii bilimlere dair bir takım tercümelere yapılmasıdır⁹⁵. Bu tercüme faaliyetlerinde ön planda görev alanlar, genelde mevâlî olmuştur. Bu çerçevede, örneğin Haccâc'ın kâtibi olan Zâdân isimli bir mevlânın Farsça bir çevirisinden bahsedilmektedir⁹⁶. Tercüme faaliyetlerinin oluşu müspet bilimlerde de bir takım gelişmelerin olduğunu gösteren bulgulardandır. Bu durum daha sonra, Kelâm gibi, İslâmî ilimlerin teşekkülüne de zemin hazırlayacaktır.

2. ABBÂSÎLER

2.1. SİYASÎ YAPI

Abbâsî devleti çok ustaca hazırlanan ve uygulanan bir propaganda aşaması sonucunda, Emevî devletinin yerine kurulmuştur. Propaganda aşaması yaklaşık 30 yıl süren bu ihtilal hareketinde, Emevîlerden memnun olmayan bütün zümrelerle irtibata geçilerek destekleri alınmıştır⁹⁷. Nihayetinde 132/749 yılında Abbâsî devleti kurulmuştur. Devletin ilk halîfesi olan Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'a (ö.136/754) 132 yılının Rebiu'l-Evvel ayının üçüncü günü biat edilmiştir⁹⁸. Abbâsîler ilk iş olarak Emevîlerden intikam almaya başladılar. Bu intikam hareketinin son derece katı ve acımasız olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹. Örneğin Abdullah b. Ali, valisi olduğu Suriye bölgesindeki Emevî hanedanına mensub kişileri yemeğe davet etmiş ve yemek esnasında okunan bir şiirin mısrasına sinirlenerek o anda 80 kişiyi öldürtmüştür¹⁰⁰. Bu tür örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak bazı araştırmacılar Abbâsîlerin bilerek bu şekilde acımasızca davrandıklarını ifade etmişlerdir¹⁰¹. Zira, yeni kurulan bir devletin temelleri o esnada sağlam değildi. Bu itibarla, temelleri sağlamlaştırmak için göz dağı verici hareketlerde bulunmuş olabilirler. Ancak bu türden şiddet yanlısı politikalar, yine isyanla makes bulmuş ve es-Saffâh döneminde Ebû Muhammed es-

⁹⁴ Emevîler dönemi diğer ilimlerin gelişimi hususunda bkz. Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar*, C.2, Sayı: 5, s. 337-364.

⁹⁵ Altınay, *a.g.e.*, s. 27.

⁹⁶ Öztürk, *a.g.t.*, s. 63.

⁹⁷ Yetkin, *a.g.e.*, I, 32; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 93.

⁹⁸ Yıldız, *a.g.e.*, III, 48.

⁹⁹ Yıldız, *a.g.e.*, III, 49.

¹⁰⁰ Yetkin, *a.g.e.*, I, 34.

¹⁰¹ Yıldız, *a.g.e.*, III, 51.

Süfyânî (Ziyad b. Abdillâh) ve Ebân b. Muâviye tarafından yürütülen iki Emevî isyanı gerçekleşmiştir¹⁰².

Emevî devletini yeniden kurmayı amaçlayan es-Süfyânî, 40 bin kişilik ordusuyla Kınnesrin'e giderek, burada isyan etmiş olan Kayslılarla birleşmiştir. Abdullâh b. Ali tarafından etkisiz hale getirilen bu isyan sonunda es-Süfyânî, kaçarak Medine yakınlarında saklanmaya çalışmış, nihayetinde el-Mansûr'un hilâfetinin ilk yıllarında yakalanarak öldürülmüştür¹⁰³.

Hişâm b. Abdilmelîk'in torunu olan Ebân, Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'ın (ö.136/754) hilâfetinin son zamanlarında isyan etmiştir. Bu isyan da Abdullâh b. Ali tarafından bastırılmış, Ebân'ın elleri ve ayakları kesilmiştir¹⁰⁴.

es-Saffâh (ö.136/754) döneminin bir başka önemli olayı ise; altı asır İslâm'ın bayraktarlığını yapacak olan Türklerin müslüman olmalarında dönüm noktası olarak tavsif edilebilecek olan Talas savaşının yapılmasıdır¹⁰⁵.

4 yıl 9 ay hilâfet makamını işgal eden es-Saffâh, Anbar şehrinde 136/754 senesinin Zilhicce/Haziran ayında vefat etmiştir¹⁰⁶.

es-Saffâh'ın vefat etmesi Abbâsi devletinin ilk iktidar mücadelesinin yaşanmasına sebep olur. es-Saffâh'ın en önemli komutanlarından Abdullâh b. Ali, el-Mansûr'un (ö.158/775) halîfeliğini kabul etmez ve iktidar mücadelesine girişir. el-Mansûr ise Abbâsi devletinin kuruluşunda büyük bir paya sahip olan Ebû Müslim komutasındaki bir orduyla Abdullâh b. Ali isyanını bastırır¹⁰⁷. Kardeşi Süleymân'a sığınan Abdullâh, muhtemelen daha sonra yakalanmış, 7 yıl hapis yattıktan sonra etrafı suyla çevrili temelleri tuzluk bir yerde can verinceye dek göz hapsinde tutulmuştur¹⁰⁸.

el-Mansûr, Abdullâh b. Ali ile giriştiği iktidar mücadelesinden başarıyla çıkmıştır. Bu suretle, devletin tamamına hakim olup, Abbâsi hanedanının asıl kurucusu olarak tarihe geçmiştir¹⁰⁹.

¹⁰² Sariçam, İbrâhîm, *Emevî-Haşîmi İlişkileri*, TDV.Yay., Ankara 1997, s. 393.

¹⁰³ Sariçam, *a.g.e.*, s. 393-397.

¹⁰⁴ Sariçam, *a.g.e.*, s. 397.

¹⁰⁵ Yıldız, *a.g.e.*, III, 52-58.

¹⁰⁶ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 374, 375; Yıldız, *a.g.e.*, III, 62.

¹⁰⁷ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 376 vd.; Yıldız, *a.g.e.*, III, 64-76.

¹⁰⁸ Hitti, *a.g.e.*, II, 448.

¹⁰⁹ Hitti, *a.g.e.*, II, 446; el-Hudârîbek, Muhammed, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut Tsz., ss. 54-60.

Bu dönemin başında İslâm kültür tarihi açısından talihsiz bir hadîse gerçekleşmiş; Abdullah b. Mukaffâ'nın tuzağa düşürülerek katledilmiştir¹¹⁰. İslâm dünyasının yetiştirdiği ender değerlerden biri olan İbn Mukaffâ'nın tuzağa düşürülerek öldürülmesinin sebepleri, çağdaş tarihçiler tarafından bile çözümlenebilmiş değildir¹¹¹.

Abbâsî devletinin kuruluşunda çok büyük bir paya sahip olan İran bölgesi, devlet kurulduktan sonra da yönetimde etkin olmak istiyordu. Bu itibarla el-Mansûr üzerinde nüfuz sahibi olma çabası içerisine girdiler. Ancak el-Mansûr kukla gibi kullanılacak bir devlet adamı değildi ve bu hususu hemen fark edip oyunlarına alet olmadı¹¹².

İran bölgesi halkı Ebû Müslim etrafında toplanmıştı. el-Mansûr ile Ebû Müslim'in arası el-Mansûr'un halîfeliğinden önce de bozuktu. Bundan dolayı el-Mansûr, Ebû Müslim'e kin besliyordu. Ayrıca böyle başarılı ve güçlü bir devlet adamının varlığı onu rahatsız ediyordu. Ebû Müslim, Abdullah b. Ali isyanını bastırmak için kendi kalesi mesabesindeki Horasan'dan dışarıya çıkmıştı. Bunu fırsat bilen el-Mansûr, Ebû Müslim'in tekrar bu bölgeye girmeden ortadan kaldırılmasını planlamıştı. Bu amaçla onu Mısır ve Şam valisi olarak atadığını bildirir bir mektup gönderdi. Ancak Ebû Müslim bunu kabul etmeyerek Horasan'a doğru yola çıktı. Bu olay el-Mansûr ile Ebû Müslim arasındaki husûmetin gün yüzüne çıkmasını sağladı. el-Mansûr Ebû Müslim'in Horasan'a ulaşmasının Abbâsî devletinin geleceği için büyük bir tehlike olduğunu bildiğinden onun Horasana ulaşmasını engellemek için bir dizi tedbir aldı. Bu tedbirler, Ebû Müslim'in el-Mansûr'un yanına gelmesini sağladı. el-Mansûr Ebû Müslim'i güler yüzle karşıladı. Ertesi gün bir mahkeme kurarak onu yargıladı¹¹³. Bu yargılamanın sonucu önceden belli idi. el-Mansûr birkaç adamını hazırlamıştı. 137/754 yılının Şaban ayında kararı açıkladıktan sonra Ebû Müslim ortadan kaldırıldı¹¹⁴.

¹¹⁰ Yıldız, *a.g.e.*, III, 72.

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. F. Gabrieli, "Ibn al-Mukaffâ", *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, ed. B. Lewis, J. Schath, et.al., Cilt: III, E.J. Brill and Luzac&Co., Leiden and London 1986, s. 833; Yıldız, *a.g.e.*, III, 72-75. İbnü'l-Mukaffâ aslında el-Mansûr'un danışmanları arasındadır ve özellikle hukuk alanında çağının ilerisinde bir anlayışa sahip olduğu ifade edilmiştir (Bkz. Taştan, Osman, "Merkezileşme Sürecinde İslâm Hukuku: Bölgeselliğe Veda veya Şâfi Faktörü", *İslâmiyât*, Cilt: 1, Sayı: 1(1998), s. 25-27).

¹¹² Yıldız, *a.g.e.*, III, 76.

¹¹³ Bkz. Yıldız, *a.g.e.*, III, 82-85.

¹¹⁴ Yıldız, *a.g.e.*, III, 87.

Ebû Müslim'in öldürülme haberi Horasan'a ulaşınca şok etkisi yaptı. Akabinde bir takım isyanlar gerçekleşti. Bunların en tehlikelilerinden birisi Sunbad adlı bir mecûsînin Nişapur'da başlattığı isyandır. Ebû Müslim'in yakın silah arkadaşlarından olan Sunbad, Re'y şehrini ele geçirerek şehrin valisini öldürdü¹¹⁵. Amacı Ebû Müslim'in intikamını almaktı. Bu itibarla etraftan topladığı destek kuvvetleriyle el-Mansûr üzerine yürüdü. el-Mansûr işin ciddiyetini anlayınca Cumhûr b. Murâr el-İcî komutasında bir ordu hazırlayarak üzerlerine saldı. Yapılan savaşı kaybeden Sunbad, Taberistan'a kaçtı ise de buranın hükümdarı tarafından yakalanarak öldürüldü¹¹⁶.

el-Mansûr döneminin en önemli isyanlarından birisi Hz. Ali evladının isyanıdır. el-Mansûr bir taraftan Horasan isyanlarıyla uğraşırken, diğer taraftan Ali evladının isyanı patlak vermişti¹¹⁷.

Abbâsî ihtilaline aktif olarak katılmış olan Ali evladı oldukça zor günler geçirmişti. İşin külfetini onlar yüklenmiş, iş nimete gelince devlet idaresinden uzak tutulmuşlardı. Buna rağmen çok zor günler geçirdikleri için devlet işlerinden uzak kalıp, çoğunlukla Medine civarına yerleşmiş ve kendilerini ilmî-kültürel faaliyetlere vermişlerdi. Ancak devletin temellerini sağlamlaştırmaya çalışan el-Mansûr halen devletin en büyük topluluğu olan Ali evladından çekiniyordu. Evvela bu grupla iyi geçinme çabasında olduğu izlenimi vermeye çabaladı. Ancak daha sonra bir takım baskılarla onları kontrol altına almaya çalıştı. En çok korktuğu kişi ise Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye (ö.762/144) idi¹¹⁸. Medine valisi yavaş yavaş Ali evladını göz altına almaya başlayınca bu durumdan şüphelenen lider pozisyonundaki Muhammed ve kardeşi İbrâhîm (ö.145/763) gizlenme kararı aldı¹¹⁹. Yaptığı siyasî manevralarla Muhammed'e ulaşamayan el-Mansûr, gitgide şiddetin dozunu artırmaya başladı. Kûfe hapishanelerinde olmadık işkencelere maruz kalan Ali evladı 145/762 yılında isyan bayrağını çekti¹²⁰.

Ali evladı tarafından, Medîneli âlim Mâlik b. Enes'ten (ö.179/795) isyanın meşruiyetine dair fetva alınarak kısa zamanda Medîne ve Mekke ele geçirildi,

¹¹⁵ Yıldız, *a.g.e.*, III, 89.

¹¹⁶ Yıldız, *a.g.e.*, III, 90

¹¹⁷ Yıldız, *a.g.e.*, III, 91.

¹¹⁸ Cem Zorlu Muhammed'in baştan beri halîfelik hesaplarını yaptığını ifade eder. Bkz. Zorlu, Cem, *Abbâsilere Yönelik Dinî İsyandar*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 234.

¹¹⁹ Krş., Öz, Mustafa, "İbrâhîm b. Abdullah", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 283.

¹²⁰ es-Suyutî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 261; Yıldız, *a.g.e.*, III, 92; Zorlu, *a.g.e.*, s. 236.

halktan biat alındı¹²¹. el-Mansûr'un isyandan dokuz gün sonra haberdar olduğu ifade edilmektedir. Bu esnada Bağdâd'ın inşası ile meşgul oluyordu. İsyân haberini alınca derhal Kûfe'ye geçti ve zırhlarını giyerek bir hutbe irad etti ve psikolojik savaşla işe başladı. Bu hutbesinde isyana oldukça sert mukabelede bulunacağı işaretini vermişti¹²².

el-Mansûr, Muhammed üzerine, amca oğlu İsa b. Mûsâ komutasında bir ordu sevk etti. Muhammed Hz. Peygamber'in Hendek savaşında yaptığı gibi şehrin etrafına hendekler kazdırdı. Ancak İsa'nın kuvvetleri bu hendekleri kolayca aşarak şehre girdi. Şehir savaşında kahramanca savaşan Muhammed hayatını kaybetti. Böylece ekim 762/144 tarihinde isyan bastırılmış oldu¹²³

Muhammed'in kardeşi İbrâhîm¹²⁴ önceden Basra'ya yerleşmiş ve burada gizlice davetini sürdürmektedir¹²⁵. Aslında İbrâhîm ve Muhammed aynı anda isyana başlama kararı almışlardı. Ancak İbrâhîm, Muhammed'in isyanından iki ay sonra isyan edebilmiştir¹²⁶. İbrâhîm isyandan önce bir hazırlık çalışması yapmış olduğu için Basra'yı kolayca ele geçirdi. Bundan haberdar olan el-Mansûr, civar bölgelerdeki komutanlarını topladı. İlk önce Kûfe'nin güvenliğini sağladı. Daha sonra İbrâhîm'in bulunduğu çemberi daraltarak onu Basra'ya sıkıştırdı. Kufe'ye hareket etmede geciktiği için büyük bir hata etmiş olan İbrâhîm, geç de olsa Kufe'ye doğru 100 bin kişilik bir kuvvetle yola çıktı. İbrâhîm karşısındaki İsa b. Mûsâ'nın komutasında el-Mansûr'un askerleriyle 25 zilkade 145/14 Şubat 763 tarihinde savaşa tutuştu. Savaşı kaybeden İbrâhîm'in başı kesilerek el-Mansûr'a götürülmüş, böylece bu isyan da püskürtülmüştür¹²⁷.

Şu'be'nin hayatını sürdürdüğü Basra bölgesinde gerçekleşen bu isyana Şu'be'nin de ismi karışmıştır. Zira, bu isyana destek verenler arasında Şu'be de sayılmaktadır¹²⁸. İsyana bizzat katılmamakla birlikte kendisine görüş soranlara,

¹²¹ Zorlu, *a.g.e.*, s. 237.

¹²² Zorlu, *a.g.e.*, s. 239. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zorlu, s. *a.g.e.*, 235-262.

¹²³ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 561 vd.; Yıldız, *a.g.e.*, III, 93; Zorlu, *a.g.e.*, s. 249-251. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hudârîbek, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, ss. 60-68.

¹²⁴ Terceme-i hâli için Bkz. ez-Zehebî, *Tehzîb*, VI, 218.

¹²⁵ el-Hudârîbek, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, s. 68; Öz, *a.g.md.*, XXI, 283; Zorlu, *a.g.e.*, s. 263.

¹²⁶ Zorlu, *a.g.e.*, s. 264. İbrâhîm'in geç kalma sebebi hakkında bkz. Zorlu, *a.g.e.*, s. 264-265.

¹²⁷ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 476; ez-Zehebî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, VI, 223 Ayrıntılı bilgi için bkz. Zorlu, *a.g.e.*, s. 271-278. İsyân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hudârîbek, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, ss. 68-71.

¹²⁸ Zorlu, *a.g.e.*, s. 266.

isyana katılıp İbrâhîm'e yardım etmek gerektiğini ifade ettiği nakledilir¹²⁹. Oysaki bunu nakleden Abdulvâris'i, Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198/814) yalanlamaktadır. Şöyle demektedir: “ Şu'be, Sıffin savaşına katılmayı, Ali (r.a) ile birlikte hareket etmeyi bile doğru bulmazken İbrâhîm'le birlikte isyan etmeyi doğru bulur mu?!”¹³⁰ Ayrıca Şu'be'nin bu husustaki görüşünün net olmadığını, Şu'be'nin şu ifadeleriyle nakleder: “Bunlar hata mı ettiler; doğru mu yaptılar bilmiyorum.”¹³¹. İsyana destek veren alimler arasında Şu'be ile paralel düşünen kişilerin olması¹³² onun da bu isyana destek verme ihtimalini güçlendirirken; çocukluk ve gençlik dönemi zalim valilerin yönetimi ve zulümleri altında geçen, iktidar mücadelelerinde hükümdarların nasıl acımasız olduklarını görmüş birisi olarak onun bu isyana karışmamış olma ihtimali ağır basmaktadır. Ayrıca, Şu'be'nin kendilerini isyana katılmaya teşvik ettiğini nakleden kişinin zayıf bir râvî olması¹³³ ve Şu'be ile uzun bir müddet birlikte¹³⁴ olan talebesi Yahyâ b. Saîd'in bunu inkâr etmesi isyana destek verdiğini bildiren rivâyetin de sahîh olmadığını göstermektedir.

Abbâsîlerin ilk halîfesi es-Saffâh, yerine halîfe olması için el-Mansûr'u, ondan sonra da oğlu İsa'yı veliaht tayin etmişti. Ancak el-Mansûr, oğlu el-Mehdî'yi çok seviyor ve kendinden sonra devletin başına onun geçmesini istiyordu. Bu düşüncesini İsa'ya açtı. Fakat o ilk anda bunu kesin bir dille reddedince el-Mansûr, yıldırma politikası takip ederek sonunda bu düşüncesini ona kabul ettirdi ve İsa veliahtlık hakkından vazgeçti¹³⁵.

el-Mansûr, halîfe olmadan önce ilim talep etmek maksadıyla yolculuklar/rihleler yapmış,¹³⁶ halîfe olduktan sonra da ilme olan düşkünlüğünü devam ettirmiştir. Bu özelliğinden dolayı Süryanice ve Acemce bir takım kitapların

¹²⁹ ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 223,224.

¹³⁰ ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 303, 304.

¹³¹ el-'Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Ömer, *Duaftû'l-Ukaylî*, Thk. Abdulmuti Emin Kal'eci, Daru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984, III, 99; ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 304.

¹³² Ebû Hanife, A'meş vs. bkz. Zorlu, *a.g.e.*, s. 266.

¹³³ Bu kişi Abdulvâris b. Saîd'dir (Bkz. 'Ukaylî, *a.g.e.*, III, 98,99).

¹³⁴ Şu'be ile 20 yıl arkadaşlık ettiğini ifade etmiştir (İbnu'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, *Tezkiretu'l-Huffûz*, Thk. Hamdî Abdulmecid İsmâîl es-Selefi, Dâru's-Sâmî'î, Riyad 1415, I, 195; Ebû Nuaym el-İsbehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliya*, Dâru'l-Küttübî'l-Arabî, Beyrut 1405, VII, 149).

¹³⁵ Yıldız, *a.g.e.*, III, 96-97; Şâkir, *a.g.e.*, IV, 40.

¹³⁶ es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 263.

tercüme edilmesini temin etmiş;¹³⁷ Ebû Hanife'yi hukukî işlerin başına getirmeye çalışmıştır¹³⁸.

Halîfeliği döneminde cimriliği ile şöhret yapmıştır¹³⁹. Bunun amacı ise çok sevdiği oğluna sorunsuz ve zengin bir devlet bırakma arzusu olmuştur¹⁴⁰. Sade bir hayat yaşamış, müzik ve eğlenceye pirim vermemiştir¹⁴¹.

el-Mansûr, Hacca giderken 158/775 yılında Bi'r-i Maûne kuyusunun yakınlarında vefat etmiştir¹⁴².

el-Mansûr'un vefatından sonra Abbâsî hilâfeti oğlu el-Mehdî'ye kaldı¹⁴³. 158/775 ile 169/786 tarihleri arasında iktidarda kalan el-Mehdî'nin hilâfetinin ikinci senesinde yani, 160/777 yılında Şu'be İbnu'l-Haccâc vefat etmiştir.

2.1. SOSYAL YAPI

Abbâsî devletinin kuruluşuyla sonlanan ihtilal hareketinde oldukça etkili olan mevâlî, devletin kurulmasıyla birlikte idarede etkinliğini artırmış ve devletin önemli yerlerinde kendilerine yer edinmişlerdir. Özellikle Ebû Müslim el-Horâsânî'nin (ö.137/755) devlet idaresinde etkin olması ve hatta Ebû'l-Abbâs'ın hilâfeti döneminde onun gölgesinde kalmış olması mevâlî'nin devlet idaresindeki bu etkinliğinin sebebi olarak gösterilebilir¹⁴⁴. Dolayısıyla Abbâsî döneminde sosyal yapının Emevîlerdeki gibi mevâlîyi dışlayıcı olmadığı, aksine mevâlînin etkin olduğu bir toplumsal düzene dönüştüğü söylenebilir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın mevâlîden olması hasebiyle, Abbâsî döneminde birazcık rahat ettiğini ifade edebiliriz. Halîfenin ona 30.000 dirhem ve bir miktar arazi vermiş olması¹⁴⁵ da devlet tarafından bu dönemde desteklenmiş olduğunu göstermektedir. Ancak o, küçüklüğünde iktidarın ne kadar acımasız olabileceğini gördüğü için, yine de idarecilerden uzak durmaya çalışmıştır.

¹³⁷ es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 269.

¹³⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 459-460; Şâkir, Mahmut, *Hız Âdem'den Günümüze İslâm Tarihi*, Çev. Ferit Aydın, Kahraman Yay., İstanbul 1993, IV, 40.

¹³⁹ es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, I, 267.

¹⁴⁰ Yıldız, *a.g.e.*, III, 98.

¹⁴¹ K.V. Zettersteen, "Mansur", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, VII, 294-296; Yıldız, *a.g.e.*, III, 102.

¹⁴² et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 544; Yıldız, *a.g.e.*, III, 103; Zettersteen, *a.g.md.*, VII, 296; Şâkir, *a.g.e.*, IV, 40; Hasan, *a.g.e.*, II, 329-330.

¹⁴³ et-Taberî, *a.g.e.*, IV, 544.

¹⁴⁴ Öztürk, *a.g.l.*, s. 80,81.

¹⁴⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 211-212.

Emevîler döneminde başlayan tercüme faaliyetleri Abbâsiler döneminde daha da artmıştır. Halîfe el-Mansûr için Galen ve Hipokrat'ın önemli eserleri tercüme edilmiştir¹⁴⁶. el-Mansûr ayrıca Bağdâd şehrini inşâ etmiş ve burayı devletin merkezi haline getirmiş, Abbâsî devleti yıkılıncaya dek burası devletin hilâfet merkezi olmuştur¹⁴⁷.

Emevî devletindeki veliaht tayini ile halîfelerin belirlenmesi esası Abbâsî devleti tarafından da benimsenmiş ve her bir halîfe kendinden sonra veliaht tayin etmiştir¹⁴⁸.

Abbâsî devletinde de halk *avâm* ve *havâs* olmak üzere iki kısma ayrılmakta idi. Halîfenin yakınları, ki bunlar arasında mevâli önemli bir yer işgal etmekteydi, vezîrlere, emîrlere, kâdılara, âlimlere, edîblere ve kâtiplere havâs tabakasını oluştururken; Esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da avâm tabakasını oluşturmaktadır¹⁴⁹.

Toplumun bir başka kesimini oluşturan zimmîler de geniş bir din hürriyeti içerisinde rahat bir şekilde yaşıyor ve ibadetlerini de yapabiliyorlardı¹⁵⁰. Zimmîlere bile tanınan bu özgürlükçü ortam sayesinde, İslâm ilim ve kültür tarihinin önemli gelişmeleri Abbâsiler döneminde sağlanmıştır. Emevîler döneminde başlayan filolojik, dînî, sosyal ve tabîî ilimler sahasındaki ilk çalışmalar, bu dönemde sistematik bir hal almış ve müstakil ilimler haline dönüşmüşlerdir¹⁵¹.

¹⁴⁶ Hitti, *a.g.e.*, I, 479.

¹⁴⁷ Bkz. el-Hudârîbek, *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, s. 77; ed-Dûrî, Abdulazîz, "Bağdâd", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 425-433.

¹⁴⁸ Hitti, *a.g.e.*, I, 488.

¹⁴⁹ Yıldız, "Abbâsiler", I, 46.

¹⁵⁰ Hitti, *a.g.e.*, I, 543; Yıldız, "Abbâsiler", I, 46.

¹⁵¹ Yıldız, "Abbâsiler", I, 41. Bu dönemdeki bilimsel gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hitti, *a.g.e.*, I, 555-626. Abbâsiler dönemindeki hadîsle ilgili gelişmeler için bkz. Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisün*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984, ss. 243-421.

I. BÖLÜM

ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. DOĞUMU ve NESEBİ

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın tam ismi; Şu'be İbnu'l-Haccâc b. el- Verd'dir. Künyesi Ebû Bistâm, nisbesi ise, el-Ezdi¹⁵², Mevlâ Atîk¹⁵³, el-Vâsîfî ve el-Basrî'dir. Vâsîfî¹⁵⁴ şehrinin alt kesiminde bulunan Nehriyân isimli bir köyde dünyaya gelmiştir¹⁵⁵.

Hangi tarihte dünyaya geldiği hususunda kaynaklarda iki farklı tarih verilmektedir: Birinci bilgiye göre, Şu'be İbnu'l-Haccâc 83/702 yılında¹⁵⁶; İkinci nakile göre ise 82/701 tarihinde doğmuştur¹⁵⁷.

¹⁵² İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 193.

¹⁵³ Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed Kaşkarî, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medîne 1404/1984, I, 154. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru l'İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1952, I, 126; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 203. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde İbn Atîk denilmektedir. İbn Hibbân ise *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr* adlı eserinde Mevla Beni Atîk olduğunu ifade eder. Buna mukabil *es-Sikât* adlı eserinde ise sadece Mevlâ Atîk ifadesine yer vermektedir (Krş. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 244; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, *es-Sikât*, Thk. es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fîkr, Ysz., 1975, VI, 446; *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 177). Mevlâsının el-Ezd İtâke olduğu da söylenmiştir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, Thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî', Mektebetu Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1985, I, 85). el-Hatîb el-Bağdâdî de Şu'be'nin el-Cahdam b. el-Atîk'in mevlâsı olduğunu bildirmektedir (el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257).

¹⁵⁴ Vâsîfî şehri sonradan yıkılmış ve günümüzde harabe halindedir. Vâsîfî şehrinin kuruluşu, eski yeri ve bulunduğu bölge hakkındaki tartışmalar için Bkz. Streck, M., "Vâsîfî", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, XIII, 222-226. Vâsîfî şehri kurulmazdan evvel bu bölge Kesker (Kaskar) diye bilinmekte olup kuruluşu Asurilere kadar inmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Streck, *a.g.md.*, VI, 598-599. Merkezde bir camisi vardır ve etrafında yerleşim gerçekleşmiştir. Ayrıca, Pazar yerleri ve mesleklere göre ticaret mahalleri vardır (Bkz. Durî, Abdulaziz, *İslâm Şehri*, (Editör: R.B. Serjeant), çev. Elif Topçugil, Ağaç Yay. İstanbul, 1992, s. 70). Ayrıca Şehrin mimari yapısı için Bkz. Cresswell, K. A. C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, The American University in Caire Press, Caire, 1989, s. 40-41.

¹⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446. Bu köy hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak, el-Hatîb el-Bağdâdî, Vâsîfî yakınlarındaki Nehribân isimli bir köyden bahsetmektedir. (el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 200) Muhtemelen bu iki yerleşim yeri aynıdır. Vâsîfî şehri bile günümüzde harabe halindedir ve asıl konumu son dönemlerde yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulmuştur. (Streck, *a.g.md.*, XIII, 225) O dönemin önemli şehirlerinden birinin yerinin son yıllarda bulunmuş olması, bu bölgedeki bir köyün yerinin tespitinin ne kadar zor olacağını göstermesi açısından önemlidir.

Şu'be İbnu'l-Haccâc'la ilgili bir çalışması olan Ebû Abdulmelik Bekr Kâdî, Şu'be'nin doğduğu şehrin ismini Nehrbustân olarak vermektedir. Dayanağı İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinin yazma nüshasıdır (Bkz. Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 14). Ancak elimizde var olan matbu nüshada bu yer, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Nehriyân olarak geçmektedir. Bunun doğru olduğunu el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Vâsîfî yakınlarında böyle bir yerden bahsetmiş olması da desteklemektedir.

¹⁵⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhi Bağdâd*, IX, 265; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 177; *es-Sikât*, VI, 446; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, VII, 243; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 203; er-Rub'î, Muhammed b. Abdillâh, *Târîhu Mevlâdî'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim*, Thk. Abdullah Ahmed, Dâru'l-Âsime, Riyad 1410/1990 , I, 205.

Kaynaklarda açıkça yer almamakla birlikte, diğer bilgilerle Şu'be'nin doğum tarihi tespit edilmeye çalışılıp, bir takım yan unsurlar hesaba katıldığında bu tarihlerin farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu yan unsurları şöyle sıralayabiliriz:

A) Şu'be ile akranlarının yaşlarının mukayesesi.

B) Şu'be'nin vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu.

Şu'be ile Süfyân es-Sevrî'nin yaşlarının mukayesesinin yapıldığı bir rivâyet dikkatleri çekmektedir. Bu rivâyete göre Şu'be, Süfyân'dan on yaş büyüktür¹⁵⁸. Süfyân es-Sevrî'nin doğum tarihi ise 97/716 dir¹⁵⁹. Bu durumda Süfyân'dan 10 yaş büyük olan Şu'be'nin 87/706 tarihinde doğmuş olması gerekmektedir.

Şu'be'nin vefat ettiğinde kaç yaşında olduğuna dair farklı bilgiler verilmektedir. Buna göre vefat ettiğinde Şu'be, 75¹⁶⁰, 77¹⁶¹, 78¹⁶² yaşlarındadır. Öldüğü zaman 75 yaşında olması onun 85/704 yılında doğduğu anlamına gelmektedir¹⁶³. 77 ve 78 rakamları birbirine yakın iki rakamdır ve kaynaklarda Şu'be'nin doğum tarihi olarak verilen 83/702 ve 82/701 tarihleriyle uyumludur. Zira, 77 yaşında vefat etmesi durumunda 83 yılında; 78 yaşında vefat etmiş olma durumunda ise 82 yılında doğmuş olacaktır.

Yukarıdaki rakamları veren kaynaklardan, onun vefat ettiğinde 75 yaşında olduğu bilgisi sadece İbn Sa'd'ın (ö.230/845) *tabakât*'ında verilmektedir. İbn Sa'd,

¹⁵⁷ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 194; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 203 (ez-Zehebî, bu rivâyeti كَيْل (Kîle) ifadesiyle vererek zayıf bir görüş olduğunu ihsas etmektedir); el-Mizzî, Ebû'l-Ferec Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzibu'l-Kemâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, XII, 495; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 89.

¹⁵⁸ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 177; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin, *Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 234; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 258; el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 493; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Süleymân b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, Thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 1986, III, 1162; el-Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, I, 354; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 280; el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Târîhu's-Sağîr*, Thk. Mahmud İbrâhîm ez-Zâyid, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1988, II, 135

¹⁵⁹ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 206; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 96. İbn Hibbân 95 yılında doğduğunu kaydetmektedir (İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 169). Ancak ez-Zehebî, İbn Sa'd ve el-'İclî gibi alimlerin kaydettiği 97/716 tarihinin Süfyân es-Sevrî'nin asıl doğum tarihi olduğunu ifade etmiştir (ez-Zehebî, *Tehzibu't-Tehzîb*, IV, 101).

¹⁶⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 280.

¹⁶¹ er-Rub'î, *a.g.e.*, I, 375; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ*, I, 234; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 265. Burada, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Şu'be hakkında 77'sini tamamlayıp 78'ine girdiğini bildiren ifadeleri vardır.

¹⁶² İbn Kesîr, *Büyük İslâm Tarihi*, X, 133.

¹⁶³ Juynboll, böyle bir yorumla Şu'be'nin doğum tarihlerinden biri olarak hicrî 85 yılını vermiş gibi görünmektedir (Bkz. Juynboll, G.H.A., "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position Among The Traditionalist of Basra", *Le Muséon*, Louvain, 1998 (111), s. 188). Zira, atıfta bulunduğu İbn Sa'd'ın tabakatında sadece Şu'be'nin 75 yaşında öldüğü bilgisi mevcuttur.

bu bilgiyi verirken herhangi bir isnâd zinciri kullanmamaktadır. Oysa ki, diğer rakamların verildiği kaynaklarda, verilen bilgiler Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö.203/818) gibi uzun müddet Şu'be ile birlikte bulunmuş kişilere dayandırılır. Ayrıca, Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin, onun 77 yaşını bitirip 78'ine girdiğini ifade etmesi¹⁶⁴, vefat ettiğinde 77 veya 78 yaşında olduğuna dair ihtilafın, aslında farklı değerlendirmelerden kaynaklandığını göstermektedir. Çünkü, bazı kişiler bitirilen yılı yaş olarak söylerken, kimileri de girilen yılı yaş olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla, Şu'be'nin doğum tarihinin 82/701 veya 83/702 yıllarının olduğunu bildiren bilgilerin daha doğru olduğunu ifade edebiliriz¹⁶⁵. Diğer taraftan bu türden doğum tarihi ihtilaflarının yeni olmadığı yapılan çağdaş araştırmalarda da ortaya konmakta ve bunun sebebinin Arapların tarih bilinci olduğu ifade edilmektedir¹⁶⁶.

Mevâlî¹⁶⁷ olan Şu'be'nin aslen hangi ırka mensup olduğu kaynaklarda bildirilmemektedir. Ancak Vâsıt'ın köylerinden birinde dünyaya geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu köyün yerlilerinden olma ihtimali vardır. Haccâc'ın Vâsıt'ta bir şehir inşa etmesinden önce bu civarda Sâsânilerin yerleşmiş olduğu bilinmektedir¹⁶⁸. Muhtemelen Şu'be de aslen, burada ikamet eden Sâsânilerdendir, dolayısıyla Fars asıllıdır. Bu ihtimali güçlendiren bir rivâyete Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin (ö.430/1039) *Hilyetu'l-Evliya* adlı eserinde rastlamaktayız. Bu rivâyete göre Şu'be bazen eliyle kafasına vurur ve Farsça bir terkiib olan “خاك بسر شعبة”

¹⁶⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 265.

¹⁶⁵ Hicrî 86 yılında dünyaya gelen Şu'be isimli birisinden bahsedilmektedir. Ancak bu kişi Şu'be İbnü'l-Haccâc değildir. Zira bu bilginin verildiği eserde hicrî 83 yılında Şu'be İbnü'l-Haccâc Ebû Bistâm ismi açıkça zikredilerek bizim incelediğimiz kişinin bu şahıs olduğu gösterilmiştir (Krş., *Mevlidü'l-Ulemâ*, I, 205, I, 213). Ebû Abdulmelîk Bekr Kâdî İbn Hibbân'ın verdiği hicrî 83 tarihini doğru kabul etmektedir. Bu kanaate ulaşmasının sebebinin şöyle ifade etmektedir: “Çünkü, bu bilgiyi veren İbn Hibbân, Şu'be'nin yaşadığı döneme en yakın olan ve onun hayatına dair verdiği bilgiler açısından en isabet eden kişidir (Abdulmelîk Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 14). Oysa ki, İbn Hibbân hicrî 335 yılında vefat etmişken, 75 yaşında vefat ettiğini ifade eden İbn Sad hicrî 233 de vefat etmiştir. Bu mantıktan hareket edersek Şu'be'nin doğum tarihinin 85 H. olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, Selçuk, “ Hadislerin Târîhe Arzının Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir inceleme)”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:8, Sayı: 20, ss. 177-196.

¹⁶⁷ Mevâlî, ezdâd bir kelime olup, hem efendi hem de köle demektir. Bu kelime gerek Câhiliye döneminde, gerekse İslâmî dönemde tekili olan “Mevlâ”dan ziyâde çoğul formda “Mevâlî” şeklinde kullanılmıştır (Bkz. Öztürk, *a.g.t.*, s. 2-3). Mevlâlık ilişkisi üç anlama gelmektedir: Velî, Sâhip ve Azatlı köle (Ayrıntılı bilgi için Bkz. A.j. Wensinck, “Mevlâ”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 163-164; Öztürk, *a.g.t.*, ss. 3-12).

¹⁶⁸ Streck, *a.g.md.*, XIII, 222.

yani, “toprak başına Şu’be” diyerek dövünürmüş¹⁶⁹. Farsça bir terkiib kullanması aslen Fârisî olmasını güçlendiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu iki ipucundan hareketle Şu’be’nin aslen Fars olduğunu söyleyebiliriz.

Şu’be, Vâsıt’ta yetişmiştir¹⁷⁰. Burada el-Huzaîyyûn kabilesinin garantörlüğünde ikâmet etmektedir (nezîlidir)¹⁷¹. Daha sonra Basra’ya göçmüş ve hayatının geri kalan bölümünü burada geçirmiştir. Bu sebeple kendisine, el-Basrî nisbesi verilmiştir¹⁷². Abdulmelik Bekr Kâdî, Şu’be’nin doğduğu köyden Vâsıt’a ne zaman gittiğini, Vâsıt’ta ne kadar kaldığı ve buradan Basra’ya hangi tarihte göçtüğünü tespit etmenin çok zor olduğunu, zira elimizdeki kaynakların Şu’be’nin hayatının bu dönemine dair bilgi sunmadığını ifade etmektedir¹⁷³. Ancak ez-Zehebî (ö.748/1347), küçük yaşlarda iken Basra’ya yerleşip burada el-Hasan el-Basrî’den (ö.110/728) fikhî rivâyetler (mesâil) aldığını nakleder¹⁷⁴.

2. AİLESİ

Tarih ve terâcim kitaplarında Şu’be İbnu’l-Haccâc’ın ailesine dair sunulan bilgiler çok azdır. Bunlar sistematik olmayıp kitapların satır aralarına sıkışmış bilgi kırıntılarıdır. Burada, bu bilgi kırıntılarını birleştirerek ailesi hakkında sistemli bilgi sunulmaya çalışılacaktır.

Şu’be’nin babası mevâliden olup; ismi el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî Mevlâ Atfîk’tir¹⁷⁵. Huşeym’den nakledilen bir bilgiye göre inşaat işleriyle uğraştığı anlaşılmaktadır. Huşeym, dedesi Kâsım ile Şu’be’nin babasının Vâsıt’taki Haccâc’ın sarayının yapımında ortak olduklarını ifade etmiştir¹⁷⁶.

Babasının hadîs ilmiyle fazla bir meşguliyetinin olduğu söylenemez. Ancak Enes b. Mâlik’ten (ö.93/712) rivâyetlerinin olduğu ve bunları Şu’be’nin kendisinden

¹⁶⁹ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilye*, VII, 145.

¹⁷⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257.

¹⁷¹ Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 109. Nezîl kelime anlamı olarak misafir demektir (İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut Tsz., XI, 658). Arap toplumunda, yabancı bir topluluğa mensub olan kişiye verilen bir isimdir (el-Munâvî, Muhammed Abdurrauf, *et-Tevkîf alâ Muhimmâtî’t-Teârîf*, Thk. Muhammed Rıdvân, Dâru’l-Fikri’l-Muâsır-Dâru’l-Fikr, Beyrut-Dimaşk, 1410/1990, I, 335). Bir anlamda emân almış demektir. Şu’be’nin nezîli olduğu kişinin Abdurrahman b. Ğazvân el-Huzâî olduğu ifade edilir (el-Mizzî, *a.g.e.*, XVII, 337. Bilgi için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 252).

¹⁷² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 126; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VII, 203

¹⁷³ Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁷⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VII, 203.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 168; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 154.

¹⁷⁶ el-Mizzî, *a.g.e.*, XXX, 280 ; İbn Şâhîn, Ebû’l-Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, Thk. Subhî es-Samirrâî, ed-Dâru’s-Selefiyye, Kuveyt 1984, I, 252; el-Hâtîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 88.

naklettiği bildirilir¹⁷⁷. Muhtemelen babası vefat etmeden evvel Basra'ya göç etmiş¹⁷⁸ ve buraya yerleşmiş olan Enes b. Mâlik'den olan rivâyetlerini bu esnada dinlemiştir. Enes b. Mâlik 93/712 yılında Basra'da vefat etmiştir¹⁷⁹. Bu itibarla Şu'be ve ailesi bu tarihten önce buraya göç etmiş olmalıdırlar. Şu'be'nin Enes b. Mâlik'i gördüğünü bildiren rivâyetler¹⁸⁰ bu ihtimali güçlendirmektedir. Basra'ya göç etmekle birlikte Vâsıt'la olan ilişkilerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira, İbn Hibbân (ö.354/965) onun ara sıra Vâsıt'ta ikamet ettiğini bildirmektedir¹⁸¹.

Kaynaklarda Ebû Şu'be adında birinin rivâyetlerine rastlanmaktadır. Hatta bunlardan birini Şu'be İbnu'l-Haccâc, Muhammed b. el-Münkedir aracılığıyla Ebû Şu'be'den nakleder¹⁸². Ancak bu kişi Şu'be'nin babası değildir. Süveyd b. Mukrin'in¹⁸³ mevlası olan başka bir zattır¹⁸⁴.

Şu'be, babası vefat ettikten sonra annesinin yanında yetişmiştir. Annesi babasından sonra iki defa evlenmiştir. Bunlar Abdulaziz b. Yesâr Mevlâ Benî Bihter¹⁸⁵ ve Hüseyim el-Kâsım'dır. Hüseyim zengin birisi olup Şu'be'nin annesiyle, Şu'be'yi zenginleştirmek için evlendiğini söylemiştir¹⁸⁶.

Şu'be'nin annesinin hadîs ilmiyle ilgilendiğini gösteren bir takım nakiller vardır. Annesi, Hişam b. Hisân'a¹⁸⁷, Muhammed b. Sîrîn'in hangi sahabîlerden rivâyette bulunduğunu sormuştur¹⁸⁸. Annesinin Şu'be'yi de hadîs ilmine teşvik ettiğini görmekteyiz. Örneğin bir gün Şu'be'ye; "Falanca yerde bir kadın var. Âişe'den rivâyette bulunuyor. Git ondan hadîs dinle" demiştir. Şu'be de gidip o kadından hadîs dinlemiş, dönüp annesine, istediğini yerine getirdiğini söyleyince,

¹⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 168; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 154.

¹⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257; en-Nevevî, daha sonra Basra'yı vatan edindiğini ifade etmektedir (Bkz. en-Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâ*, I, 233).

¹⁷⁹ İbn Hibbâb, *es-Sikât*, III,4; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 44, 45. Ayrıca bkz. Canan, İbrâhîm, "Enes b. Mâlik", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 234, 234.

¹⁸⁰ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 194; Oğlu Sa'd babasının Enes b. Malik'i üzüm pekmezi içerken gördüğünü ifade ettiğini söyler (Bkz. Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 64).

¹⁸¹ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 177

¹⁸² el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 140; İbn Kâni, Ebû'l-Hüseyin Abdulbâkî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, Thk. Salâh b. Sâlim el-Masrâfî, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medîne 1418, I, 292,293.

¹⁸³ Sahabeden Medîneli bir zattır (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 232).

¹⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 389.

¹⁸⁵ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî el-Hâşimî, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, Tsz., s. 341.

¹⁸⁶ İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *Men Revâ Anhu'l-Buhârî fi's-Sahîh*, Thk. Amir Hasan Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1414, I, 142

¹⁸⁷ Bu zât, Şu'be'nin eniştesidir (Bkz. İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Yahyâ Muhtâr Ğazzâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, VII, 112).

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 193; Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 109.

annesi “Allah seni selamete erdirsin!” diye dua etmiştir¹⁸⁹. Elsem b. Sehl (ö.292/905), bu kadının, Şemsiyye Ümmü Seleme olduğunu bildirmektedir¹⁹⁰.

Bu dönemde ilim denilince akla ilk gelen şey hadîs'tir¹⁹¹. Bir başka ifadeyle, ilk dönemde “hadîs” ve “sünnet” kelimelerinin yerlerine “ilim” kelimesi kullanılmaktaydı. Hatta “tâlibu'l-ilm” kavramıyla hadîs talebeleri kast edilirdi. Bu itibarla Kur'an ve hadîslerdeki ilme yönelik teşvikler, hadîslere yönelmeye sebep olmuştur. Bu çerçevede halktan hemen hemen herkes, az da olsa hadîs rivâyetiyle ilgilenmiştir¹⁹². Şu'be'nin annesinin de hadîsle meşgul olduğunu gösteren bu türden bilgileri, onun hadîsçi olduğu şeklinde anlamak yerine, sıradan bir Müslüman'ın hadîsle işigali şeklinde anlamak daha doğru olsa gerektir. Ancak annesinin araştırmacı bir mizaca sahip olduğu bu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. İleride görüleceği üzere Şu'be, annesinden bu güzel hasletini almış görünmektedir.

Annesi Basra'da vefat etmiştir. Bunu Şu'be İbnu'l-Haccâc şöyle bildirmektedir: “ Süleymân et-Teymî ve İbn Avn annemin vefatında bana taziyede bulundular¹⁹³ ”. Süleymân et-Teymî¹⁹⁴ ve İbn Avn¹⁹⁵ ise hayatlarını Basra'da sürdürmüşlerdir. Ancak, Bu kişilerin Basra'da yaşamakla birlikte, taziye amacıyla Şu'be'nin yaşadığı Vâsıt'a gitmiş olmaları da muhtemeldir. Fakat Şu'be, bu zamanlarda daha genç bir öğrencidir ve ilim çevresi tarafından tanınmış değildir. Dolayısıyla, Süleymân et-Teymî ve İbn Avn gibi o dönemin büyük hadîsçilerinin günlerce yolculuk yapıp, henüz tanımadıkları Şu'be'ye taziye amacıyla Vâsıt'â gitmiş olma ihtimalleri zayıf görünmektedir.

Kaynaklarda Şu'benin iki kardeşinin olduğu bildirilir: Beşşâr ve Hammâd¹⁹⁶. Ancak Abdulmelik Bekr Kâdî, Elsem b. Sehl'in *Târîhu Vâsıt*'ında verdiği bir senede¹⁹⁷ dayanarak Abdurrahîm diye bir kardeşinin de olduğunu ifade eder¹⁹⁸.

¹⁸⁹ Elsem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 109-110.

¹⁹⁰ Elsem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 110.

¹⁹¹ Kutluer, İlhan, “İlim”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 111.

¹⁹² Canan, İbrâhîm, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1998, I, 15.

¹⁹³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 208; el-'Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 199. Taziye verilen kişinin babası olduğu da ifade edilmiştir (Bkz. İbn Mufellah, Burhaneddin İbrâhîm b. Muhammed, *el-Maksadu'l-Ersad fî Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed*, Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin, Mektebeti'r-Rüşd, Riyad, 1990, I, 106). Ancak İbn Sa'd ve Ukaylî daha erken dönemde yazıldığı için buradaki bilgiyi esas aldık.

¹⁹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 195.

¹⁹⁵ Yücel, Ahmet, “İbn Avn”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 340-341.

¹⁹⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302. Bu kaynaklarda Şu'be'nin iki kardeşinin olduğu nakledilir.

Beşşâr ve Hammâd mubâdele usulü ticaretle uğraşmaktadırlar¹⁹⁹. Kardeşlerinden Hammâd'ın, Seleme b. Kuheyl'den hadîs aldığı ve ondan da Osman b. Cebele'nin hadîs rivâyet ettiği nakledilir²⁰⁰. ez-Zehebî, Hammâd'ı Yahyâ b. Saîd'in râvîleri arasında da saymaktadır²⁰¹.

Kardeşi bir keresinde sultanın yiyeceklerinin alımıyla ilgilenirken zarar etmiş ve 6000 dinar borcunu ödeyemediği için Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından hapsedilmiştir. Bunun üzerine Şu'be, geçimini sağlayan kardeşleri için Bağdâd'a gidip sultanın huzuruna çıkmıştır²⁰².

İbnu'l-Cevzî (ö.579/1183) kardeşini hapsedenin el-Mehdî olduğunu ifade ederek, olayı şöyle anlatır:

“Şu'be, Bağdad'da kardeşinin durumunu görüşmek üzere Abbâsî halîfesi el-Mehdî'nin huzuruna çıktı. Huzuruna girince şu şiiri okudu:

أذكر حاجتي أم قد كفتي حياؤك إن شيمتك الحياء

كريم لا يعطله صباح عن الخلق الكريم ولا مساء

فأرضك أرض مكرمة بنتها بنو تيم وأنت لهم سماء

“İhtiyaçlarımı söyleyeyim mi, yoksa senin hayân (utangaçlığın) bana kâfi mi? Çünkü senin karakterin hayâ ve edeptir.

O öyle bir cömerttir ki; onu bu cömertliğinden ne sabahın ne de akşamın gelmesi alı koyar.

Senin toprakların kızları, çacukları değerli olan topraktır. İşte bunlar Benû Teym kabilesidir, sen de onlar için gök (gibi cömertsin).”

¹⁹⁷ Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 110. Burada Şu'be'nin kardeşinin oğlu açıklamasıyla birlikte Safer b. Abdurrahman isminde birisi geçmektedir. Buranın dışında bu kişi hakkında terâcim kitaplarında, direkt veya dolaylı hiçbir bilgi geçmemektedir. Şu'be'ye dayandırılan rivâyetlerde de sadece iki kardeşinden bahsedilmektedir. Örneğin Şu'be “Benim geçimim iki kardeşimin üzerindedir” demektedir. Bkz. *a.y.*; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

¹⁹⁸ Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302. Abdulmelik Bekr Kâdî Şu'be'nin üçüncü kardeşi olarak kabul ettiği Abdurrahman'ın sultanın yiyeceklerinin alımıyla ilgilendiğini ifade etmekte, fakat herhangi bir kaynağa işaret etmemektedir. Bkz. Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 17.

²⁰⁰ el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, III, 24; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 135; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 219; el-Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 345.

²⁰¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 477. Ancak bunun zayıf bir rivâyet olduğu kullanılan temrid sigasından anlaşılmaktadır.

²⁰² el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IX, 255-256; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 212.

Bunun üzerine el-Mehdî Şu'be'nin kardeşini serbest bıraktı"²⁰³.

Şu'be'nin hanımları hakkında da sarîh ifadeler bulunmamaktadır. Ancak, yine satır aralarına sıkışmış bilgilerden, birden çok kişi ile evlendiğini anlamaktayız. Bunlardan birisi aynı zamanda ortağı olan Osman b. Cebele'nin annesidir²⁰⁴. Diğeri ise Gunder diye meşhur olan Muhammed b. Cafer el-Hüzeli'nin annesidir²⁰⁵. Dolayısıyla en güvenilir râvîlerinden biri olan Gunder onun üvey evladıdır.

Şu'be'nin Sa'd isminde²⁰⁶ bir oğlunun olduğu bilinmektedir. Sa'd'ın künyesinin Ebû Abdillah olduğu kaydedilmekte, babasından hadîs nakledenler arasında ismi geçmektedir²⁰⁷. Ancak babasından fazla bir şey almadığı ifade edilmiştir²⁰⁸. Bunun sebebi; babasının hadîsçi olmasına karşı çıkması olsa gerektir. Zira bir keresinde oğlu Sa'd'a, Şu'be şöyle demiştir: “Şayet çileli ve mutsuz olmak istiyor isen hadîs taleb et!”²⁰⁹. Bu ifadenin ne anlama geldiği, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.460/1068) bunu kitabında hangi başlık altında zikrettiğine bakılarak anlaşılabilir. el-Hatîb ilgili rivâyeti hadîs talebi için yapılan yolculuklardan/rihlelerden sonra vatana dönme ile ilgili attığı bir konu başlığının altında vermektedir. Bu bağlam, ilgili sözün ne maksatla söylendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hadîsçiler, âli isnâd elde etmek için memleketlerini terk etmekte ve uzun yıllar sonra geri gelmektedirler. Bu durumda mutsuz ve çileli bir yaşama mahkûm olmaktadır. İşte Şu'be de kendi yaşantısından dolayı, bizzat bu durumu müşahade etmiş ve oğlundan ayrılmamak için onun bu işle uğraşmamasını istemiş olabilir.

Ayrıca hadîs ilmi büyük bir sorumluluk gerektiren ilimdir. Özellikle hadîs tarihinin, tedvîn döneminden tasnif dönemine geçiş olarak nitelendirebileceğimiz bu

²⁰³ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 245.

²⁰⁴ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *a.g.e.*, II, 842.

²⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî, *Lisânu'l-Mîzân*, Mütessesetü'l-Alemî li'l-Matbûât, Beyrut 1986, VII, 354; *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 84.

²⁰⁶ el-Hâkim *Marifetu Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde Şu'be'nin oğlunun adını “Saîd” olarak vermiştir. Ancak bu bilgi muhtemelen bir yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. Zira, diğer tüm kaynaklarda bu isim “Sa'd” olarak geçmektedir (Bkz. el-Hâkim en-Neysâburî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, Thk. es-Seyyid M. Hüseyin, *Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1977, s. 51).

²⁰⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 58; Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 366. Örnek bir rivâyeti için bkz. el-Kazvîni, Abdülkerim b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, Thk. Azizullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1987, I, 195.

²⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 86; ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed Muavvid- Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1995, III, 181.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 16. Bu sözü Şu'be'nin babasının kendisine söylediğine dair bir nakil de vardır (el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'ü li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, Thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Mearif, Riyâd 1403/1983, II, 247.).

döneminde, hadisçiliğin manevî sorumluluğunu yakinen müşahade eden Şu'be, oğlunun bu ağır yükün altına girmesini istememiş olabilir. Bu manevi sorumluluğun ağırlığından dolayı olsa gerek Şu'be, kendisini cehenneme götürmesinden en çok korktuğu şeyin hadîs olduğunu söylemektedir²¹⁰. Diğer bir rivâyette de hadîse dair hiçbir şey bilmeyerek vefat eden kişinin yerinde olmak istediğini ifade etmektedir²¹¹. Öldüğü gün bu hassasiyetinden dolayı ağladığı da nakledilir²¹². Hadîsle iştiğal etmekten dolayı sarf edilmiş pişmanlık ifadeleri sadece Şu'be'ye ait değildir. Diğer muhaddislerin de bu tür beyanlarına rastlamaktayız²¹³. ez-Zehebî de mezkûr ifadelerin sahih niyetten kaynaklandığını söylemektedir²¹⁴.

Ancak bu kabil nakiller, kötü bir niyetle ve tam olarak bu sözleri söyleyenlerin içerisinde buldukları psikolojik durumlar tahlil edilmeden değerlendirilirse, G.H.A. Juynboll'un yaptığı gibi bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır. Juynboll, Şu'be'nin bu türden ifadelerini naklederek, bunları, suçu itiraf kabilinden pişmanlık ifadeleri olarak kabul eder. Ona göre Şu'be, hayatı boyunca hadîs uydurmuş ve sonunda vefat edeceği zaman bundan dolayı pişmanlığını bu ifadelerle izhar etmiştir²¹⁵. Oysa ki, ömrü boyunca hadîs uyduranlarla mücadele eden ve müteşeddid derecede râvî değerlendirmesinde ün yapan bir kişinin bu türden sözleri, bütün çabalarına rağmen bilmeyerek hata yapmış olmaktan dolayı ortaya çıkan bir dini hassasiyetin yansıması olsagerektir. Nitekim, Hz. Ebû Bekr'in de, aynı gerekçeyle Hz. Peygamber'den yazdığı 500 kadar hadîsi yaktığı nakledilmiştir²¹⁶.

Hadîsçiliğin ne kadar zor bir iş olduğunu bizzat müşahade eden Şu'be, kendisinin sırtlandığı bu ağır yükün altına oğlunun girmesini istememiş olsa gerek ki, ona hadîs talibi olmayı tavsiye etmemiştir. Diğer taraftan bu olay farklı bir açıdan değerlendirildiğinde ise şöyle bir yargıya varılabilir: Şu'be, oğlunu iyi tanıyordu ve hadîs ilmiyle uğraşacak kişide bulunması gereken hasletleri oğlunda görmüyordu. Bu itibarla oğlunun hadîsle iştiğaline rıza göstermedi. Ancak görünen o ki, oğlu Şu'be'yi dinlememiş ve hadîs ilmiyle uğraşmaya başlamıştır. Belki de bundan dolayı Şu'be,

²¹⁰ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, VII, 156; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 197; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 213.

²¹¹ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, VII, 153.

²¹² Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, VII, 156.

²¹³ Bkz. Aydınli, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, Seha Neşriyat, İstanbul 1986, ss.135-159.

²¹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 213.

²¹⁵ Juynboll, "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position", s. 225.

²¹⁶ Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yay., Kayseri 1994 s. 19; Canan, *a.g.e.*, I,35, 36.

oğlunun ismini mutlu anlamında “Sa’d” koyduğunu, onun ise ne mutlu olduğunu; ne de felah bulduğunu ifade etmiştir²¹⁷.

Oğlu Sa’d’ın Hadîs ilmiyle ilgilendiğini, ona bir râvî hakkında değerlendirmesinin sorulması göstermektedir²¹⁸. Güvenilirlik açısından tabakat kitaplarında değerlendirilen Sa’d, ta’dîl edilerek “Sadûk” bir râvî olarak nitelendirilmiş,²¹⁹ el-Hasan el-Basrî’nin ashabından Ebû İsmâîl Yahyâ b. Yesar’dan²²⁰ ve ez-Zühîlî’den²²¹ rivâyetlerinin olduğu ifade edilmiştir.

Kaynaklarda Şu’be’nin akrabası olarak tespit edebildiğimiz diğer şahıslar şunlardır:

- Halası Ümmü Esmâ. Şu’be halasından şöyle bir hâdiseyi nakleder: Halamdan işittim. Dedi ki, “ Her Cuma günü oruç tutmaya niyetlenmişim. Bunlardan biri bayram gününe denk geldi. Cabir b. Zeyd’e bunu sordum. Bana bir miskini doyurmam gerektiğini söyledi²²².

- Huveyl es-Saffâr. Şu’be’nin kayınbiraderidir²²³.
- Hişâm b. Hisân. Şu’be’nin eniştesidir. Şu’be onun hakkında, “şayet birini kayırsaydım Hişâm b. Hisân’i kayırırdım. Eniştemdir. Ancak O hadîsleri ezberlemez”²²⁴ demiştir.

- Dâvud b. Cübeyr el-Medenî. İbn Hibbân, bu zâtın Şu’be’nin akrabası olduğunu ve Saîd b. Müseyyeb’den nakillerinin bulunduğunu bildirmektedir²²⁵.

Abdumelik Bekr Kâdî, yukarıda zikrettiğimiz akrabalarının hadîsle işigal etmesinin, Şu’be’nin hadîsçi olmasında etkili olduğunu ifade etmektedir²²⁶. Oysa ki

²¹⁷ el-Ukaylî, *a.g.e.*, II, 118; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VII, 224.

²¹⁸ Ebû Ya’la, el-Halîl b. Abdillâh el-Halîlî el-Kazvîni, *el-İrşâd fî Ma’rifeti Ulemâ’l-Hadîs*, Thk. Muhammed Saîd, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1409/1989, II, 489. Burada kendisine Amr b. Hikâm adlı bir râvînin sorulduğu bildirilir. Ancak Müslim, Sa’d b. Şu’be’yi tek bir rivâyeti veya hadîsiyle maruf olan râvîleri topladığı “*el-Münferidât ve’l-Vuhdân*” adlı eserinde zikretmiştir (Bkz. Müslim b. el-Haccâc, Ebû’l-Hüseyn en-Neysâbüri, *el-Münferidât ve’l-Vuhdân*, Thk. Abdülgaffar Süleymân el-Bendârî, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 222).

²¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 86; ez-Zehebî, *Mizân*, III, 181.

²²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, IV, 86; İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl li’bni Mâkûlâ*, Daru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991, I, 315.

²²¹ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Müktenâ fî Serdi’l-Künâ*, Thk. Muhammed Salih Abdulaziz, Metâbiu’l-Câmiati’l-İslâmiyye, Medine 1408/1988, I, 271.

²²² Eslem b. Bahsel, *a.g.e.*, I, 110.

²²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 405. Rivâyeti için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 294; el-Ukaylî, *a.g.e.*, III, 285.

²²⁴ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, VII, 112.

²²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 286.

²²⁶ Abdumelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s.19.

yukarda da ifade edildiği gibi akrabaları kendisi gibi hadîs ilmiyle meşgul olan kişiler olmayıp, bir veya iki nakillerinden dolayı adlarından söz edilmiştir. Hatta bazıları vuhdâniyât²²⁷ türü eserlerde yer almaktadırlar. Kısaca bunları sıradan dinî hassasiyeti olan kişiler olarak değerlendirmek daha doğru olsa gerektir. Bunların Şu'be'yi hadîsçi olmada direkt etkilediğini ifade etmek de oldukça zor görünmektedir. Zira, Şu'be aslında önceden hadîsle değil şiirle ilgilenmektedir²²⁸.

3. EKONOMİK DURUMU

Aslında oldukça kanaatkâr olan ve dünyalık fazla bir şey talep etmeyen Şu'be, geçimini kardeşlerinin temin ettiğini ifade etmektedir²²⁹. Ancak bununla birlikte kaynaklarda Şu'be'nin ortağı olduğu ifade edilen şahıslara rastlamaktayız. Örneğin Osman b. Cebele b. Ebî Revâd el-Atekî'ye "Şu'be'den naklettiğin bu garip rivâyetleri nereden aldın?" diye sorduklarında, kendisinin Şu'be'nin ortağı olduğunu ve Şu'be'nin onu hadîse teşvik ettiğini, bu vesileyle bu rivâyetleri ondan aldığını ifade etmektedir²³⁰. Abdullah b. Osman el-Basrî'nin, Şu'be'nin ortağı olduğunu ve ondan önce vefat ettiğini ise İbn Hacer (ö.852/1448) bildirmektedir²³¹. Bu itibarla Şu'be'nin de geçimini temin etmek için ticaretle uğraşmış olabileceğini ifade edebiliriz. Ancak Şu'be aynı zamanda dünyaya meyli fazla olmayan, zahidane bir yaşamı tercih eden, eline geçen dünyalıkları ihtiyaç sahibi kişilere dağıtan birisidir. Örneğin, halîfenin kendisine hediye olarak takdim ettiği 30.000 dinarı fakirlere dağıtmış, yine hediye olarak takdim edilen araziye devlete iade etmiştir²³². Bir başka rivâyette ise, zor durumda olan birisine eşeğini verdiği ifade edilmektedir²³³. Kaynaklarda onun dünyaya meylinin olmadığını ifade sadedinde ondan şu ifadeler nakledilir: "Bana dünyalık olarak, un ve şeker kamışı yeter"²³⁴. Kanaat etmeyi bir hayat düsturu haline getiren Şu'be, talebelerine de kanaatkâr olmalarını tavsiye etmektedir. Bir gün talebelerinden birisinin üzerinde pahalı bir gömlek görür. Talebesine bu gömleği kaç para aldığını sorunca, "8 dirhem" cevabını almış ve "Yazıklar

²²⁷ Bu tür eserler sadece bir hadîs nakledenlerin toplandığı eserlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. el-Kettânî, es-Seyyidü's-Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstadrâfe*, Thk. Muhammed el-Muntasir el-Kettânî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1986, I, 86.

²²⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257.

²²⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 207.

²³⁰ el-Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 345; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *a.g.e.*, II, 842.

²³¹ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986, I, 313.

²³² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 211-212.

²³³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 260.

²³⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 261.

olsun sana! 4 dirheme bir gömlek alıp 4 dirhemini de tasadduk etsen daha iyi olmaz mıydı?!”²³⁵ diyerek sitem etmiştir. Bu kanaatkâr tutumundan dolayı fakir denebilecek az bir mal varlığına sahip olmakla birlikte vefat edinceye kadar kimseye muhtaç olmamıştır.

Bu dönemde hadîs rivâyeti yoluyla geçimini temin eden bir takım kişilerin olduğu bilinmektedir²³⁶. Ancak Şu’be dünyalık elde etme hevesinde olmadığı için bu yola hiç tevessül etmemiş, hatta bu durumu eleştirmiş ve “Hadîsi ancak zenginlerden yazınız²³⁷” diyerek, hadîşçinin madden muhtaç olmasının yanlış olacağını ifade etmiştir.

4. EĞİTİMİ

Şu’be’nin annesi tarafından ilme teşvik edildiğine ve onu hadîs dinlemesi için bir kadın râvîye gönderdiğine değinilmişti. Bu rivâyete binaen, annesinin Şu’be’nin eğitiminde önemli bir teşvik unsuru olduğu söylenebilir. Annesinin hadîs dinlemeye yönlendirmesine rağmen o, önceleri şiirle ilgilendiğini ve bu amaçla et-Tirmîh’tan²³⁸ dersler aldığını ifade etmiştir. Daha sonra bir gün el-Hakem b. Uteybe’nin (ö.113/731) hadîs naklettiğine şahit olur ve burada hadîs ilmine yönelmeye karar verir. Bu olaydan sonra Şu’be, artık bir hadîs talibi olacaktır²³⁹. Hadîs talep etmezden evvel ne kadar şiirle uğraştığı bilinmemektedir. Ancak hadîs öğrenmeye karar verip, öğrencisi olduğu el-Hakem b. Uteybe’nin 113/731²⁴⁰ tarihinde vefat ettiği düşünülünce en geç bu tarihten birkaç yıl önce hadîse yöneldiği söylenebilir ki, bu tarihte Şu’be, muhtemelen yaklaşık 23-30 yaşında bir gençtir. Şu’be, daha sonraları her ne kadar hadîse yönelmişse de, şiire olan ilgisini devam

²³⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 262; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 302.

²³⁶ Örnekleri için Bkz. Topaloğlu, Nuri, *Hadîşçilerin Geçim Kaynakları*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s. 106-116.

²³⁷ ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 223.

²³⁸ Tarihte ismi et-Tirmîh olan iki şaire ratlanmaktadır: Birincisi Hz. Hüseyin’le bir diyalogu Taberî tarafından nakledilen ve hakkında fazla bir malumat olmayan et-Tirmîh b. Adıyy; İkincisi ise meşhur recez şairlerinden et-Tirmîh b. Hakîm b. Kays b. Cahdar’dır. Muhtemelen Şu’be’nin hocası olan et-Tirmîh, ikincisi olsa gerektir (Kırş. et-Taberî, *a.g.e.*, III, 308; İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temytzi’s-Sahabe*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1992, V, 456; Sezgin, Fuat, *Târîhu’t-Turâsi’l-Arabî*, Arapça’ya çev. Mahmud Fehmî Hicâzî, İdâretu’s-Sekâfe ve’n-Neşr bi’l-Câmiati’l- İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, Ysz., 1983, II, 58). Emevî hükümdarı Yezid b. Abdilmelik zamanında vefat etmiştir (Katip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-Kostantînî el-Hanefî, *Kesfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, I, 798). Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Beydili, İzzet Hasan, “Tirmîh”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, XII/I, 251-252.

²³⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 257.

²⁴⁰ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, II, 333.

ettirmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, şiir cüzlerini sakladığı kutusudur. Yahyâ b. Maîn'in naklettiği bir rivâyete göre Semmâk, Şu'be'ye bu kutusunu sormuştur. Bu rivâyeti nakleden İbn Maîn, Şu'be'nin şiirlerini muhafaza ettiği bir kutusunun olduğunu zannettiğini ve hadîsten önce nahiv ve şiirle uğraştığını bildirmektedir²⁴¹. Diğer taraftan onun, hadîs dersini bitirdikten sonra şiir inşâd ettiği de nakledilmektedir. Ravh b. Ubâde bir gün Şu'be'nin hadîs imlâsı bittikten sonra arka tarafta oturan nahivci Ebû Zeyd'i şiir okumak üzere davet ettiğini, bunun üzerine bazılarının Şu'be'ye hadîsi bırakıp şiirle uğraştığı için sitem ettiklerini, Şu'be'nin ise bu duruma sinirlendiğini nakleder²⁴².

Bu dönemde hadîs talebi için yapılan ve “er-Rihle fi Talebi'l-İlm” denilen yolculuklar son derece önem arz etmekte ve ilim erbâbının kıymeti bu yolculuklarla ölçülmektedir²⁴³. Şu'be de hadîsçi olmaya karar verdikten sonra, doğal olarak bu tür yolculuklara önem vermiştir.

5. HADİS ÖĞRENMEK İÇİN YAPTIĞI SEYAHATLER

Şu'be hadîs talebi için ilk yolculuğunu, muhtemelen Medine'ye yapmıştır. Onun Medine'ye ne zaman gittiği hususundaki nakiller birbiriyle çelişkili görünmektedir. Zira, kimi nakillerde İbn Ömer'in azatlı kölesi ve talebesi olan Nâfi' (ö.117/735) vefat ettikten bir yıl sonra²⁴⁴ gittiği ifade edilirken²⁴⁵, diğer bir kısım rivâyetlerde ise Medine'ye gittiği ve bu esnada Nâfi'in hayatta olduğu bildirilmektedir²⁴⁶. Bu iki farklı bilgi iki şekilde yorumlanabilir: Birinci yoruma göre, Şu'be Medine'ye iki kere gitmiştir. Dolayısıyla iki rivâyet birbiriyle çelişkili değildir. İkinci yoruma göre ise; bu iki rivâyet de aynıdır, fakat ikinci nakile bir takım müdahalelerde bulunulmuştur. İkinci yorumu destekleyen husus iki rivâyette de İmam Malik'in ders verdiği bir halkasının olduğuna yapılan vurgudur. Ayrıca

²⁴¹ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ, *Târîhu İbn Maîn* (Rivâyetu'd-Derevî), Thk. Ahmed Muhammed Nuru Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke 1979, IV, 162.

²⁴² Abdülmelîk Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 29.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs*, Thk. Nuruddin İtr, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1395/1975.

²⁴⁴ Nâfi' 117 yılında vefat etmiştir (el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 281). Buna göre Şu'be 118 yılında Medine'ye gitmiş olmaktadır. Bunu Zehebî'de yer alan şu rivâyet de desteklemektedir: Malik'in ders halkası olduğunu ve Nâfi'in öldüğünü gördüm (Bkz. ez-Zehebî, *Siyer*, VIII, 127).

²⁴⁵ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 310; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VI, 319; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 117; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 96, 127.

²⁴⁶ en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 385. İbn Ebî Hâtim Şu'be'nin Medine'ye gittiğinde Nâfi'in hayatta olduğu nakledilmişken aynı kitabının VII, 127 sayfasında Şu'be'nin Medine'ye gittiğinde Nâfi'in vefat etmiş olduğu bilgisine rastlamaktayız (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 26).

rivâyetlerin bir kısmında, Mâlik'in 20 yaşında olmasına rağmen ders halkası olduğu ifade edilmiştir ki, bu ifade rivâyette asıl önemli olan kısmın, Nâfi'nin ölümünden ziyade, Malik'in genç yaşta ders vermesi olduğunu göstermektedir. Bu husus da, bir mezheb imamı olan Malik b. Enes'le ilgili bu bilginin mezheb taassubu ile manipulasyona maruz kaldığı şüphesini zihinlere getirmektedir. Zira, Nâfi'in vefat etmesinden evvel ders halkasının olduğunun ifade edilmesi; hem oldukça erken bir yaşta, hem de kendinden daha bilgili birine rağmen ders vermesi anlamına gelmekte ve bu da İmam Malik taraftarlarının övünç vesilelerinden biri olabilecek mahiyette bir bilgi olmaktadır.

Şu'be, İmam Malik'ten olan nakillerini de muhtemelen bu yolculuk neticesinde almıştır²⁴⁷.

Medine'ye yapmış olduğu seyâhatinde İmam Zeyd b. Ali ile görüşme ve ondan hadîs alma imkânına da sahip olmuştur. Bu hususu, Zeyd b. Ali'den bir hadîs naklederken vermiş olduğu bir bilgidен anlamaktayız. O şöyle demektedir: "Hâşimîlerin efendisi Zeyd b. Ali'yi Medine'de Ravza'da işittim..."²⁴⁸.

Kendi memleketi olan Vâsıt'la ilişkisini kesmediği için muhtelif vakitlerde buradaki râvîlerden de nakillerine rastlanmaktadır²⁴⁹. Bir keresinde Süfyân es-Sevri ile birlikte Vâsıt'ta Sa'd b. İbrâhîm'den²⁵⁰ hadîs dinlediğinden bahsedilmektedir²⁵¹. Vâsıt'ta hadîs aldığı ifade edilen diğer kişilerin isimleri ise şöyledir: Abdullah b. Halîfe²⁵², İbn Ebî Eyyûb²⁵³, Ebû Ukayl eş-Şâmî²⁵⁴, Süleymân b. Abdîrrahman ed-Dımaşkî²⁵⁵, Ebû Şuayb²⁵⁶, Ebû Süleymân el-Horâsânî²⁵⁷.

²⁴⁷ İmam Malik'ten yaptığı rivâyetler için Bkz. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VI, 333.

²⁴⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 204.

²⁴⁹ Abdülmelik Bekr Kâdî, Şu'be'nin Vâsıt râvîlerinden yaptığı nakilleri Basra'ya göç etmezden evvel aldığını söylemektedir (Bkz. Abdülmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 36). Oysa Şu'be Basra'ya küçük yaşta göç etmiş ve ilk olarak da hadîs ilmiyle değil de şiirle meşgul olmuştur. Bu itibarla Basra'ya göç etmezden evvel bu rivâyetleri almış olma ihtimali zayıf görünmektedir.

²⁵⁰ 125 yılında vefat eder. Tercemey-i hali için bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 79.

²⁵¹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 51; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 79; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 419.

²⁵² İsminin Halîfe b. Abdillâh olduğu da söylenmiştir (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 174.).

²⁵³ el-Mizzî, *a.g.e.*, XXIX, 35; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 300.

²⁵⁴ Vâsıt kadısıdır. Bu itibarla Şu'be onunla muhtemelen Vâsıt'ta karşılaşmış ve hadîs almıştır (Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, Thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî', Mektebetü Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1985, I, 56).

²⁵⁵ İbn Şâhîn, *a.g.e.*, s. 101.

²⁵⁶ Şu'be: "kendisine Şuayb veya Ebû Şuayb denilen bir şeyhden Vâsıt'ta hadîs dinledim" diyerek nakilde bulunur (Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 29).

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kütâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Thk. Talat Koçyiğit-İsmâîl Cerrahoğlu, AÜİF. Yay., Ankara 1963, s.101.

Bunların dışında Kazvin ve İsfahân'a da yolculuk yaptığını gösterir emareler bulunmaktadır: Abdülkerim b. Ravh b. Anbese el-Basrî, Şu'be'den İbn Mâce'nin memleketi Kazvin'de hadîs nakletmişti²⁵⁸.

Habîb b. ez-Zübeyr el-İsfahânî Şu'be'den İsfahân'da²⁵⁹ hadîs yazmıştır²⁶⁰.

Hayatının sonuna doğru Bağdâd'a hadîs tahammülünden ziyade, edâsı için yolculuk yapmıştır. Kaynaklarda bildirildiğine göre Şu'be Bağdâd'a iki kere gitmiştir. Bu durumu bildiren Bağdâd'lı râvî Ali b. Ca'd²⁶¹, kendisinin her iki seferinde de ondan hadîs yazdığını ifade etmektedir²⁶².

Şu'be'nin Bağdâd'da imlâ ettirdiği hadîsleri yazan diğer bir kişi ise Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım el-Leysî el-Horasânî'dir. Onun, Şu'be'nin burada imlâ ettirdiği 4000 hadîsi sema' yoluyla aldığı söylenmiştir²⁶³. Şu'be'nin rivâyet metodu hakkında bir nakil bulunmaktadır. Buna göre Ahmed b. Hanbel, Şu'be'nin "kırâat" usulüyle tahdis ettiğini bildirmektedir. Bu bilgiyi nakleden kaynaklar, Âdem (b. Ebî Ayyâş)'in Ahmed (b. Hanbel)'i tasdik ettiğini ve hızlı yazdığı için diğer insanların ondan hadîsleri aldığını bildirmektedir. Ayrıca Âdem, Şu'be'nin Bağdâd'a geldiğinde 40 ders yaptığını ve her ders meclisinde 100 hadîs tahdis ettiğini, kendisinin de 20 derse iştirak ettiğini söylemektedir²⁶⁴.

Terceme-i hallerinde Şu'be'den, Bağdâd'da hadîs aldıkları bildirilen diğer şahıslar şunlardır: Muhammed b. Haccâc el-Musfir²⁶⁵, Seyf b. Ubeydillah²⁶⁶, Bakiyy b. el-Velîd²⁶⁷, Ebû Hâlid el-Ahmer Süleymân b. Hayyân²⁶⁸, Yahyâ b. Abdueh²⁶⁹.

²⁵⁸ el-Kazvînî, *a.g.e.*, III, 206.

²⁵⁹ İsfahan hakkında bilgi için Bkz. Bala, Mirza, "İsfahan", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, V/II, 1068-1073.

²⁶⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi İsfahân*, Thk. Abdülğafur Abdulhak Huseyn el-Balûşî, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, I, 372.

²⁶¹ Tercemey-i hali için bkz. İbnü'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 400.

²⁶² İbnü'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 196.

²⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 105; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXX, 131; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 546; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 18.

²⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 268; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, I, 393; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 336 krş., el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 28. Kaynaklarda Bağdâd'da Şu'be'den nakilde bulunduğu bildirilen ve Yahyâ b. Maîn tarafından yalancılıkla itham edilen Yahyâ b. Abdueh isimli bir şahıstan daha bahsedilmektedir (Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 268).

²⁶⁵ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 63.

²⁶⁶ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 172.

²⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 434

²⁶⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 22.

²⁶⁹ ez-Zehebî, *Mizân*, VII, 201.

6. HOCALARI ve TALEBELERİ

Şu'be'nin kendilerinden hadîs aldığı hocaları oldukça çoktur. Ancak biz evvela bunlar içerisinde önemlilerinin üzerinde duracağız; daha sonra ise diğer hocalarının listesini takdim edeceğiz.

6.1. HOCALARI

el-Hakem b. Uteybe (ö.115/733)

Asıl adının el-Hakem b. Uteybe b. Nuhhâs²⁷⁰ b. Hantab b. Yesâr olduğu belirtilmektedir²⁷¹. Künyesi Ebû Muhammed, Ebû Abdillâh²⁷² olarak geçmektedir. Nisbesi ise el-Kûfi ve el-Kindî²⁷³'dir. Bir çok kişiden hadîs almıştır. Bunların başında Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehâî, Tâvus, İkrime, Şureyh el-Kâdî, Ebû Cuhayfe ve İbn Ebî Leylâ gibi tabiûn neslinin güzide alimleri gelmektedir.

Talebeleri ise; Şu'be İbnu'l-Haccâc, el-A'meş, Ebân b. Tağallub, Mus'ir, el-Evzâî, Ebû Avâne ve diğerleridir²⁷⁴. Ahmed b. Hanbel; "Şu'be olmasaydı el-Hakem'in rivâyetleri giderdi. Onun hadîslerini en iyi Şu'be bilirdi" demektedir²⁷⁵.

Hicrî elli yılında doğduğu söylenmektedir²⁷⁶. Bazı kaynaklarda ise İbrâhîm en-Nehâî ile yaşıtlı olduğu ifade edilir²⁷⁷. Ancak, ez-Zehebî bunu kabul etmez ve aralarında 4 veya 6 yaş fark olduğunu ifade eder²⁷⁸. Kûfe'nin ileri gelen fakîhlerindedir. Hocası İbrâhîm en-Nehâî ve eş-Şa'bî'den sonra Kûfe'de el-Hakem

²⁷⁰ el-Buhârî el-Hakem b. Uteybe'nin İbn Nuhhâs olduğunu ifade eder (el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 333; *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 275; ez-Zehebî, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I, 351). İbn Cevzî bunun doğru olmadığını, doğru olanın Ebû Hâtîm er-Râzî'nin meçhul olduğu şeklindeki ifadesinin (Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 125) olduğunu, zira hadîs rivâyetinde bulunmadığını, Kûfe kadısı olduğunu söyleyip, el-Buhârî'nin hata ettiğini ifade etmektedir (İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî, *ed-Duafû ve'l-Metrûkîn*, Thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, I, 228). İbn Hacer, İbn Cevzî'nin ifadelerini naklettikten sonra el-Buhârî'nin hata etmediğini neseb alimlerinin el-Hakem b. Uteybe'nin isminin el-Hakem b. Uteybe b. Nuhhâs olduğunda ittifak ettiklerini söylemektedir (İbn Hacer, *Lisânu'l-Mfzân*, II, 336). Ancak, *Tehzibu't-Tehzîb* adlı eserinde ed-Dârekutnî'nin de bunu hata olarak kabul ettiğini ifade ettikten sonra bu hataya İbn Hibbân ve Ebû Ahmed el-Hakem'in de düştüğünü söyler. Ancak ona göre Buhârî bu bilgiyi verirken kesin bir ifade kullanmamaktadır (İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, II, 374).

²⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144.

²⁷² Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 475.

²⁷³ ez-Zehebî, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I, 351. Kinde kabilesine mensub bir kadının mevlâsı olduğu söylenmiştir (Bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 275; *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 332).

²⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 111; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 208; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 52; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, II, 372.

²⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 128.

²⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 52

²⁷⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 208; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, II, 373.

²⁷⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 208.

ve Hammâd b. Ebî Süleymân gibisinin olmadığını Süfyân b. Üyeyne ifade eder²⁷⁹. İnsanların fetvâ için yanına geldiği anlaşılmaktadır²⁸⁰.

Hicrî 113, 114, 115 yıllarında vefât ettiğine dair farklı rivâyetler vardır. Şu'be 115'te vefat ettiğini söylemiştir²⁸¹.

Cerh-ta'dil alimleri hakkında iki kere "sikâ sikâ", "sebt", "İbrâhîm'in en güvenilir râvîsi", "fakîh", "âlim", "sâhibu's-ünne", "âbid", "refî", "kesîru'l-hadîs", "fâzıl" gibi ta'dil ifadeleri kullanmıştır²⁸².

Şu'be'ye dayandırılan bir rivâyette, Hz. Alî'yi Hz. Ebû Bekr'e üstün kabul ettiği söylenmektedir. Ancak, bu bilgiyi nakleden ez-Zehebî, bunu kabul etmemektedir²⁸³. el-İclî (ö.261/875) onun Şîi olduğunu, ancak bunun sonradan anlaşıldığını ifade etmektedir²⁸⁴. Muhtemelen bu değerlendirmeye sebep olan şey Şu'be'ye dayandırılan ilgili rivâyettir.

Şu'be, el-Hakem'in Mücâhid'den aldığı hadîslerde "Semi'tü" dediği beş hadîs hariç, diğerlerinin "kitab"²⁸⁵ olduğunu ifade etmiştir²⁸⁶. Ayrıca Yine Şu'be, el-Hakem'in, Mukassem'den aldığı beş hadîs hariç diğerlerinin *kitab* olduğunu ifade etmiş ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân da bunları saymıştır²⁸⁷.

Tedlîs yaptığı²⁸⁸ ve Zeyd b. Erkâm'dan mürsel rivâyetlerinin olduğu söylenmiştir²⁸⁹. *Kütüb-i Sitte*'de rivâyetleri mevcuttur²⁹⁰.

²⁷⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 124; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 209;

²⁸⁰ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 211.

²⁸¹ el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 276; *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 333; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 212; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 52; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 378; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 529; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 197.

²⁸² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 124; el-İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Kûfî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, Thk. Abdulalîm Abdulazîz el-Büstevî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1985, I, 312; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 529; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 210-211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 378.

²⁸³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 211.

²⁸⁴ el-İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, I, 312.

²⁸⁵ Hadîsin vicâde yoluyla alındığını gösteren bir ıstılâhtır (Aydınlı, *Hadîs İstılâhları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul 1987 s. 83).

²⁸⁶ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II,333; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 378.

²⁸⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II,378.

²⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; Ebû'l-Vefâ et-Trablusî, İbrâhîm b. Muhammed el-Halebi, *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müdeallîsîn*, Thk. Muhammed İbrâhîm Dâvud el-Mevsilî, Mütessesettü'r-Reyyân li't-Tab' ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1994, s.74; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, Thk. Hamdi Abdulmecid es-Seleffî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1986, s. 169; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, II, 529.

²⁸⁹ Ebû Saîd el-Alâî, *a.g.e.*, I, 169. Buhârî Zeyd b. Erkâm'ı gördüğünü nakletmektedir (Bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 333).

²⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 372.

Eyûb es-Sahtiyânî (ö.131/749)

Eyyûb es-Sahtiyânî 68/ 687-688 yılında Basra'da dünyaya geldi²⁹¹. Tam ismi, Ebû Bekr b. Ebî Temîme²⁹² Keysân el-Atarî 'dir²⁹³. Nisbesi Basralı olduğu için Basrî; Keçi derisi tabaklayıp ticaretini yaptığı için de es-Sahtiyânîdir. Tâbiûnun küçüklerinden kabul edilmiştir²⁹⁴. Ancak İbn Hibbân, etbâu't-tâbiünden saymaktadır²⁹⁵. Tâbiundan kabul edenler fakihler arasında ismini vermektedirler²⁹⁶.

Babası Anese kabilesinin mevlasıdır²⁹⁷. Derslerine katıldığı Hasan el-Basrî tarafından "Eyyûb, Basra gençlerinin efendisidir²⁹⁸" şeklinde övgüye mahzar olmuştur. Enes b. Mâlik'i görmüştür²⁹⁹. Ancak hadîs dinleyip dinlemediği tartışmalıdır. İbn Ebî Hâtim ondan rivâyetlerinin olduğunu nakletmiş³⁰⁰, İbn Hibbân bu görüşün doğru olmadığını söylemiş³⁰¹; ez-Zehebî onun Enes'ten rivâyetine rastlamadığını ifade etmiştir³⁰². *Tabakâtu'l-Müde'llisîn* adlı eserin yazarı İbn Hacer, onun Enes'ten mu'an'an rivâyetlerinin olduğunu söyleyerek, onu tedlîs yapanlar arasında saymaktadır³⁰³.

²⁹¹ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 150; el-Mizzî, *a.g.e.*, III, 457; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,118; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 60; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 348; İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ricâlu Müslim*, Thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I, 61.

²⁹² ez-Zehebî, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I, 115.

²⁹³ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 409; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 255; el-Mizzî, *a.g.e.*, III, 457; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 59; Akgündüz, Ahmed, "Eyyûb es-Sahtiyânî", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 19.

²⁹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,16; ed-Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali, *Zikru Esmâi't-Tâbiüne ve Men Ba'dehum*, Thk. Bevrân ed-Dimânî- Kemâl Yusuf el-Hût, Müessesetti'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut 1985, s. 68.

²⁹⁵ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 150. İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde bunu gerekçesi olarak Enes'ten hadîs nakletmesini göstermektedir (Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53).

²⁹⁶ en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Tesmiyetu Fukahâi'l-Emsâr*, Thk. Mahmud İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Va'î, Halep, 1369/1950, I, 129.

²⁹⁷ İbn Mencûye, *a.g.e.*, I, 61.

²⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,17.

²⁹⁹ ez-Zehebî, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I, 115; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 409; el-Mizzî, *a.g.e.*, III, 457; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 59; Ebû Saîd el-Alâî, *a.g.e.*, I, 148; Akgündüz, *a.g.md.*, XII, 19.

³⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 255.

³⁰¹ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 150.

³⁰² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,16; Akgündüz, *a.g.md.*, XII, 19.

³⁰³ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Tabakâtu'l-Müde'llisîn*, Thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Umân 1983, I, 19.

Atâ b. Ebî Rebâh, el-Hasanu'l-Basrî, Hişam b. Urve gibi tabîlerden hadîs nakletmiş; ondan da Şu'be İbnu'l-Haccâc, Mâlik, Süfyâneyn, Ma'mer gibi hadîsçiler hadîs almışlardır³⁰⁴.

Şu'be, Eyyûb'un "Fakihlerin efendisi" olduğunu ifade etmiş³⁰⁵, İbn Mehdî ise Basralıların hücceti olduğunu söylemiştir. Ayrıca hakkında el-hâfiz, sebt, sikâ, hüccet, câmi', adl gibi ta'dîl ifadeleri kullanılmıştır³⁰⁶. Şu'be en iyi talebesinin Hammâd b. Zeyd olduğunu söylemiştir³⁰⁷.

İtikadî mezheplerin teşekkül devrinde yaşayan Eyyûb'un sağlam bir Ehl-i Sünnet mensubu olduğu ve Ehl-i Sünnet'e mensub biri vefat ettiğinde çok üzüldüğü, bir uzvunu yitirmiş gibi olduğu söylenir. Ehl-i Bid'atın tümüne Havâric dediği söylenir³⁰⁸. Zühd sahibi olan, riyadan çok korkan ve gecenin tümünde ibadet etmesine rağmen bunu gizleyen³⁰⁹ Eyyûb, idarecilerden uzak durmaya çalışmıştır. Hatta arkadaşı III. Yezîd halîfe olunca ilişkisini kestiği ve "Allah'ım benim yadımı ona unuttur" diye dua ettiği söylenir³¹⁰. Hicrî 131 yılında vefat ettiği hususunda kaynaklar müttefiktir³¹¹. Vefat ettiğinde 63 yaşındadır, vefat sebebi ise o dönemde bir çok can alan vebâdır³¹².

Eyyûb es-Sahtiyânî, Şu'be'nin en çok etkilendiği hocalarından biridir³¹³. Hadîs tahammül sigalarından "kırâat" metodunu, hocasının görüşü doğrultusunda makbul saymış³¹⁴, kıssacılardan rivâyetin sakıncalarına, hocası gibi dikkatleri çekmiştir³¹⁵. Zâhidliği, devlet adamlarından uzak durması ve hadîs alırken dikkat

³⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 255; el-Mizzî, *a.g.e.*, III, 457; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,16; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 348; Akgündüz, *a.g.md.*, XII, 19.

³⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 255; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,19; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 59. Buhârî Şu'be'nin onun hakkında "Müslümanların efendisi" nitemesini kullandığını söylemektedir (Bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 409).

³⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 255; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,15;20; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 59; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 348.

³⁰⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,20.

³⁰⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,21.

³⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,17.

³¹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 22; Akgündüz, *a.g.md.*, XII, 19.

³¹¹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 409; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,24; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 60.

³¹² İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 150; *es-Sikât*, VI, 53; İbn Mencûye, *a.g.e.*, I, 61; el-Mizzî, *a.g.e.*, III, 457-458; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,24; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 348.

³¹³ Abdülmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s.16.

³¹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 251.

³¹⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 11.

ettiği hususların bir çoğunda ondan etkilenmiş görünmektedir. Arapça'ya büyük önem verdiği ve lahin yaptığında istiğfarda bulunduğu söylenmektedir³¹⁶.

Katâde b. Di'âme (ö.117-118/735-736)

Tam ismi; Ebû'l-Hattâb Katâde b. Di'âme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî'dir³¹⁷.

Hicrî 60 veya 61 yılında âmâ olarak dünyaya gelen³¹⁸ Katâde, ilim tahsiline yönelik büyük bir isteğe sahipti, el-Hasanu'l-Basrî'den 12 yıl ilim tahsil ettiğini söylemiştir³¹⁹. Sahabe'den Enes b. Mâlik; tâbiünden Saîd b. el-Müseyyîb, El-Hasanu'l-Basrî, İbn Sîrîn, İkrime, Şa'bî ve daha pek çok alimden hadîs dinledi. Ondandır Şu'be İbnu'l-Haccâc, Ma'mer b. Râşid, Hemmâm b. Yahyâ, İbn Ebî Arûbe, Eyyûb es-Sahtiyânî, el-Evzâî, Ebû Hanîfe gibi hadîsçi ve fakîhlerden hadîs nakletmişlerdir³²⁰.

O, siyasî çalkantıların olduğu dönemde yaşamasına rağmen bu ihtilaflara karışmamış ve sadece ilimle ilgilenmiştir³²¹. Bu açıdan Şu'be'nin tavrı, Katâde'ye benzemektedir.

Ezber gücünün çok kuvvetli olduğu nakledilmiştir. Bir duyduğunu hemen ezberlediği ifade edilmiştir³²².

Kaderî olduğu iddia edilmiş³²³; “şerr”i insanlara hamlettiği için Ehl-i Sünnetten ayrıldığı söylenmiş, bazıları ise bu görüşünden sonraları vaz geçtiğini ifade etmiştir³²⁴.

Hakkında sikâ, hâfız, hüccet, gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır³²⁵. Ancak eş-Şa'bî, onu her bulduğu rivâyeti alıp, hadis alırken dikkatli olmayan anlamında

³¹⁶ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 409.

³¹⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 185; Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 286; el-'İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, II, 216; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 133; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 96; ez-Zehebî, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I, 216; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 269-270; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 54.

³¹⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 270.

³¹⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 185-186; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 273.

³²⁰ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 133; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 96; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 270; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 54.

³²¹ Birişik, Abdulhamit, “Katâde b. Di'âme”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, 22.

³²² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 271.

³²³ el-'İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, II, 216; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 271; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 55; Budak, Ali, *Katâde b. Dâime ve Hadîs İlimindeki Yeri*, SÜSBE., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2002, s. 19-23.

³²⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 277; Birişik, *a.g.md.*, XXV, 22.

³²⁵ el-'İclî, *Ma'rîfetü's-Sikât*, II, 216; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 134; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 54; Budak, *a.g.t.*, s. 47-48.

“hâtibu’l-leyl” olarak tavsif etmiştir³²⁶. Ali b. el-Medîni isnâdlara baktığını ve genellikle altı kişi etrafında döndüklerini (medâru’l-isnâd) gördüğünü söylemektedir. Tesbit ettiği altı kişi şunlardır: Katâde, ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Ebû İshâk, el-A’meş³²⁷.

Çokca tedlîs yaptığı söylenmektedir³²⁸. Ancak tedlîs yaparken yine hassasiyet gösterip bunları farklı edâ sigalarıyla tahdîs etmiştir. Şu’be onun “ قال ” ile rivâyet ettiklerini almayıp “ حدثنا ” dediklerini aldığını söylemekle bu hususa işaret etmiştir³²⁹.

Arapça’ya önem verdiği, lahinden sakındığı ve Arapça’da üstad olduğu ifade edilmiştir³³⁰. Şu’be de Arapça öğrenimine büyük bir ehemmiyet atfetmektedir.

O ayrıca tefsir ilminde de ön planda yer almış ve bu saha ile ilgili eserlerinden söz edilmiştir³³¹.

Takva sahibi bir âbid olan Katâde³³², Vâsıt’ta çıkan vebâ salgını sonunda 117 veya 118 yılında, 56 yaşında vefat etmiştir³³³.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız kişiler, Şu’be’nin ilmî ve kişisel hayatında büyük etkiye sahiptirler. Bu alimlerin özelliklerine bakıldığında, devlet idaresiyle fazla iştiğal etmeyen, kendilerini ilme vermiş, zâhidâne bir yaşam tarzına sahip kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Arapça’ya önem verdikleri de görülmektedir. Bütün bunlar, daha sonra Şu’be tarafından da takib edilen düsturlar olacaktır.

Şu’be, bunların dışında daha bir çok râvîden hadîs almıştır. Şu’be İbnu’l-Haccâc’ın kendilerinden hadîs naklettiği diğer râvîler şunlardır:

³²⁶ “Hâtibu’l-leyl” ifadesi geceleyin odun toplayan demektir. Hadis alırken dikkatli davranmama, geceleyin odun toplayan kişinin haline benzetilmektedir. Gece karanlığında bir kişi odun topladığında farkında olmadan odun yerine yılan gibi oduna benzeyen şeyleri de toplayabilmektedir (Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 271).

³²⁷ İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I, 128.

³²⁸ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi’l-Emsâr*, I, 96; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 271; Ebû’l-Vefâ et-Trâblusî, *a.g.e.*, I, 164; İbn Hacer, *Tabakâtu’l-Müdekkisîn*, I, 43. Mürsel rivâyetleri için bkz. Budak, *a.g.t.*, s. 43.

³²⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 274.

³³⁰ İbnu’l-Kaserânî, *a.g.e.*, I, 123; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 277.

³³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 134; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 276. Bu eserler için bkz. Birişik, *a.g.md.*, XXV, 23; Budak, *a.g.t.*, s. 26-29.

³³² ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 276.

³³³ el-Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VII, 186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 133; İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi’l-Emsâr*, I, 96; İbnu’l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 123; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, V, 282-283; es-Suyûtî, *Tabakâtu’l-Huffâz*, I, 55; Birişik, *a.g.md.*, XXV, 22.

Ebân b. Tağlîb, İbrâhîm b. Âmir b. Mes'ud, İbrâhîm b. Muhammed b. el-Münteşir, İbrâhîm b. Müslim b. el-Hicrî, İbrâhîm b. Muhâcir, İbrâhîm b. Meysere, İbrâhîm b. Meymûn, el-Ezrak b. Kays, İsmâîl b. Ebî Hâlid, İsmâîl b. Recâ' ez-Zebîdî, İsmâîl b. Semî', İsmâîl b. Abdirrahman es-Süddî, İsmâîl b. Uleyye, el-Esved b. Kays, Eş'aş b. Sivâr, Eş'aş b. Ebî's-Şa'sâ, Eş'aş b. Abdillâh b. Câbir³³⁴, Enes b. Sîrin, Eyyûb b. Mûsâ el-Kureşî, Bedîl b. Meysere, Berîd b. Ebî Meryem, Bistam b. Müslim, Beşîr b. Sâbit, Bukeyr b. Atâ, Bilâl, Beyân b. Beşer Ebû Beşer, Tevbe el-Anberî, Tevbe Ebî Sadaka, Sâbit b. Eslem el-Bünânî, Sâbit b. Hürmüz Ebû'l-Mikdâm, Süveyr b. Ebî Fâhite, Câbir el-Cu'fî, Câmi' b. Şeddâd Ebû Sahra, Cebele b. Sehîm, Ca'de b. Ümmi Hâni', Câ'fer b. Muhammed es-Sâdik, Ca'fer b. Übeyy, Haşye, el-Cellâs, Hâtem b. Ebî Sağîre, Hâdir b. Ebî'l-Muhâcir, Habîb b. Ebî Sâbit, Habîb b. ez-Zübeyr, Habîb b. Zeyd el-Ensârî, Habîb b. eş-Şehîd, el-Haccâc b. Âsım, el-Haccâc b. el-Verd (Babası), el-Hürr b. es-Sayyâh, Harb b. Şeddâd, el-Hasan b. İmrân, Hüseyin el-Muallim, Husayn b. Abdirrahman, el-Hakem b. Uteybe, Hammâd b. Ebî Süleymân, Hazma ed-Dabî, Humejd b. Nâfi', Hümeyd b. Hilâl, Hümeyd et-Tavîl, Hibbân el-Ezdî, Hâlid el-Huzâi, Hubeyb b. Abdirrahmân, Halîd b. Ca'fer, Halife b. Ka'b b. Ebî Zibyân, Dâvud b. Ferâhîc, Dâvud b. Ebî Hind, Dâvud b. Yezîd el-Evdî, er-Rebî' b. el-Fâ', er-Rebîa b. Ebî Abdirrahmân, er-Rekîn b. er-Rebî', Zebîd el-Yâmî, Zekeriyâ b. Ebî Zâide, Ziyad b. Alâka, Ziyad b. Feyyâd, Ziyad b. Mihrâk, Zeyd b. el-Hivârî, Zeyd b. Muhammed el-Umerî, Sa'd b. İbrâhîm, Sa'd b. İshâk b. Ka'b b. Ucre, Saîd b. Ebî Bürde, Saîd el-Makberî, Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, Saîd b. Yezîd, Saîd el-Cerîrî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Hüseyin, Selem b. Atiye, Seleme b. Küheyl, Süleymân b. Abdirrahmân, Süleymân el-A'meş, Süleymân et-Teymî, Süleymân eş-Şeybânî, Semmâk b. Harb, Semmâk b. el-Velîd, Süheyl b. Ebî Sâlid, Sevâde b. Hanzala, Süveyd b. Huceyr, Süveyd b. Ubeyd, Seyyâr b. Bi'l-İcmâ, Seyyâr Ebî'l-Hakem, Şarkî el-Basrî, Şuayb b. el-Habhâb, Sâlih b. Dirhem, Sâlih b. Sâlih b. Hayy, Sadaka b. Yesâr, Dirâr b. Mürre Ebû Sinân, Asım b. Behdele, Asım el-Ahvel, Asım b. Ubeydillâh, Asım b. Küleyb, Âmir el-Ahvel, Abbâs el-Cerîrî, Abdullah b. Beşer el-Has'amî, Abdullah b. Dinâr, Abdullah b. Ebî's-Sefer, Abdullah b. Sabîh, Abdullah b. Abdullah b. Cebr, Abdullah b. Avn, Abdullah b. İsâ b. Abdirrahmân b.

³³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 297.

Ebî Leylâ, Abdullah b. el-Muhtâr, Abdullah b. Ebî Nacîh³³⁵, Abdullah b. Hâni' b. eş-Şahir, Abdullah b. Yezîd es-Sahbânî, Abdullah b. Yezîd en-Nehaî, Abdu'l-A'lâ b. Âmir, Abdulkrem b. Ebî Hanîfe, Abdulhümejd Sâhibu'z-Ziyâdî, Abdulhâlik b. Seleme, Abdurabbih b. Saîd el-Ensârî, Abdurrahman b. el-İsfahânî, Abdurrahman b. Servân Ebû Kays, Abdrrahman b. el-Kâsım b. Muhammed, Abdulazîz b. Raffî', Abdulazîz b. Süheyb, Abdulmelik b. Ümejr, Abdulmelik b. Meysere, Abdulvâris b. Ebî Hanîfe, Abede b. Ebî Lübâbe, Ubeydullah b. Ebî Bekr b. Enes, Ubeydullah b. Ömer, Ebeydullah b. Ebî Yezîd, Ubeyd Ebî'l-Hasan, Ubeyde b. Mu'tab, İtâb Mevlâ Hürmüz, Osman b. Asâm Ebû Husayn, Osman b. Abdillâh b. Mevheb, Osman b. Giyâs, Osman el-Bettî, Adıyy b. Sâbit, Atâ b. es-Sâib, Atâ b. Ebi Müslim el-Horasânî, Atâ b. Ebî Meymune, Ukbe b. Harîs, Ukayl b. Talha, İkrime b. Ammâr, Alkame b. Mersed, Ali b. el-Akmer, Ali b. Bezmiyye, Ali b. Zeyb . Ca'dân, Ali b. Müdrîk, Ali b. Ebî'l-Esed, Ammâr b Ukbe el-Abesî, Ammâre b. Ebî Hafsa, Ömer b. Süleymân el-Umerî, Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Umerî, Amr b. Ebî Hakîm, Amr b. Dînâr, Amr b. Âmir, Amr b. Mürre, Amr b. Yahyâ b. Ammâre, İmrân b. Müslim el-Cu'fi, Umeyr b. Yezîd el-Hatemî, el-Avvâm b. el-Havşeb, Avf el-A'râbî, Avf b. Ebî Cuhayfe, el-Alâ b. Abdirrahmân, el-Alâ b. Ehî Şuayb b. Hâlid, İyâz b. Ebî Hâlid, Üyeyne b. Abdirrahmân b. Cevşen, Gâlib et-Temmâr, Gâlib el-Kattân, Ğaylân b. el-Câmi', Ğaylân b. Cerîr, Ğaylân b. Abdillâh el-Vâsitî, Fürât el-Kazzâz, Fürâs Yahyâ, Fakat es-Subhî, Fudayl b. Fedâle, Fudayl b. Meysere, el-Kâsım b. Ebî Bezze, el-Kâsım b. Mîhrân, Katâde, Kurre b. Hâlid³³⁶, Kays b. Müslim, Leys b. Ebî Selîm, Mâlik b. Enes, Mâlik b. Arfade, Mecâlid b. Saîd, Meczee b. Zâhir, Muhârib b. Disâr, Muhil b. Halîfe, Muhammed b. İshâk b. Yesâr , Muhammed b. Cuhâde, Muhammed b. Ziyâd el-Camhî, Muhammed b. Sayf el-Ezdî, Muhammed b. Abdillâh Ebî Ya'kub, Muhammed b. Abdilcebbâr el-Ensârî, Muhammed b. Abdirrahman b. Saîd³³⁷, Muhammed b. Abdirrahman, Muhammed b. Osmân b. Abdillâh, Muhammed b. Kays el-Esedî, Muhammed b. Ebî'l-Mecâlid, Muhammed b. Mürre, Muhammed b. Müslim Ebî'z-Zübeyr, Muhammed el-Münkedir, Mahârik b. Halîfe el-Ahmedî, Muhavvil b. Râşid, Müstemir b. er-Reyyân, Mus'ir b. Kuddâm, Müslim b. Yenâk Ebî'l-Hasen, Müslim el-A'ver, Müşâş el-Basrî, Muaviye b. Kurre, Ma'bed b. Hâlid, Muğire b.

³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 298.

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 332.

³³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 299.

Mukassem, Muğîre b. En-Nu'mân, el-Mikdâm b. Şureyh, Mansûr b. Zâdân, Mansûr b. Abdirrahman el-Eşhelî, Mansûr, el-Minhâl b. Amr, Muhâcir Ebî'l-Hasen, Mûsâ b. Enes b. Mâlik, Mûsâ b. Ebî Ârim, Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî, Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî, Mûsâ b. Ebî Osmân, Meysere b. Habîb, en-Nu'mân b. Sâlim, Naîm b. Ebî Hind, Hâşim b. Hilâl Ebî Ukayl, Hişâm b. Zeyd b. Enes, Hişâm b. Urve, Hişâm ed-Düstüvâî, Vâsıl el-Ahdeb, Vâkîd b. Muhammed el-Umerî, Verkâ b. Ömer ey-Yeşkurî, el-Velîd b. Harb, el-Velîd b. El-Îzâr Yahyâ b. Ebî İshâk el-Hadremî, Yahyâ b. El-Husayn, Yahyâ b. Saîd b. Hayân et-Teymî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Yahyâ b. Ebî Selîm, Yahyâ b. Abdillâh el-Câbir, Yahyâ b. Ubeyd el-Bahrânî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Yahyâ b. Meymûn, Yahyâ b. Hânî' b. Urre, Yahyâ b. Yezîd el-Henâî, Yezîd b. Hümejd ed-Dab'î Ebû't-Tiyâh, Yezîd b. Humeyr eş-Şâmî, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Yezîd b. Abdirrahmân ed-Dâlânî, Yezîd Ebû Hâlid, Yezîd âher, Yezîd er-Reşk³³⁸, Ya'kûb b. Atâ' bb. Ebî Rebâh, Ya'lâ b. Atâ', Yûnus b. Habbâb³³⁹, Yûnus b. Ubeyd, Ebû İshâk es-Sabî'î, Ebû İsrâîl el-Habşemî, Ebû Bekr b. Ebî Cehm, Ebû Bekr b. Hafs, Ebû Bekr b. Muhammed b. Zeyd el-Umerî, Ebû Bekr b. el-Münkedir, Ebû Ca'fer el-Ferrâ, Ebû Ca'fer Müezzû Mescidi'l-Üryân, Ebû Cemre ed-Dab'î, Ebû'l-Cevdî eş-Şâmî, Ebû'l-Hasen Ebû Hazma el-Ezdî, Ebû Hazma el-Kassâb, Ebû Şu'ayb, Ebû Şemr ed-Dab'î, Ebû'd-Dahhâk, Ebû İmrân el-Cûfi, Ebû'l-Anbese el-Asğar, Ebû'l-Avn es-Sakafî, Ebû Ferve el-Hemedânî, Ebû'l-Feyz eş-Şâmî, Ebû'l-Muhtâr el-Esedî, Ebû'l-Mu'mil, Ebû Nuâme es-Sa'dî, Ebû Hâşim en-Nu'mânî, Ebû Ya'fûr el-Abedî, Şümeysse el-Atekî³⁴⁰.

Şu'be'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu râvîlerin sikâ olduğu cerh ve ta'dîl alimleri tarafından ortaklaşa ifade edilmektedir³⁴¹. Bununla birlikte kaynaklarda Şu'be'nin hadîs aldığı, fakat meçhul veya zayıf olduğu ifade edilen râvîlere rastlamaktayız. Aşağıda meçhul veya zayıf olarak tavsif edilip, Şu'be'nin hadîs aldığı kişiler sunulacaktır.

³³⁸ İsmi İbn Ebî Yezîde ed-Dab'î'dir. Sikâdır (Bkz. ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde 1992, II, 391).

³³⁹ Yûnus b. Habbâb. Buharî Bu kişinin "Metruku'l-Hadîs" olduğunu söylemiştir (Bkz. ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 403).

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 300.

³⁴¹ İlk defa Ebû Hâtîm bunu söylemiş görünmektedir. Cerh-Ta'dîlde ilk kitaplardan olduğu için diğerlerini de etkilemiş olsa gerek. Zira, Ebû Zur'â'nın böyle bir yorumu yoktur. Ebû Zur'a Şu'be'yi de normal bir râvî olarak değerlendirmektedir (Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 424; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 6; ez-Zehebî, *Mîzân*, VI, 221).

MEÇHUL ŞEYHLERİ

Şu'be'nin meçhul şeyhleri ve Tabakât kitaplarında bunlarla ilgili değerlendirmeler kısaca şöyledir:

- el-Mufaddal b. Fedâle. el-Hâkim meçhul olarak nitelemiştir³⁴².
- Ebû'd-Dahhâk. Meçhuldür ama Şu'be ondan rivâyet ettiği için sikâ kabul edilmiştir³⁴³.
- Ebû Mes'ûd. İbn Hacer el-Hüseynî'nin bu kişinin meçhul olduğunu söylediğini nakleder ve ancak bunu kabul etmez. Ona göre bu râvî meşhur birisidir. İsmi Saîd b. İyâs el-Cüreyrî'dir³⁴⁴.
- Hâdır b. Ebî Muhâcir Ebû İsâ el-Bâhilî. Ebû Hâtim meçhul olduğunu söylemiştir³⁴⁵.
- Abdulkrem b. Ebî Hanîfe. ez-Zehebî onun meçhûl biri olduğunu fakat, Şu'be'nin ondan rivâyette bulunduğunu, Şu'be'nin şeyhlerinin ise sağlam olduğunu söyleyerek bu râvîyi ta'dîl etme cihetine gitmiştir³⁴⁶.
- Muhammed b. Abdilcebbâr. Ebû Hâtim şeyh olduğunu söyler. Ancak ez-Zehebî meçhul olduğu kanaatindedir³⁴⁷.
- Ebû'l-Hasan. ez-Zehebî, Tâvus'tan hadîs naklettiğini ondan da Şu'be'nin hadîs aldığını ifade ettikten sonra meçhul olduğunu, ancak Şu'be'nin şeyhlerinin güvenilir olduğunu kaydetmektedir³⁴⁸.

Meçhul râvîlerden nakilde bulunma işinin büyük hadîs alimlerinin bazılarında rastlanan bir özellik olduğunu görmekteyiz. Örneğin, el-Hâkim, usûlünde meçhullerden rivâyette bulunmayı tedlîs başlığı adı altında zikretmiş ve imamlardan bir cemaatin meçhullerden rivâyet aldığını ifade ederek; Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Bakîyye b. Velîd ve İsâ b. Musâ et-Teymî'nin isimlerini vererek, devamla hadîs

³⁴² el-Hâkim en-Neysâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, Thk. es-Seyyid M. Hüseynî, *Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977, s.233

³⁴³ ez-Zehebî, *Mizân*, VII, 385

³⁴⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, Thk. İkrâmuddîn İmdâdu'l-Hakk, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut Tsz., s. 519.

³⁴⁵ el-Mizzî, *a.g.e.*, V, 321.

³⁴⁶ ez-Zehebî, *Mizân*, IV, 237.

³⁴⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 221.

³⁴⁸ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II, 780.

talibinin bu tür bir davranışı cerh sebebi zannettiğini, oysa ki bunun cerh sebebi olmayacağını söylemiştir³⁴⁹.

ZAYIF ŞEYHLERİ

Tabakât kitaplarını incelemek suretiyle tesbit edebildiğimiz Şu'be'nin hadîs aldığı ancak zayıf olduğu söylenen râvileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebû Meryem el-Ensârî. Ahmed b. Hanbel'in "metrûku'l-hadîs" olduğunu söylediği nakledilir. Ayrıca Şii olmakla suçlanmıştır. Şu'be'nin genç iken bundan hadîs aldığı bildirilir³⁵⁰. Ancak ez-Zehebî, daha sonra hali belli olunca Şu'be'nin terk ettiğini söylemektedir³⁵¹.

2. el-Haccâc b. Ertâde. en-Nevevî Kûfeli olan el-Haccâc b. Ertâde'nin fakih ve hadîs imamlarından olduğunu söyledikten sonra müdellis olduğunu, Şu'be ve azlık bir grubun dışında, çoğunluğun zayıf kabul ettiğini ve kendisiyle ihticâcda bulunmadıklarını söylemektedir³⁵².

3. Yûnus b. Habbâb. Buhârî Bu kişinin "metrûku'l-hadîs" olduğunu söylemiştir³⁵³.

4. Muhammed b. Ubeydillah el-Fezzârî. Ahmed b. Hanbel: "İnsanlar hadîsini terk etti" demiştir³⁵⁴. ez-Zehebî "Şu'be'nin şeyhi olup zayıflığında icmâ edilen bir kişidir. Ancak Salih bir kuldür." demektedir³⁵⁵.

5. Yahyâ b. Ebî Süleymân. el-Buhârî "Münkeru'l-hadîs" olduğunu söylemiştir³⁵⁶.

6. Ebû'l-Mühazzem Yezîd b. Süfyân et-Temîmî. Ebû Hâtim ve başkaları zayıf kabul etmiştir³⁵⁷.

7. Abdulğaffâr b. el-Kâsım el-Ensârî. Ahmed b. Hanbel, "Sikâ değildir. Osmân hakkında bela bildiren şeyleri tahdis ediyordu. Hadîslerinin geneli batıldır"

³⁴⁹ el-Hâkim, *a.g.e.*, s. 168-169.

³⁵⁰ Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf B.Hasan B.Ahmed, *Kitabu bahri'd-demri fi men tekelleme fihi'l-İmâm Ahmed*, Thk. Ebu Üsâme Vasiyyulla İbn Abbas, Riyad, Darü'r-Râye, 1989, s. 494.

³⁵¹ ez-Zehebî, *Mîzân*, IV, 380.

³⁵² en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, s. 158.

³⁵³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 403.

³⁵⁴ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 197

³⁵⁵ ez-Zehebî, *Mîzân*, VI, 247.

³⁵⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 367

³⁵⁷ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, III, 464. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde bu râvînin zayıf olduğunda ittifak olduğunu belirttikten sonra Şu'be'nin bundan rivâyet almasına şaşkınlık göstererek, Şu'be'nin bu râvînin haline muttali olduğunu zannetmediğini ifade etmektedir (ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, 172-173).

demıştır. Ebû Hâtim “metrûku’l-hadîs” ve Şiâ’nın ileri gelenlerinden olduğunu söylemiş; Ebû Dâvud hadîs uydurduğunu ve Şu’be’nin bundan rivâyet etmekle hata ettiğini söylemiştir. ed-Dârekutnî ise halinin Şu’be’ye gizli kaldığını ve vefatından sonra terk edildiğini söylemektedir. Kendisinden küçük olmasına rağmen Şu’be’nin bu kişiden rivâyet ettiği ve hakkında iyi düşünceye sahip olduğu, “hâfızası ondan daha kuvvetli olanı görmedim” dediği nakledilir³⁵⁸.

8. Kâdı Ebû Şeybe İbrâhîm b. Osmân. Vâsıt kadısı ve Şu’be’nin hocası el-Hakem b. Uteybe’nin yeğenidir³⁵⁹. İbn Maîn “Sikâ değildir”; el-Buhârî “hakkında sükût ettiler”; Ebû Dâvud “Zaîfu’l-Hadîs”; İbrâhîm el-Cüzcânî “ Sâkıt”; Ebû Hâtim “Zaîfu’l-Hadîs, Hakkında sükût ettiler ve hadîsini terk ettiler”³⁶⁰ demıştır³⁶¹.

9. Süleymân b. Yesîr (b. Esîr olduğu da söylenmiştir). Yahyâ b. Saîd el-Kattân zayıf olmasına rağmen Şu’be’nin rivâyette bulunduğunu söyler. Zira, Hemmâm b. el-Hâris’ten “Münker” hadîsler nakletmiştir³⁶². Ebû Zur’a “Vâhi’l-Hadîs”; Ebû Hâtim “Zaîfu’l-Hadîs’tir ama metrûk değildir” demıştır³⁶³.

10. Âsım b. Ubeydillah . İmâm Mâlik Şu’be’nin ondan nakilde bulunmasından dolayı Şu’be’ye şaştığını ifade eder. Oysa ki Şu’be bu kişi hakkında “şayet sorulsa ki Basra mescidini kim yaptı. Der ki: “fulan fulandan naklen Resûlullah (yaptı) dedi.” demektedir³⁶⁴.

11. Müslim b. Keysân ed-Dabî el-A’ver. Cerh ve ta’dil alimlerinin çoğu zayıf kabul etmiştir³⁶⁵.

12. Zeyd b. el-Hivârî. İbn Adıyy Şu’be’nin bundan daha zayıf bir kişiden rivâyette bulunmadığını tahmin etmektedir. ez-Zehebî bunu *el-Muğnî* adlı zayıf râvîleri topladığı eserinde bildirmektedir. O da Zeyd’i zayıf kabul etmektedir³⁶⁶.

³⁵⁸ İbn Hacer, *Ta’cîlu’l-Menfa’u*, s. 263.

³⁵⁹ el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 147.

³⁶⁰ el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 148.

³⁶¹ Muâz el-Anberî Kâdı Ebî Şeybe’yi o esnada Bağdâd’da olan Şu’be’ye sormuş. O da bu kişiden hadîs yazılamayacağını söylemiş ve mektubunu okuduktan sonra yırtmasını istemiştir (Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 149). Bir başka rivâyette ise bu kişinin yalancı olduğunu bizzat Şu’be ifade etmektedir (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 113). ez-Zehebî de var olan bir bilgi Şu’be’nin Ebû Şeybe’yi yalancılıkla suçlamasının sebebini sunmaktadır. Bu bilgiye göre Ebû Şeybe, el-Hakem’den Bedir’e katılan sahabîlerden 70 tanesinin Sıffin’a katıldığını nakletmektedir. Oysa Şu’be bu hususta el-Hakem’le müzakere ettiğini ve bu bilginin yanlış olduğunu bildirir (ez-Zehebî, *Mizân*, I, 170).

³⁶² el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 106.

³⁶³ el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 107.

³⁶⁴ el-Mizzî, *a.g.e.*, XXIII, 502.

³⁶⁵ Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 530-534.

³⁶⁶ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, I, 246.

13. eş-Şarkî b. Kattâmî. Bizzât Şu'be şöyle demiştir: “Şayet Ömer’e yalan isnâd etmiyorsa eşeğim ve ridam miskinlere sadaka olsun”. Bu bilgiyi nakleden el-Hatîb “o zaman niçin rivâyet ediyorsun” diye şaşkınlığını ifade etmektedir³⁶⁷.

14. Ebû Sadaka Tevbe b. Abdillâh. ez-Zehbî, el-Ezdî'nin bu râvî hakkında “lâ yühteccü bih” değerlendirmesine itiraz eder. Gerekçesi ise bu kişiden Şu'be'nin rivâyetinde bulunmasıdır. Bu durum ez-Zehbî'ye göre bu râvînin sikâ olmasını temin etmiştir³⁶⁸. Bununla birlikte ez-Zehbî, aynı eserinin bir başka yerinde Muhammed b. Abdilcebbâr hakkındaki değerlendirmesinde, hemen hemen bütün Cerh ve Ta'dîl alimleri tarafından ifade edilen “az bir kısım müstesnâ (Şu'be'nin) şeyhleri güvenilirdir” demekte ve bu râvînin de bu az kısımdan olduğunu ifade etmektedir³⁶⁹. Ancak bu durumun sakıncalarını müşahade eden el-Hatîb, *el-Kifâye* adlı usule dair yazmış olduğu eşsiz eserinde, sikânın rivâyetinin ta'dîl anlamına gelmeyeceğine dair bir bab açmış ve burada çeşitli örnekler vermiştir³⁷⁰. Bu örneklerden birisi de Şu'be'nin eş-Sarkî'den yaptığı rivâyettir³⁷¹.

Şu'be'nin rivâyet aldığı zayıf râvîler incelendiğinde Ebû Meryem el-Ensârî ve Abdulgâffâr b. el-Kâsım el-Ensârî, Câbir el-Cu'fî gibi Şîilikle itham edilmiş ve Süleymân b. Yesîr gibi münker hadîsler nakletmekle suçlanmış olanlar olduğu gibi; Kâdı Ebî Şeybe İbrâhîm b. Osmân gibi yalanla itham edilenler de vardır. Diğerlerinin ise niçin cerh edildiği bildirilmemektedir.

Diğer taraftan Âsım b. Ubeydillâh ve eş-Şarkî gibi bizzat Şu'be'nin cerh ettiği râvîlerden yine kendisinin hadîs naklettiği görülmektedir. Bu durum oldukça problemlili görülmektedir. Ancak et-Tirmizî *İlel* adlı eserinde büyük imamların zayıf râvîlerden hadîs aldıklarını ve hallerini insanlara beyan ettiğini söyleyerek, Süfyân es-Sevrî ile talebeleri arasında geçen şu diyalogu nakletmektedir: Süfyân şöyle demiştir: “el-Kelbî'den sakınınız”. Bunun üzerine birisi ona “sen ondan hadîs rivâyet

³⁶⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 294-295.

³⁶⁸ ez-Zehbî, *Mizân*, II, 80, 81. İbn Hacer de bu râvî ile ilgili değerlendirmeleri verir ve ez-Zehbî'nin onu sikâ kabul ettiğini okuduğunu ve Şu'be'nin bu kişiden rivâyetinin onu tevsik anlamına geldiğini söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 423. ez-Zehbî bu yaklaşım tarzını, meçhûl olan Ebû'd-Dahhâk (Bkz. ez-Zehbî, *Mizân*, VII, 385) ve Ebû'l-Hasen (Bkz. ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, Thk. Nureddin İtr, Ysz. Tsz., II, 780) ile ilgili değerlendirmelerinde de sergilemiştir (Bkz. ez-Zehbî, *Mizân*, VII, 385).

³⁶⁹ ez-Zehbî, *Mizân*, VI, 221.

³⁷⁰ Bâbîb ismi “*Zikru'l-Hücceti alâ enne Rivâyete'-Sikâti an Ğayrihi Leyse't-Ta'dilen lehu*” dir (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Thk. Ebû İshâk ed-Dimyâtî, Dârü'l-Hüdâ, Mevt Ğamr, 2002, I, 291-297).

³⁷¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 294-295.

ediyorsun!” şeklinde hayretini ifade etmiş o da şöyle cevap vermiştir: “ ben onun doğrusunu yalanından ayırt edip tanıyorum.”³⁷². Bu rivâyet de göstermektedir ki, bir hadîs âlimi, cerh ettiği halde bir râvîden hadîs alıyor ise, bu onun cerh ettiği râvîyi iyi tanıdığı, dolayısıyla rivâyetlerinden güvenilir olanları ve olmayanları bildiği anlamına gelebilmektedir.

6.2. TALEBELERİ

Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/ 814)

Tam ismi; Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-Ahvel Mevlâ Benî Temîm³⁷³ dir. Künyesi Ebû Saîd; nisbesi el-Basrî'dir³⁷⁴. Hicrî 120 yılında dünyaya gelmiştir³⁷⁵. el-A'meş, Hişâm b. Urve, İsmâil b. Ebî Hâlid, Ubeydullah b. Ömer, Abdulmelik b. Ebî Süleymân gibi büyük hadîsçilerden hadîs almış; ondan da İbn Mehdî, Ebû'l-Velîd, Müsedded, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Muhammed b. el-Müsennâ gibi bir çok hadîsçi hadîs nakletmiştir³⁷⁶. Şu'be'nin talebeliğini ve arkadaşlığını yapmış³⁷⁷, 20 yıl yanından ayrılmadığını ifade etmiştir³⁷⁸. Bir anlaşmazlık olduğunda Şu'be'nin, onu hakem kabul ettiği ve aleyhinde hüküm verdiğinde de itiraz etmeden kabul ettiği nakledilir³⁷⁹.

Cerh ve ta'dîl lafızlarının en üstünleriyle vasıflandırılan Yahyâ için kullanılan ta'dil ifadelerinden bazıları şunlardır: “hâfız”, “sikâ”, “sâhibu'l-hadîs”, “esbet”, “refî”, “me'mûn”, “hüccet”, “sadece sikâlardan rivâyet eder”, “ahadu'l-eimme”,

³⁷²et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *İlelû't-Tirmizî* (Sünenü't-Tirmizî'nin sonunda), Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1938, s. 739.

³⁷³el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 276; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 150; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 135; ez-Zehebî, *el-Muktenâ fi Serdi'l-Künâ*, I, 270.

³⁷⁴Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, s. 364; el-'İclî, *Ma'rifetü's-Sikâ*, II, 353; İbn Hibbân *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 161; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1219; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 330; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 190; İbn Mencûye, *a.g.e.*, II, 339.

³⁷⁵el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 135; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 341; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 192; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 450; İbn Mencûye, *a.g.e.*, II, 339.

³⁷⁶Bunların uzun listesi için bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 330-334.

³⁷⁷İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 161; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 135; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, III, 1219; el-Mizzî, *A.g.e.*, XXXI, 330; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 190; İbn Mencûye, *a.g.e.*, II, 340.

³⁷⁸el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 136; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 334.

³⁷⁹İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 150; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 136; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 334; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Safvetü's-Safve*, Thk. Mahmud Fâhurî-Muhammed Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979, III, 366-367; *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 450; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 190.

“zamanın muhaddisi”³⁸⁰. Ahmed b. Hanbel, gözlerinin ondan daha iyisini görmediğini söylemiştir³⁸¹.

Cerh ve Ta'dîl ilminin gelişiminde onun büyük katkısının olduğu ifade edilmekte ve rical hakkında ilk söz söyleyenin Şu'be İbnu'l-Haccâc olduğu, daha sonra bu sahada Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in onu takip ettiği nakledilmektedir³⁸². Bir başka rivâyette, Irak ehlinin hadîs yazımını düzene koyan ve bütün gayretini sikâ ve metruk râvîleri tesbite harcayan bir kişi olduğu bildirilmektedir³⁸³.

Aynı zamanda zühd, takva ve âbidliğiyle ön plana çıktığı anlaşılmaktadır³⁸⁴. Nakledildiğine göre; 20 yıl boyunca her gün Kur'an'ı hatmetmiş ve bütün namazlarını cemaatle kılmıştır³⁸⁵.

Abdurrahmân b. Mehdî'nin ölümünden dört ay önce 198/814 yılında vefat etmiştir³⁸⁶.

Gunder (ö.193/809)

Asıl adı; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî el-Basrî'dir. Gunder lakabıdır ve bu isimle meşhur olmuştur³⁸⁷. Şu'be, İbn Ebî Arûbe, Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind, İbn Cüreyc gibi hadîsçilerden nakilleri vardır. Ondandır; Müsedded,

³⁸⁰ Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s. 460; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 150; el-'İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 353; İbn Hibbân *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 161; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 138-140; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1219; el-Mizzî, *A.g.e.*, XXXI, 337-340; ez-Zehebî, *Mizân*, VII, 182; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 190; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 450.

³⁸¹ Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s. 460; İbnu'l-Cevzî, *Safvetü's-Safve*, III, 365.

³⁸² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 201; ez-Zehebî, *Mizân*, VIII, 4.

³⁸³ el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 340; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 192; İbn Mencûye, *a.g.e.*, II, 340.

³⁸⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 141; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 339,340; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 192.

³⁸⁵ İbn Hibbân, *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 161; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 141; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 339; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 450; İbnu'l-Cevzî, *Safvetü's-Safve*, III, 366.

³⁸⁶ Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s. 461; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 276; İbn Hibbân *Meşâhiru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 161; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 143; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 341; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131; İbnu'l-Cevzî, *Safvetü's-Safve*, III, 367; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 192; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 450.

³⁸⁷ Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, s. 492; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 221; el-'İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 234; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,5; ez-Zehebî, *el-Muktenâ fi serdi'l-Künâ*, s. 356. Ona bu lakabı İbn Cüreyc vermiştir. Anlamı İsyankâr demektir. Basra'da İbn Cüreyc el-Hasan'dan hadîs naklederken itiraza maruz kalmıştır. İtiraz edenler arasında en ateşlisi Muhammed b. Ca'fer olduğu için İbn Cüreyc ona “ Sus ey Gunder!” demiş ve ismi buradan kalmıştır (Bkz. İbn Cemâa, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Menhelü'r-Râvî*, Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986, s. 119; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, Thk. Abdulaziz b. Muhammed es-Südeydî, Dâru'r-Reşîd, Riyad 1989, II, 58; es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî*, Thk. Abdulvahhâb Abdullatîf, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd Tsz., II, 58).

Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Yesâr, İbnu'l-Müsennâ gibi râvîler hadîs almıştır³⁸⁸.

el-Kerâbisî ve İbn Ebî Arûbe'nin ashabından kabul edilir. Ahmed b. Hanbel onun 20 yıl Şu'be ile birlikte olduğunu, bu esnada başkasından hadîs almadığını ve Şu'be'den aldığı hadîsleri ona arz ederek aldığı nakletmektedir³⁸⁹. Şu'be'den aldığı hadîslerin yazılı olduğu kitabından, Şu'be hayattayken bile istifade edildiği nakledilmektedir³⁹⁰. Yahyâ b. Maîn, Gunder'in sâlih biri olduğunu ifade ettikten sonra Şu'be'den aldığı hadîslerden, yanında “ع” harfi olmayanlarının semâ'dan sonra Şu'be'ye arz etmedikleri olduğunu ve bunları naklederken “حدثنا” ifadesini kullanmadığını ifade etmektedir³⁹¹. Bu itibarla Gunder'in kitâbı Şu'be'nin rivâyetleri açısından oldukça önemlidir. İşte onun bu önemine binaen, insanlar Şu'be'nin rivâyetleri hususunda ihtilaf ettiklerinde, aralarında Gunder'in veya kitabının hakem olduğu nakledilir³⁹². Gunder'in Şu'be ile uzun müddet birlikteliği, muhtemelen onun üvey evladı olmasından kaynaklanmaktadır³⁹³.

Ta'dil lafızlarından; “Sikâ”, “hâfız”, “sâdık” ve “mutkînlerin güvenilirlerinden”, özellikle Şu'be'nin hadîslerinde güvenilir olduğu şeklinde ifadeler kullanılmış; ancak bir miktar gafletin olduğu da ifade edilmiştir³⁹⁴. Bununla birlikte, insanların onu hataya düşürmeye çalıştıkları, ancak muktedir olmadıkları da kaydedilmiş ve “kitabı en güvenilir olanlardandır” şeklinde

³⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 221; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,5; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 93; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131.

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel bunu ahmaklığından yaptığı şeklinde bir yorum yapmaktadır (Bkz. Ebû'l-Mehâsin, *a.g.e.*, 366; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,7; İbn Hacer, *Tehzûbu't-Tehzûb*, IX, 85).

³⁹⁰ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 57; İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 221; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 394; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,7; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131.

³⁹¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 273.

³⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 221; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,8; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 94; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131. Bu kitapla ilgili olumsuz kanaate sahip olan tek kişinin Ebû Hâtim olduğu ifade edilir. Buna göre o, Gunder'in hadîslerinin yazılıp ihticacda kullanılamayacağını söylemiştir (Bkz. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Mukaddimetu Fethi'l-Bârî*, Thk. Muhammed Fuat Abdulbâkî-Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, I, 437). Ancak bu bilginin Ebû Hâtim'in oğlu olan İbn Ebî Hâtim'in eserinde olmaması Gunderlerin karıştırılmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

³⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 162; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 354.

³⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 221; el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, II, 234; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 93; *el-Kâşif*, II, 162; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 472.

övlümüştür³⁹⁵. Abdurrahman b. Mehdî onun Şu'be hususunda kendisinden daha güvenilir olduğunu söylemiştir³⁹⁶.

Burada dikkat edilmesi gereken husus Gunder isimli hadîs râvîsinin çok olduğu ve bunların Şu'be'nin üvey oğlu olan Muhammed b. Ca'fer el-Hüzeli ile karıştırılmaması gerektiğidir³⁹⁷.

193/809 yılının Zilka'de ayında³⁹⁸ 70 yaşında iken vefat etmiştir³⁹⁹.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö.203/818)

Tam ismi, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. Cârud⁴⁰⁰ et-Tayâlisî⁴⁰¹ el-Basrî Mevlâ Kureys'dir. Aslen İranlı olduğu söylenmiştir⁴⁰². 133/751 yılında dünyaya gelmiştir⁴⁰³.

Şu'be, İmrân el-Kattân, Hammâdeyn, İbn Mubârek, Hişâm ed-Dustuvâî, es-Sevrî gibi alimlerden hadîs almış; Ondan da Ahmed b. Hanbel, Ali b. Abdillâh, İbnu'l-Medîni gibi hadîşçiler hadîs nakletmişlerdir⁴⁰⁴.

Tabakat kitaplarında onu için; “hâfız”, “müsnid”, “sikâ”, “sâhibu'l-hadîs”, “kesîru'l-hıfz”, “me'mûn”, “sâdik” gibi ta'dîl ifadeleri kullanılmış; bununla birlikte⁴⁰⁵ bazı hadîslerde hata ettiği de söylenmiştir⁴⁰⁶. Ayrıca müdellis râvileri bir araya getiren eserlerde, yaptığı bir tedlîse yer verilmektedir⁴⁰⁷.

Çok hadîs ezberlediği ve bu işe büyük önem verdiği söylenmektedir. Yaklaşık 40 000 hadîs ezberlediği nakledilir⁴⁰⁸. İsfahân'a gidip ezberinden 30 bin

³⁹⁵ ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 93

³⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 221; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,8; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 94; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 132

³⁹⁷ İbn Hacer Gunder isminde 11 kişi saymaktadır (Bkz. İbn Hacer, *Nüzhetu'l-Elbâb*, II, 57-59).

³⁹⁸ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 57; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 50; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,9; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 162; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 132.

³⁹⁹ ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 94.

⁴⁰⁰ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 153.

⁴⁰¹ Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, s. 302; el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, I, 427.

⁴⁰² el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 10; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 275; el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 401.

⁴⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 275.

⁴⁰⁴ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 10; Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, s. 302; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 275; el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 401-404; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 153-154.

⁴⁰⁵ el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, I, 428; el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 405-408; İbn Hacer, *Lisân*, VII, 237; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 154

⁴⁰⁶ ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Men Tüküllime fih*, Thk. Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, ez-Zerkâ 1406/1986, I, 92; *er-Ruvâtu's-Sikâtu'l-Mütekellemu fihim la Yûcibu Reddehâ*, Thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1992, I, 103; *el-Muğni*, I, 276; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 154,

⁴⁰⁷ Ebû'l-Vefâ et-Trâblusî, *a.g.e.*, I, 102; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellisin*, I, 33.

⁴⁰⁸ el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, I, 428.

hadîs naklettiği söylenmiştir. Ezber gücünün kuvvetine dair anlatılan bir başka anektoda göre; küçükken hocasının bir okumasıyla Tekvir sûresini ezberlemiştir⁴⁰⁹.

Şu'be'nin ashâbı arasında sayılmaktadır ve Ebû Mesûd er-Râzî Şu'be hususunda ondan daha büyüğünü görmediğini ifade etmektedir⁴¹⁰. Şu'be'nin derslerinde önemli bir rölünün olduğunu görmekteyiz. Zira Şu'be hadîsleri nakledip dersini bitirdikten sonra onun yerine geçip diğer talebelere hadîsleri yazdırdığı nakledilmiştir⁴¹¹.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî 203/818 yılının⁴¹² Rebû'l-Evvel ayında⁴¹³ 72 yaşında iken Basra'da vefat etmiştir⁴¹⁴.

Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/814)

Tam adı; Abdurrahmân b. Mehdî b. Hisân el-Ezdî el-Anberî'dir. Künyesinin Ebû Sa'd veya Ebû Saîd olduğu söylenmiştir⁴¹⁵. Abdurrahmân b. Mehdî'nin 134⁴¹⁶, 135⁴¹⁷ ve 136⁴¹⁸ yıllarında doğduğuna dair farklı rivâyetler vardır⁴¹⁹.

Hakkında kullanılan ta'dîl ifadeleri şunlardır: "Hücce", "a'lâmu'n-nâs", "imâm", "sikâ", "sebt", "mutkîn hâfızlardan", "hıfz, cem", fikh, tasnîf, tahdîs ehlinden", "sadece sikâlardan hadîs alır"⁴²⁰.

Hadîs aldığı kişiler arasında; Şu'be İbnu'l-Haccâc, es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme, Hişâm gibileri vardır⁴²¹. Ondan hadîs nakledenler arasında ise;

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 275-276.

⁴¹⁰ el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 406.

⁴¹¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 25; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 381; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 162.

⁴¹² el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 10.

⁴¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 275.

⁴¹⁴ el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 408; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 154. 204 yılında 71 yaşında vefat ettiği de söylenmiştir (Bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, XI, 408).

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, Thk. Abdullah b. Yusûf el-Cedî', Mektebetü Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1985; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354; Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 364; İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 288; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373; İbn Mencüye, *a.g.e.*, I, 420; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 454; es-Suyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, I, 144.

⁴¹⁶ İbn Mencüye, *a.g.e.*, I, 420.

⁴¹⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 455.

⁴¹⁸ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354.

⁴¹⁹ el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 285.

⁴²⁰ İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 289; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373; İbn Mencüye, *a.g.e.*, I, 420; es-Suyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, I, 144.

⁴²¹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354; İbn Mencüye, *a.g.e.*, I, 420.

Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Müsennâ, Muhammed b. Hâtim gibi hadîsçiler bulunmaktadır⁴²².

İnci ticaretiyle ilgilenen İbn Mehdî, küçük yaşta ilim tahsil etmeye başlamış, kısa zamanda hadîs sahasında büyük bir üne sahip olmuştur. Ders halkalarına yoğun ilginin olduğu ifade edilir. Özellikle hadîsleri ezberlemeye önem verdiği ve lafızlara dikkat ettiği söylenmektedir⁴²³. Hadîsçiliğinin yanında fıkhıta da imam olacak derecede bilgisi olan İbn Mehdî, Süfyân es-Sevrî ashabından sayılmıştır⁴²⁴.

İtikadî olarak Cehmiyye ve Mu'tezileye karşı çıkıp Kur'an ve sahîh sünnete göre inanmanın gereğini vurgulamış, abid bir zat olduğu ifade edilmiştir⁴²⁵.

Cerh ve ta'dîl ilminde Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi Şu'be'den sonraki tabakadan kabul edilmektedir⁴²⁶.

Abdurrahmân b. Mehdî, 198/814⁴²⁷ yılının Cemâziye'l-âhir ayında 73 yaşındayken vefat etmiştir⁴²⁸.

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın önde gelen talebelerini kısaca incelemeye çalıştık. Şu'be'nin talebeleri üzerinde oldukça etkili olduğunu ve onları devamlı yönlendirdiğini, onlara tavsiyelerde bulunduğunu görmekteyiz. Biraz da bunlar üzerinde durmanın faydalı olduğunu düşünmekteyiz.

Talebelerini Yönlendirmesi

Şu'be sadece hadîs tahdis edip talebeleriyle olan münasebetini bitiren bir şeyh değildir. Aynı zamanda talebelerine kılavuzluk da etmektedir. Kimde hangi râvîlerin hadîsi vardır? Kim daha iyi hadîs bilmektedir? gibi hususlarda talebelerini bilinçlendirmiştir.

Örneğin, "Amr b. Dinâr'ın hadîslerini almak isteyen şu genç, el-Hilâlî'ye; Eyyûb'un hadîslerini isteyen, Hammâd b. Zeyd'e gitsin." demiştir⁴²⁹. el-Haccâc b. Muhammed'i el-Mubârek b. Füdâle'ye hadîs tahsili için göndermiştir⁴³⁰. Bir başka

⁴²² el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354; İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 288; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373; İbn Mencûye, *a.g.e.*, I, 421; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 454; es-Suyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, I, 144.

⁴²³ Uğur, Mücteba, "Abdurrahman b. Mehdî", *DİA*, İstanbul, 1998, I, 168.

⁴²⁴ en-Nesâî, *Tesmiyetu Fukahâi'l-Emsâr*, I, 128.

⁴²⁵ Uğur, *a.g.md.*, I, 168.

⁴²⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 201; ez-Zehebî, *Mîzân*, VIII, 4.

⁴²⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 354.

⁴²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 373; İbn Mencûye, *a.g.e.*, I, 421; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 455; es-Suyûtî, *Tabakatu'l-Huffâz*, I, 144.

⁴²⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 180.

⁴³⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 492.

talabesi Abdullah b. Nâfi' el-Kureşî'ye hadîs tahammülü için Haccâc b. Ertâd ve Muhammed b. İshâk'a gitmesini ifade ettikten sonra, bu kişileri tavsiye etmesinin sebebini beyan sadedinde, Haccâc ve Muhammed'in hadîsleri ezberleyen kişiler olduğunu ifade etmiştir⁴³¹.

Bütün bunların dışında sınırlı bir kişi olarak dikkatleri çeken Şu'be, derste doğal olarak bazen hata etmektedir. Kendisine yaptığı bu hatalar bildirildiğinde bir müddet düşünüp hata yaptığına ikna olduktan sonra, olgun bir tavırla hatasını düzeltmektedir. Bu durumu Abdurrahman b. Mehdî şöyle ifade eder: "Şu'be hata ettiğinde bir müddet bekler, kendisine bu söylenince dönerdi."⁴³²

Öğrencilerini ilim tahsili için bu şekilde yönlendiren Şu'be, onlara hayatî diyebileceğimiz, kendi tecrübe ve birikimlerine dayalı tavsiyelerde de bulunmuştur. Aslında onun bu tavsiyeleri, özelde talebelerine, genelde ise bütün muhaddislere yöneliktir.

Bu tavsiyelerini birer düstur olarak kabul edip, maddeler halinde formüle ederek takdim edeceğiz:

a. "Meşhurların meşhurlardan yaptığı rivâyetleri yazın"⁴³³. Meşhur râvîlerin yine kendileri gibi meşhur râvîlerden naklettikleri hadîsler, râvîleri tanındığı için makbul olan rivâyetlerden oluşacaktır. Ayrıca hadîs rivâyetiyle meşhur olan kişiler sadece bu işle uğraştıkları için işin uzmanlarından hadîsler nakledilmiş olacaktır.

b. "Şazz hadîsi şazz adamlar getirir"⁴³⁴. Şu'be'nin burada kullandığı "şazz" kavramı daha sonra ıstılahlaşan ve "sikâ bir râvînin 'mütâbi'i olmaksızın rivâyet ettiği hadîs"⁴³⁵ olarak tarif edilen "şazz" kavramından farklı olsa gerekir. Muhtemelen burada Şu'be'nin kast ettiği şaz rivâyet, meşhur kişilerden bir takım hadîslerin rivâyet edilmesidir ki, bunları o meşhur râvîden nakleden başka kimse yoktur. Zira Şu'be'ye kimin hadîslerini terk ettiği sorulunca "çokca ma'ruf râvîlerden

⁴³¹ el-'Ukaylî, *a.g.e.*, II, 4.

⁴³² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 41. es-Sevrî ise hata yapmadığını söyleyen kişinin yalancılığı olduğunu söylemektedir (*a.y.*).

⁴³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 28; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, I, 112; es-Sem'ânî, Ebû Saîd Abdulkarim b. Muhammed et-Temîmî, *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstîmlâ*, Thk. M. Weisweiller, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1981, s. 57; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 126.

⁴³⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 420; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 339.

⁴³⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmil'Hadîs*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 2000, s. 42. Şaz teriminin farklı anlamları için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 419 vd.

ma'ruf olmayan rivâyetlerde bulunan ve çok galatta bulunan râvî" cevabını vermiştir⁴³⁶. Muhtemelen burada kullandığı şazz kavramının izahını yapmaktadır.

c. "Kim hadîs taleb eder ve Arapçayı iyi bilmezse, bu kişi şapkası olup da kafası olmayana benzer"⁴³⁷. Şu'be'nin bu tavsiyesini de onun hadîslerin anlamlarına verdiği önemle açıklamak mümkün görünmektedir. Gerçekten hadîslerin sağlıklı değerlendirilebilmesi için dil hususiyetlerinin bilinmesi gerektiği inkâr edilmez bir gerçekliktir. Bir çok hadîste Hz. Peygamber (sav.) mecazlar kullanmakta, teşbihler yapmakta ve fasih bir Arapça kullanmaktadır. Zira, bizzat Hz. Peygamber'in (sav.) kendisi "Cevâmiu'l-Kelîm" olduğunu ifade etmektedir⁴³⁸. Dolayısıyla Şu'be, bu hadîsleri doğru anlamak için Arapça'ya hakim olmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Zaten Arap olan bir toplulukta bu tür bir tavsiyenin anlamsız olduğunu düşünmemek gerekir. Zira, bilindiği gibi, özellikle tabiûn döneminde Arap olmayan unsurların hadîs rivâyetinde yoğun bir etkisi vardır ve bu durum tartışmalara sebep olmuştur⁴³⁹. Meseleye bu açıdan yaklaşılnca Şu'be'nin tavsiyenin ne anlam ifade ettiği daha iyi anlaşılacaktır⁴⁴⁰.

d. "Şerefliilerden hadîs tahdis ediniz. Zira onlar yalan söylemezler" Bu tavsiyeyi "*el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*" adlı eserinde nakleden el-Hatîb, bu tür ifadelerin râvîlerin adil, bid'attan salim olduğu zaman geçerli olacağını; aksi taktirde adil olmayan şerefli bir kişiden hadîs almanın doğru olmayacağını söylemektedir⁴⁴¹. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin bu değerlendirmesi isabetli görünmektedir.

e. "Fakirlerden hiçbir şey yazmayınız. Zira onlar size yalan söylerler"⁴⁴². Şu'be'nin bu tavsiyesi o dönemdeki bir vakiya dikkat çekmektedir. Bu olay ise bazı

⁴³⁶ es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 339.

⁴³⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 26; es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 106. Aynı sayfalarda Hammâd b. Seleme'nin de buna benzer bir sözlü vardır.

⁴³⁸ Ebû Hureyre'nin naklettiği hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Bana Cevâmiu'l-Kelîm (az kelimeyle çok şey ifade etmek) özelliği verildi ve yeryüzü temiz ve mescid yapıldı" (Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü Kurtubâ, Ysz. Tsz., II, 250 (Hadîs no: 7397), 314 (Hadîs no: 8135)).

⁴³⁹ Öztürk, *a.g.t.*, s. 318.

⁴⁴⁰ Mevâliden kaynaklanan dil ve üslub hataları hususunda bkz. Öztürk, *a.g.e.*, ss.330-339.

⁴⁴¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 127. Ayrıca Şu'be'nin ta'dilde bulunurken ilgili kişinin şerefli olduğuna vurgu yaptığını da görmekteyiz. Örneğin, İsmâil b. Ya'lâ hakkında ondan hadîs yazılmasını, zira onun şerefli olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz. Bkz. ez-Zehabî, *Mizân*, I, 417; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 445.

⁴⁴² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 458; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 223.

râvîlerin geçimlerini hadîs naklederek temin etmeleridir. Sahâbe ve tabiûn nesli sırf İslâm'a hizmet etmek ve sevap kazanmak için ilimle meşgul oluyorlardı. Ancak daha sonraki dönemlerde hadîsçiler uzun yolculuklar yaptığı için geçimlerini temin edecek bir iş kurma imkânları azalıyordu. Bu itibarla bazı râvîler hadîs rivâyeti karşılığında para almak gibi bir yola tevessül ettiler⁴⁴³. Bu durum çok ciddi bir tehlikeyi beraberinde getiriyordu. Bu da daha çok para kazanmak için çok hadîs rivâyet etmeye kalkmak ve bu suretle hadîs olmayan şeyleri hadîs gibi rivâyet etme ihtimalidir⁴⁴⁴. İşte bu ihtimali bertaraf etmek için olsa gerek, Şu'be para ile hadîs nakledilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü bu durumla bizzat karşı karşıya kalmıştır. O şöyle demektedir: “Sâbit el-Bünânî'nin meclisinde Ebû'l-Mahzum adlı birisi vardı. Ona bir fülüs verseniz size 90 hadîs rivâyet ederdi⁴⁴⁵. İşte bu durum Şu'be'yi hadîsçileri uyarmaya sevk etmiş olmalıdır⁴⁴⁶. Şu'be'nin bu konudaki görüşlerini nakleden el-Hatîb, “Nice yalan söyleyen zengin vardır!”⁴⁴⁷ şeklinde itirazını belirtmektedir. Buradaki tavsiyeyi mutlak anlamda fakirlerden hadîs yazmanın uygun olmadığı şeklinde anlamak doğru olmasa gerektir. Zira, bizzat Şu'be'nin ekonomik durumu incelendiğinde fakir kategorisinde olduğu görülecektir. Burada muhtemelen Şu'be, muhtemelen hadîs rivâyetini geçim aracı olarak kabul edenlerden alınacak rivâyetlerde dikkatli olunmasıdır.

f. “Sana bir muhaddis hadîs naklettiğinde yüzünü görmezsen sakın ondan hadîs rivâyet etme⁴⁴⁸. Belki de o şeytandır, muhaddis suretine girmiştir ve “haddesenâ”, “ahberenâ” demektedir”⁴⁴⁹. Bu tavsiyesinde hadîs alınan kişilere dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hadîs uyduran kişi şeytana benzetilerek uyarı çarpıcı hale getirilmektedir. es-Suyûtî (ö.911/1505), bir perdenin ardından râvînin sesi tanınıyorsa semâ'ın caiz olduğunu kaydettikten sonra, Şu'be'nin bu şartının doğru olmadığını ifade ederek Şu'be'yi eleştirmektedir. Delil olarak ise; Resûlullah'ın İbn Ümmü Mektûm'a itimadını emrettiği bilgisini getirmektedir⁴⁵⁰.

⁴⁴³ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁴⁴ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁴⁵ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh*, I, 156; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 155.

⁴⁴⁶ Para karşılığı hadîs rivâyetine karşı çıkanların görüşleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 455-459; Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 108-116.

⁴⁴⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 459.

⁴⁴⁸ er-Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdîrrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Thk. Muhammed Accâc Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, s. 599.

⁴⁴⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 414; İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 84; es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 27.

⁴⁵⁰ es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 11.

g. “Bir hadîs sahibinin levhalarının sağlam olduğunu görürsen bil ki, bu kişi iflah olmaz”⁴⁵¹. Şu'be bu tavsiyesinde de hadîs alınan kişinin yazılı nüshadan rivâyet etmesi durumunda hadîs talibinin bu nüshaya dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaya çalışıyor görünmektedir. Ancak bu ifade oldukça kapalı bir yapıya sahip olup, bir çok şekilde yorumlanması mümkündür. Zira, burada râvînin hadîsleri yazdığı levhaların “ceyyid” olması ifadesi kapalı bir ifadedir. Bu ifade hadîs talebi için seyahat/rihle yapmadığı için levhalarda yolculuk alametleri olan yıpranmaların görülmediğini, dolayısıyla bu levhalarda yazılı olan hadîslerin, rivâyet hakkı alınmadan başkasının nüshasından istinsah edildiği anlamına gelebilir. Bu anlam el-Hatib el-Bağdâdî'nin bu rivâyeti verdiği bağlamla da uygunluk arz etmektedir. Zira, el-Hatib Şu'be'nin bu tavsiyesini hadîslerin yazılması ile ilgili bir bağlamda zikretmektedir. Ancak farklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığında şöyle bir anlamın da bu rivâyetten anlaşılması mümkündür: Şu'be hadîslerin sadece senetlerinin sağlamlığına bakıp, işin özüne yani anlamlarına inmeden bunlarla övünen kişilere dikkat çekmektedir. Ashab-ı Hadîse buna benzer ağır bir eleştirisi de bulunmaktadır. Bu eleştirisini mefhumu muhalifinden bir tavsiye olarak, bir sonraki maddede ele alacağız. Ancak hangi şekilde anlaşılırsa anlaşılın ortak husus, Şu'be'nin tavsiyesinin yazılı nüshadan rivâyet edenlerin yazı malzemesine dikkat edilmesi olduğudur.

h. Hadîsçinin ezberinin ve yazı malzemesinin beraberce sağlam olmasına dikkat etmektedir.

Hadîsçiler, hadîsleri hem yazmakta hem de ezberlemekteydiler. İşte Şu'be hadîsleri hem yazıp hem de ezberleyen kişilere ezberlerinin ve yazılarının bir arada sağlam olmasını, birine önem verip diğerini ihmal etmemesini Ebû Avâne ile arasında geçen şu olayda belirtmektedir:

Şu'be, Ebû Avâne'yi “Yazıklar olsun sana! Kitabın sağlam oluyor, ezberin kötü; ezberin iyi oluyor, kitabın kötü. Kimden hadîs tahsil ettin?” şeklinde azarlamaktadır⁴⁵². Bu da göstermektedir ki, Şu'be hadîs talibinin hem ezberinin hem de kitabının sağlam olmasını istemektedir. Bunlardan birisini sağlam olması yetmemektedir.

⁴⁵¹ el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 229.

⁴⁵² er-Râmehurmuzi, *a.g.e.*, s. 400.

i. “Hadîs elde etmek için yapılan rihle günümüzde bir ihtiyaçtır”⁴⁵³. Bu ifadesiyle Şu'be hadîs taliblerinin rihleden müstağni kalamayacaklarını vurgulamaktadır. Rihle ile ilgili Şu'be'nin başka çarpıcı ifadeleri de bulunmaktadır. Bir nakilde hayvan üzerinde rihle yapanın iflah olmayacağını söylemektedir⁴⁵⁴. Bu konuyu ele alan el-Hatîb el-Bağdâdî ve es-Semâ'nî (ö.562/1167), Şu'be'den “Hayvan üzerinde hadîs taleb eden kişi gerçek anlamda bu işin inceliğini kavrayamaz (tefakkuh)” dediğini nakletmektedirler⁴⁵⁵. Şu'be, bir binek üzerinde yolculuk yaparak ilim talep etmek, yürüyerek rihle yapmaktan daha rahat olduğu için alınan hadîslerin kıymetinin bilinmeme ihtimalinden dolayı böyle bir uyarıda bulunma gereğini hissetmiş olmalıdır.

j. “Hadîs rivâyetinden sakın ki, hoşuma gidesin”⁴⁵⁶. Fazla hadîs rivâyet etmeme hususunda hassasiyet göstermenin Hz. Ömer döneminden beri takip edilen bir tutum olduğunu söyleyebiliriz. Zira Hz. Ömer, Ebû Hureyre'yi fazla hadîs rivâyet etmeme hususunda uarmıştır⁴⁵⁷. Aynı uyarıya bizzat Şu'be'nin kendisi uymuş ve fazla hadîs rivâyet etmemiştir. 20 yıl Şu'be ile birlikte olan Yahyâ b. Saîd el-Kattân Şu'be'den günde genelde üç hadîs, en çok ise on hadîs aldığını söylemektedir⁴⁵⁸. Daha sonra talebelerine de bu hususta uyarılarda bulunmuştur. Bu çerçevede Bakîyye b. el-Velîd'e “Hadîs rivâyetinden sakın ki hoşuma gidesin!”⁴⁵⁹ demiştir.

k. “Hadîsle uğraşmak, sizi namazdan ve Allah'ın zikrinden alıkoymasın” şeklinde formüle edebileceğimiz bir başka tavsiyesi, aslında ashab-ı hadîse yönelttiği bir eleştirinin mefhûmu muhâlifinden çıkardığımız bir öneridir.

Bir gün ashab-ı hadîse yönelik sert bir uslûbla uyarıda bulunarak, “Defolun yanımdan! Sizinle ders yapmaktansa Yahudî ve Hristiyanlarla ders yapmak benim nezdimde daha sevimli geliyor. Zira, siz Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkouyorsunuz” demektedir⁴⁶⁰. Bu sözü Şu'be'nin ashâb-ı hadîse söylemesi oldukça dikkat çekicidir. Hadîs toplamayı amaç haline getirip, asıl gaye olan Cenâb-

⁴⁵³ İbn Mâkûlâ, *a.g.e.*, I, 4.

⁴⁵⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 156.

⁴⁵⁵ el-Bağdâdî bu rivâyeti hadîs talibinin yavaş ve hızlı yürütmesi başlığını altında verir. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 152; es-Semâ'nî, *Edebu'l-İmlâ*, s. 115.

⁴⁵⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 205.

⁴⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebû'z-Zehv, *a.g.e.*, s.159,160; Güner, Osman, *Ebû Hureyre'ye yönelik Eleştiriler*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s.12-14.

⁴⁵⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 136.

⁴⁵⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 205.

⁴⁶⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 217.

Hakk'a kullukta gevseklik gösterildiğini müşahade ettiğinden dolayı böyle sert bir uslûbla ashâb-ı Hadîsi uyarılmış olsa gerekir⁴⁶¹. Zaten, Onun hadîslerin özünü ilgilendiğini ve asıl gayesinin hadîslerin anlamları olduğunu, ders esnasında hadîslerin manası üzerinde iyice durduktan ve gerekli izahları yaptıktan sonra bunların yazılmasına izin vermesinden de anlamaktayız.

Şu'be ashâb-ı hadîsin bu tür, işin kabuğuyla ilgilenmenin alameti sayılan davranışlarından oldukça rahatsız olmalıdır ki, bir gün, bir ay hadîs rivâyet etmeyeceğine dair yemin eder⁴⁶². Aslında sadece hadîs toplayıp işin özünün ihmal edilip, kabuğuyla meşgul olunmasından sadece Şu'be muzdarib değildir. Şu'be'den önce İkrime, onun döneminde Hammâd b. Zeyd ve Ondan sonra da en iyi talebelerinden Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin hadîs tahdis etmemek için yemin ettikleri nakledilir⁴⁶³. Hatta el-Hatîb el-Bağdâdî, "*el-Câmi'*" adlı eserinde bu konuda bir konu başlığı açmış, burada, hadîs rivâyet etmemek üzere yemin edip sonra hadîs nakledenlerin durumunu irdelemeye çalışmıştır⁴⁶⁴.

Şu'be talebelerine, kendisine sordukları hadîsleri seçerken de İslâm'ın özüne taalluk eden meselelere dair hadîsleri sormalarını tavsiye etmektedir. Bir gün yabancı bir adam yanına gelir ve Şu'be'ye "Hammâd'ın İbrâhim'den naklettiği "Bir adamın ilim talebinde demir kemerli nalın giymesi...." hadîsini nakletmesini ister. Şu'be ise bu hadîsi ona tahdis etmez. Bunun üzerine adam, "Ey Ebû Bistâm, ben Mağribli birisiyim ve altı aylık mesafeden bu hadîs için geldim. Bunun üzerine Şu'be etrafındakilere der ki: "Bu hoşunuza gitmesin. Bu adam 6 aylık mesafeden ne helali haram, ne de haramı helal yapan bir hadîs için gelmiştir. Yazınız, bana Katâde Yervî b. Mâlik'ten tahdis etti: Resûlüllah'ı (SAV.) şöyle derken işittim: "Bir kimse uyuyarak veya unutarak bir namazı kaçırırsa hatırladığında onu kılın" Sonra Şu'be

⁴⁶¹ ÖZAFŞAR da bu türden Şu'be'den nakledilen rivâyetlerin fıkıh ve dirayetle ilgilenmeyen ve çok fazla rivâyetle meşgul olanlara yönelik olduğu yorumunu yapmaktadır (Bkz. ÖZAFŞAR, M. Emîn, *İdeolojik Hadîsçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne olayı ve Hâşeviyye olgusu*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1999, s. 112).

⁴⁶² Bu durum Ebû Âsım'a ulaşınca Şu'be'ye gider ve hadîs nakletmesini, yemininin kefareti olarak kölesi el-Attâr'ın hür olduğunu söyler. Bu durum onun hoşuna gider ve Ebû Âsım'ı en-Nebîl (şerefli) diye isimlendirir (el-Mizzî, *a.g.e.*, XIII, 287; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 530).

⁴⁶³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 48.

⁴⁶⁴ Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 48-49.

devamla şöyle der: “Ey Mağribli kardeşim, sorduğun zaman bu tür şeylerden sor. Aksi takdirde rihlen batıl olur”⁴⁶⁵.

7. OTORİTESİNİ KAZANMASI , TABAKASI VE HADİS ALİMLERİ ARASINDAKİ KONUMU

7.1. OTORİTESİNİ KAZANMA SÜRECİ

Şu'be İbnu'l-Haccâc hadîs ilmine yönelmeye karar verdiğinde kimse tarafından tanınmıyor idi. O dönemde sadece hadîs toplayan sıradan bir talebedir. Bu itibarla o, Mâlik b. Enes ile karşılaştığında Mâlik ondan hadîs almamıştır. Fakat daha sonra Şu'be, hadîs sahasında kendini isbat etmiş ve Mâlik b. Enes nâzil isnâdla dahi olsa bir râvî Vâsıtasıyla Şu'be'nin hadîslerini alma gereği hissetmiştir. ez-Zehebî, İmâm Mâlik'in bu türden (nâzil isnâdlı) rivâyetinin az olduğunu söylemek suretiyle Şu'be'nin Mâlik nezdindeki değerine işaret etmek istemiş görünmektedir⁴⁶⁶. Gerçekte de Şu'be'nin Mâlik b. Enes'ten rivâyetlerinin var olduğu bilinmektedir. Bu rivâyetleri muhtemelen henüz tanınmayan bir hadîs talibi olduğu zamanda Mekke'ye yaptığı yolculukta almış olmalıdır. Ancak daha sonra hadîs sahasında kendisini ilim dünyasına kabul ettirince, Mâlik de onun topladığı hadîslerden haberdar olmak istemiştir.

Daha hayattayken büyük alimlerin sözüne itibar ettiği bir hadîs alimi olmasının temelinde; adeta, kendisini hadîs toplamaya vakfetmesi ve hadîs elde edebileceği en uzak beldelere bile seyahat etmek suretiyle bilgi birikimini genişletmesinin olduğu ifade edilebilir. Onun bu büyük çabası sonucunda, dönemin büyük alimleri onun hadîse olan düşkünlüğü ve elde etmiş olduğu birikimi takdir etmekten kendilerini alamamış görünmektedirler. Bu büyük alimlerden İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe, Şu'be'yi hadîs bilgisiyle fıkıh ilmine Hammâdde sağlayan anlamında “Haşvu'l-Mısr” (Şehrin Hammâddecisi) şeklinde övmüştür. Bu rivâyeti ele alan Juynboll, Ebû Hanîfe'nin bu ifade ile Şu'be hakkında alaycı bir nitelemede bulunduğunu ifade etmektedir⁴⁶⁷. Ancak bu ifade, bağlamından koparılıp alındığı için, bu şekilde bir yorum yapılmıştır. Zira rivâyetin bağlamı şöyledir: Şu'be İbnu'l-

⁴⁶⁵ Bu olayı nakleden el-Hatîb, “Şayet talib muhaddise soracağı şeyi bilmiyorsa mecliste bulunan hıfz ve marifet ehli kimselerden yardım ister ve kendisi için şeyhe soru sormasını talep eder.” şeklinde genel geçer bir usûl çıkarır (el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 226.).

⁴⁶⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 205. Mâlik'in Vâsıtasıyla Şu'be'den rivâyette bulunduğu kişi İbn İdris adlı bir râvîdir (Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 206).

⁴⁶⁷ Juynboll, “Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position”, s. 190.

Haccâc bir öğrencisini Ebû Hanife'den hadîs alması için yönlendirmekte ve bir mektupla birlikte bu öğrenciyi, hadîs tahdis etmesi için Ebû Hanife'ye göndermektedir. Bu mektubu okuyan Ebû Hanife, mektubu getiren kişiye Şu'be'nin nasıl olduğunu sormuş ve "iyidir" cevabını alınca "Şehrin ne iyi haşvidir o" diyerek övmüştür⁴⁶⁸. Bu bağlamda bu rivâyetin olumsuz bir anlam ifade ettiğini düşünmek oldukça zor görünmektedir. Zira, ilk olarak Şu'be'nin Ebû Hanîfe hakkında iyi kanaatinin olduğu (Hasenu'r-re'y), zaten nakledilmiştir⁴⁶⁹. Diğer taraftan Şu'be, kendisi hakkında alaycı bir üslûb takınan birisine niçin talebesini gönderip referans olsun ve bu kişiden talebesinin ilim öğrenmesini istesin? Bu durum oldukça anlamsız görünmektedir. Juynboll'un burada hataya düşmesinin iki sebebi olabilir: Birincisi, haşeviyye/haşviyye kelimesine yüklenen olumsuz anlamlara aldanmasıdır⁴⁷⁰. Bu dönemde Haşeviyye kelimesi, hadîs nakledenler için de kullanılmaktaydı⁴⁷¹. İkinci sebep ise, sebebi belirtilmeyen bir önyargı olabilir.

Büyük hadîs alimlerinden Süfyân es-Sevrî'nin bizzat Şu'be'nin yüzüne "sen Hadîs hususunda "Emîru'l-Mü'minîn"sin" dediği kendisinden nakledilmiştir⁴⁷².

Tâbiûn tabakasına dahil olmalarına rağmen Sa'd b. İbrâhîm, Mansûr, el-A'meş (ö.145/762), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.132/750) ve Dâvud b. Ebî Hind ondan hadîs almışlardır⁴⁷³.

Daha hayattayken hadîs ilminde, özellikle de rical bilgisiyle insanların kendisine itimat ettiği gözlemlenmektedir. Hatta mektupla, râvîler hakkındaki değerlendirmeleri sorulmuştur. Örneğin Şu'be, Bağdâd'da iken Muâz el-Anberî, Kâdı Ebî Şeybe'nin durumunu mektupla ona sormuş, O da bu kişiden hadîs yazılamayacağını söylemiş ve Muâz'dan mektubunu okuduktan sonra yırtmasını istemiştir⁴⁷⁴.

⁴⁶⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 259; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 206.

⁴⁶⁹ el-Kureşî, Ebû'l-Vefâ Abdulkâdir, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Mîr Muhammed Kütübhâne, Karaçi Tsz., s. 29.

⁴⁷⁰ "Haşeviyye" ifadesinin anlamları için bkz. Yurdağtür, Metin, "Haşviyye", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 426-427; Özafşar, *a.g.e.*, ss.23-29.

⁴⁷¹ Özafşar bu rivâyeti ve el-Mansur'a nisbet edilen bir başka rivâyeti ele alarak (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 404) haşeviyye isminin belli bir dönemde hadîs rivâyetiyle meşgul olanlar için kullanıldığını ifade etmektedir (Özafşar, *a.g.e.*, s. 25-29).

⁴⁷² ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 224.

⁴⁷³ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 194.

⁴⁷⁴ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, I, 239; el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 149.

Şu'be hadîs tahdîsi içiçen ders halkaları kurmuş ve çok kişiye hadîs imla ettirmiştir. İbn Uleyye Hümejd et-Tavîl, Süleymân et-Teymî ve İbn Avn gibi dönemin ünlü hadîşçilerinin dersini bir veya iki kişi dinlerken; Şu'be'nin derslerine büyük bir topluluğun katıldığını bildirmektedir. Bunun ise, onun hem hadîsi hem de râvîleri iyi bilmeinden kaynaklandığını ifade etmektedir⁴⁷⁵. Hatta şöhretinden olsa gerek dönemin Abbâsi halîfesi, Şu'be'ye 30.000 dirhem hediye vermiş ve arazi tahsis etmiştir. Ancak O, parayı fakirlere dağıtmış, araziye de iade etmiştir⁴⁷⁶.

Hayatta iken hadîs ilmindeki bu müstesna yere sahip olmakla birlikte kendisinden pek hoşlanmayanların da olduğu bilinmektedir. Vefat ettiği zaman cenazesine katılan Hidbe'nin, Onu gördün mü diye sorulunca kızdığı ve ondan daha hayırlı olan Hammâd b. Seleme'yi gördüm. Zira Hammâd Sünnî idi, Şu'be ise Kufelilerin görüşüne sahipti⁴⁷⁷ dediğini öğrenmekteyiz.

Ancak vefat ettikten sonra Şu'be'nin Hadîs ilimlerinde sarsılmaz bir otoriteye sahip olduğu gözlemlenmektedir. en-Nesâî (ö.303/915) Tâbiûn neslinden sonra en güvenilir kişiler olarak Mâlik b. Enes , Şu'be ve Yahyâ b. Saîd'i saymakta ve bunlardan daha emin, daha az zayıf râvîlerden rivâyette bulunana tanımadığını söylemektedir⁴⁷⁸.

Bu büyük mevkiye ulaşmasının en önemli nedenlerinden birisi, talebelerinin kendinden sonra hadîs sahasında otorite olmaları olsa gerektir. Özellikle, talebelerinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî ve Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin bu otoritenin tesisinde önemli paylarının olduğunu söyleyebiliriz. Zira, Şu'be öldükten sonra talebeleri ona olan bağlılıklarını her vesilede ifade ederek, Hadîs ilminde çok büyük bir otorite olmasına sebep olmuşlardır. Talebeleri râvî değerlendirirken onu bir ölçü olarak kabul etmişlerdir. Örneğin, Ali b. Ca'd'ın , el-Hasan b. Ali b. Âsım hakkında "Şu'be'nin yanında çocuk mesabesinde" şeklindeki değerlendirmesi dikkatleri çekmektedir⁴⁷⁹. Abdurrahman b. Mehdî ise Süfyân ve Şu'be'yi "en hayırlı iki sikâ" olarak tavsif etmek suretiyle hocasını sikâ

⁴⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 176.

⁴⁷⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 211-212.

⁴⁷⁷ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 258; ez-Zehebî, *Mizân*, II, 362.

⁴⁷⁸ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 699.

⁴⁷⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* VII, 363; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, II, 226; İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, s. 95.

vasfını en çok hak edenler arasında saymıştır⁴⁸⁰. Ta'dîl ifadesi olarak "küçük Şu'be" gibi lakaplar verilmiş⁴⁸¹, râvîler Şu'be'nin hadîslerini sûre ezberlemiş gibi ezbere bildikleri için övülmüş⁴⁸², olaylar anlatılırken bazen "Şu'be döneminde"⁴⁸³ gibi ifadeler kullanılmış ve tarihlendirmelerde esas kabul edildiği görülmüştür. Daha sonraları ise Şu'be'nin hocalarının sikâ olduğu⁴⁸⁴ ve onun bir râvîden rivâyette bulunmasının o kişi için ta'dîl olacağı kabul edilecektir⁴⁸⁵.

7.2. TABAKASI

Hadîs alimleri râvîleri, çeşitli mülâhazalarla tabakalara ayırmış ve râvîlerin anlatıldığı biyografik lugat çalışmaları "Tabakât (tabakalar)" diye isimlendirilmiştir⁴⁸⁶. Bu tabakaların ilki Sahabe neslinin oluşturduğu râvîler topluluğudur. Daha sonra Tâbiûn nesli gelmektedir. Tâbiûn nesline dahil olan râvîler, "Hz. Peygamber'e (sav.) iman etmiş olarak sahabeden birisini gören ve Müslüman olarak vefat eden kimse"⁴⁸⁷ diye tarif edilmektedir. Bu tanıma göre en son vefat eden tâbiî hicrî 181 yılında vefat eden Halef b. Halîfe olarak kabul edilmiş ve bu tarihten sonra etbâu't-tâbiîn neslinin başladığı ifade edilmiştir⁴⁸⁸.

Aslında "Tâbiûn" tabakasına kimlerin dahil olacağı tartışmalı bir konudur. el-Hatîb el-Bağdâdî, Tâbiîni bir sahabî ile sohbetinde bulunan kişi olarak tarif edip sadece karşılaşmış olmanın yeterli olmayacağı kanaatindedir⁴⁸⁹. el-Hâkim (ö.405/1014) ise bunu kabul etmeyerek bir kişinin sahabeyi sadece görmek suretiyle "tâbiî" ismini alacağını söylemektedir⁴⁹⁰. İbn Cemâ'a (ö.733/1333) ve İbn Salah (ö.643/1245) da

⁴⁸⁰ İbn Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁸¹ Örnek için bkz. Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s. 161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 174, IX, 236; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 58; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 408, II, 344; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 306; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 218; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 510.

⁴⁸² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 371.

⁴⁸³ Örneğin Nasr b. Ali'nin vefat tarihi olarak "Şu'be dönemi" verilmektedir. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 137.

⁴⁸⁴ Ebû Hâtîm İlk defa bunu söylemiş görünmektedir. İbn Ebî Hâtîm'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i Cerh-Ta'dîl literatürünün ilk kitaplarından olduğu için diğerlerini de etkilemiş olsa gerek. Krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 424; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 6; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 221.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 424; ez-Zehebî, *Mizân*, II, 80, 81, IV, 237, VII, 385; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II, 780; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 423.

⁴⁸⁶ Râvîlerin tabakalar halinde incelenmesinin muhtemel sebebi Hz. Peygamber'in "İnsanların en hayırlısı benim dönemimdekiler, daha sonra onları takip edenler ve onları takip edenlerdir" şeklindeki hadîsidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 300-307.

⁴⁸⁷ Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 306.

⁴⁸⁸ Subhî es-Sâlih, *a.g.e.*, s. 306

⁴⁸⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 98.

⁴⁹⁰ el-Hâkim en-Neysâbûrî, *a.g.e.*, s. 87.

bu görüşün daha doğru olduğunu ifade etmişlerdir⁴⁹¹. es-Suyûtî ise el-İrakî'nin (ö.806/1404) ehli hadîsin çoğunluğunun bu şekilde amel ettiğini söylediğini nakletmektedir⁴⁹².

Tabakat kitaplarında Şu'be'nin bulunduğu tabakanın etbâu't-tâbiîn olduğu söylenmektedir⁴⁹³.

Ancak, Tâbiûn tanımıyla ilgili tartışmalar bir tarafa bırakılır ve el-İrakî'nin çoğunluk tarafından kabul edildiğini söylediği tanım esas alınır, Şu'be'nin gördüğü söylenen sahabîlerden bahseden rivâyetlerin varlığı, onun "tâbiûn" olma ihtimalini gündeme getirmektedir.

Kaynaklarda Şu'be'nin iki sahabeyi gördüğü nakledilir. Bunlar Enes b. Mâlik ve Amr b. Seleme⁴⁹⁴ dir. Şu'be'nin oğlu Sa'd, babasının Enes b. Mâlik'i üzüm pekmezi yerken gördüğünü söylediğini nakletmektedir⁴⁹⁵. Ancak tabakat kitaplarında Şu'be'yi tâbiûn neslinden sayan bir kaynağa rastlanmamaktadır. Bu hususun iki sebebi olabilir: ya, Şu'be'nin iki sahabî gördüğü nakledilmekle birlikte bunlardan direkt naklettiği bir hadîs bulunmamaktadır⁴⁹⁶. Tabakat kitapları ise bir sahabîden hadîs nakledenleri tâbiûndan kabul ederek Şu'be'yi bu kategoriye sokmamışlardır. Ya da, Şu'be'nin iki sahabîyi gördüğüne dair rivâyetlerin gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir.

Hadîs alimleri râvileri tabakalar içinde de farklı tasniflere tabi tutmuşlardır. Bakış açısına göre her alim bir râvîyi veya hadîs alimini farklı gruplardan kabul etmektedir.

Ali b. el-Medîni (ö.234/848) İsnâdın yedi kişi⁴⁹⁷ etrafında dönüp dolaştığını (Medâru'l-İsnâd) daha sonra bunların ilimlerinin Musannıflara geçtiğini söyler. Musannıfları ise şu şekilde sayar:

⁴⁹¹ İbnu'l-Cemâ'a, *a.g.e.*, s. 114; İbnu's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, Thk. Nûruddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, s. 302

⁴⁹² es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 234.

⁴⁹³ en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 233. en-Nesâî Tâbiûn'dan sonraki tabakadan kabul eder (Bkz. Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 699).el-Hatîb el-Bağdâdî munkatı hadîse örnek verirken Şu'be'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyetini örnek vermek suretiyle onu Etbâu't-Tâbiîn'den kabul ettiğini tasrih etmektedir (el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 97). es-Suyûtî ona Küçük tabiilerin ardından beşinci tabakada yer verir (es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, s. 76).

⁴⁹⁴ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 194; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 206.

⁴⁹⁵ Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 64.

⁴⁹⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 333.

⁴⁹⁷ Bu yedi kişi, Medîne'de İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742); Mekke'de Amr b. Dinâr (ö.126/744); Basra'da Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 132/749) ; Kûfe'de Ebû İshâk Amr b. Abdillâh (ö.129/747) ve el-A'meş Süleymân b. Mihrân (ö.148/765). (İbnu'l-Medîni,Alî b. Abdillâh

Medîne'de Mâlik b. Enes (ö.179/795) ve Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö.152/769); Kûfe'de İbn Cüreyc (ö.151/768) ve Süfyân b. Üyeyne (ö.198/813); Basra'da Saîd b. Ebî Arûbe (ö.159/776), Hammâd b. Seleme (ö.168/784), Ebû Avâne (ö.175/791) ve Şu'be İbnu'l-Haccâc (ö.160/776)⁴⁹⁸. Görüldüğü gibi burada Şu'be Basralı Musannıflar arasında sayılmaktadır.

İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) ise râvîleri beş tabakaya ayırdığı el-Cerh ve't-Ta'dîl adlı eserinde birinci tabakanın cerh ve ta'dîle ihtiyaç duymayan, hadislerine ve ricâle dair bilgilerine başvurulan, uzman, Allah'ın İslâm'ın alemi ve dinde önder kıldığı kişilerden müteşekkil olduğunu söylemektedir. Bu tabakaya dahil olanlar, Hicaz'da Mâlik b. Enes, Süfyân b. Üyeyne; Irak'ta Süfyân es-Sevrî, Şu'be İbnu'l-Haccâc, Hammâd b. Zeyd; Şam'da el-Evzâi'dir⁴⁹⁹. Burada da Şu'be güvenilirlik açısından yapılan bir tasnifte ilk grupta yer almaktadır.

Bazıları onu hocalarına, kimisi de yaşadığı bölgeye göre sınıflandırmıştır. Ali b. el-Medîni yukarıdaki tasnifinden ayrı olarak Şu'be'yi Süfyân es-Sevrî ile birlikte Ebû İshâk⁵⁰⁰'ın ashabından sayarken⁵⁰¹; Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Katâde ashabı arasında ismini vermektedir⁵⁰². Müslim ise Amr b. Dînâr ashabı arasında Şu'be ismine yer verir⁵⁰³.

ez-Zehabî *Tabakâtu'l-Muhaddisîn* adlı eserinde onu es-Sevrî ve Ma'mer'in tabakası başlığı altında zikrederken⁵⁰⁴, el-Mizzî (ö.742/1341) Basra ehli arasında sayar⁵⁰⁵. *Târîhu Vâsıt* müellifi Elsem b. Sehl ise, Vâsıt ehli arasında kabul etmektedir⁵⁰⁶.

es-Sa'dî, *İlelû'l-Medîni*, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1980, s. 36-37).

⁴⁹⁸ İbnü'l-Medîni, *a.g.e.*, 37-38. İbn Ebî Hâtim bu silsileye üçüncü grupu ekleyerek şöyle der: " Bu 12 kişinin ilmi ise şu altı kişiye geçmiştir: Yahyâ b. Saîd , Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. el-Cerrâh , Yahyâ b. Ebî Zâide, Yahyâ b. Âdem ve Abdillâh b. el-Mubârek (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 234, VIII, 256.)

⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 10.

⁵⁰⁰ Tercemey-i hali için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 56.

⁵⁰¹ Ebû Saîd el-Alâî, Halîl b. Seyfuddin, *Kitâbu'l-Muhtelîtin*, Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib ve Ali Abdulbâsıt, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1996, s. 94.

⁵⁰² Ahmed b. Hanbel, *İlelû Ahmed b. Hanbel*, Thk. Subhî'l-Bedrî es-Sâmmerrâî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1406/1986, s. 43.

⁵⁰³ Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn en-Neysâbüri, *et-Temyîz*, Thk. M. Mustafa el-A'zâmî, Mektebetü'l-Kevser, es-Suûdiyye 1410/1989, s.198.

⁵⁰⁴ ez-Zehabî, Abu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu'l-Muîn fî Tabakâtu'l-Muhaddisîn*, Thk. Hişâm Abdurrahim Saîd, Dâru'l-Furkân, Umân 1404, s. 61.

⁵⁰⁵ en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, XXVIII, 306.

⁵⁰⁶ Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 88.

7.3. HADİS ALİMLERİ ARASINDAKİ KONUMU

Tabakât kitaplarında terceme-i halleri verilen bir çok râvîde rastlandığı gibi, Şu'be'nin kendi dönemindeki diğer hadîşçilerle, çeşitli vesilelerle mukayese edildiğini görmekteyiz. En çok mukayese edildiği kişi Süfyân es-Sevrî'dir.

Şu'be, Süfyân es-Sevrî'nin rivâyet etmediği 30 Kûfe'liden rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtîm'e Süfyân es-Sevrî'nin Şu'be kadar hadîse vukufiyetinin olup olmadığı sorulmuş o da şöyle demiştir: “Süfyân es-Sevrî hadîse ve onu ezberlemeye dair büyük bir isteğe sahipti. Şu'be ise hadîse daha çok vâkıf (أبصر) idi. Süfyân es-Sevrî ise daha hâfızdır. Şu'be hadîse gerçekten vâkıf idi ve iyi anlıyordu (فهما له), sanki bu iş için yaratılmıştı⁵⁰⁷. Bu ifadeleri destekler mahiyette İbn Habîb Şu'be'yi fukahadan saymaktadır⁵⁰⁸.

Ali b. el-Medîni, Şu'be'nin şeyhlerini tanıma hususunda insanların en hâfızı, Süfyân es-Sevrî'nin konular (bablar) hususunda, İbn Mehdî'nin ise her ikisinde de en hâfız olduğunu; Yahyâ el-Kattân'ın senedlerin mehâricini ve ta'n noktalarını en iyi bildiğini söylemektedir⁵⁰⁹.

Başka bir rivâyette Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Saîd'in “Şu'be kimin kimden neyi rivâyet ettiğini en iyi bilen; Süfyân'ın ise konuları (babları) daha iyi bilendir” dediğini nakletmektedir⁵¹⁰.

Bu tür mukayeseleri bizzat Şu'be'nin kendisinin de yaptığını görmekteyiz. Bir keresinde bir hadîs nakleder, “bu hadîste başkalarına muhalefet ettin” derler, kime muhalefet ettiğini sorar, “Süfyân (es-Sevrî) 'a” cevabını alınca, rivâyet ettiği hadîsin terk edilmesini, zira Süfyân'ın kendisinden daha hâfız olduğunu söyler⁵¹¹.

Şu'be ile Süfyân es-Sevrî yaşamlarında ihtilafa düştüklerinde Mus'ir'in aralarında hakem olduğu da bildirilmektedir⁵¹². Talebelerinden Ebû Dâvud et-

⁵⁰⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 128.

⁵⁰⁸ İbn Habîb, *a.g.e.*, s. 341. Bunun muhtemel sebebi Şu'be'nin, hocalarından fikhî meseleler rivâyet etmesidir. Bu rivâyetler için bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zâhirî, *el-Muhallâ*, Thk. Lecnetü Dâri'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut Tsz., IX, 493, 495, 523, 532, X, 3, 89, 110, 139, 195, 232, 240, 253, 255, 281, 288, 289, 313, 385, 468, 508, 526, XI, 19, 21, 49, 86, 164, 234, 242, 354.

⁵⁰⁹ es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 401.

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 20; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 286.

⁵¹¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 63, 65; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 43; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 165, XIV, 79; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 43.

⁵¹² el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVII, 466.

Tayâlisî, Süfyân es-Sevrî ile Şu'be ihtilaf ettiklerinde her zaman Süfyân'ın galip geldiğini söylemektedir⁵¹³. Şu'be'nin bir başka talebesi Yahyâ b. Saîd el-Kattân ise bu hususu şöyle ifade etmektedir: “ İş muhabbetle olsa idi biz Şu'be'yi Süfyân es-Sevrî'ye tercih ederdik. Süfyân kitaba müracaat ederdi, Şu'be etmezdi. Süfyân daha hâfız idi. Onlar ihtilafa düştüklerinde gerçeğin Süfyân'ın dediği olduğunu görürdük⁵¹⁴ .

Ahmed b. Hanbel: “Süfyân es-Sevrî, isnâdda ve râvî isimlerinde Şu'be'den esbettir” demiştir⁵¹⁵. Ancak, Ahmed b. Hanbel bir başka yerde, Şu'be'nin ise el-Hakem hususunda el-A'meş'ten daha esbet ve Süfyân es-Sevrî'den daha hasenu'l-hadîs olduğunu söylemektedir⁵¹⁶ .

Ebû Ali'nin “Şu'be'nin 10 bin Süfyân es-Sevrî'nin ise 30 bin hadîsi vardır” dediği nakledilir⁵¹⁷ .

Bu mukayeselerde Süfyân hadîslerinin çokluğuyla dikkatleri çekmektedir. Zira, Onun 30 bin, Şu'be'nin ise 10 bin hadîsinin bulunduğu söylenmektedir. Süfyân'ın Şu'be'den daha hâfız olduğunu, bizzat Şu'be'nin kendisi de itiraf etmiş ve onunla her ihtilafa düştüğünde yanıldığını görmüştür. Bundan olsa gerek Süfyân'a muhalefet ettiği söylenince, Süfyân'ın rivâyetinin doğru olduğunu ifade etmiştir. Bunun sebebini ise Şu'be'nin talebesi Yahyâ b. Saîd'in sunduğu bir rivâyetten anlamaktayız. Bu rivâyete göre Süfyân devamlı hadîsleri yazdığı kitabına müracaat eder ve hıfzını kuvvetlendirirken; Şu'be yazılı nüshasına fazla müracaat etmemektedir.

Şu'be'nin hata yapmakla devamlı olarak itham edildiği râvî isimlerinde de Süfyân'ın daha güvenilir olduğu nakledilmektedir. Şu'be'nin Süfyân'dan üstün tarafının ise hadîsleri anlamak olduğunu Ebû Hâtim'in mukayesesinden anlamaktayız. ed-Dârekutnî de Şu'be'nin isimlerde hata yapmasının sebebini, hadîslerin metinleriyle ilgilenmesi olduğunu söylemektedir⁵¹⁸ .

Şu'be'nin Süfyân'dan üstün bir başka hasleti ise, rivâyet aldığı kişileri iyi seçmesi gösterilmektedir. Birisi Şu'be'ye Süfyân es-Sevrî'nin kendisinden rivâyet

⁵¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 101.

⁵¹⁴ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, VII, 360. Yahyâ b. Saîd'den Süfyân'ın ricalle Şu'be'den daha vakıf olduğu nakledilir. A.y.

⁵¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 66.

⁵¹⁶ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 90.

⁵¹⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 171.

⁵¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

aldığı bir râvînin durumunu sormuş, Şu'be de bu kişiyi araştırdığını ve kabilesinin onun hakkında “hırsızdır” dediğini ifade etmiştir⁵¹⁹. Şu'be bu tür örneklere çokca rastlamış olacak ki, etrafındakileri uyarmıştır. *el-Kifâye*'de yer alan bir rivâyete göre Şu'be, Süfyân'ın sikâ olduğunu, ancak yalancılardan rivâyet ettiğini ifade etmektedir⁵²⁰.

Bütün bu mukayeselerden sonra el-Bâcî (ö.474/1081), “Süfyân ile Şu'be, Ebû İshâk'tan yaptıkları rivâyette ihtilafa düşerlerse esas alınacak görüş Süfyân es-Sevrî'nin görüşüdür. Bu hususta ehli hadîs ittifak halindedir”⁵²¹ diyerek, genel geçer bir kuraldan bahsetmektedir.

Şu'be'nin kıyaslandığı bir diğer kişi, hocası Hişâm ed-Düstüvâî'dir. Şu'be Hişâm ed-Düstüvâî'nin kendisinden daha hâfiz ve kıdemli (Akdem) olduğunu söylemektedir⁵²². Başka bir rivâyette ise onun Katâde hususunda kendisinden daha hâfiz olduğunu söylemiştir⁵²³.

Hammâd b. Zeyd kendisini onunla mukayese ederek Şu'be kendisine muhalefet ettiği zaman Şu'be'nin rivâyetinin kabul edilmesini, zira kendisinin bir kere dinlemekle yetindiğini, Şu'be'nin ise tekrar tekrar aynı hadîsi semâ' ettiğini ifade etmektedir⁵²⁴.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Avâne ile Şu'be'yi mukayese ederek, Ebû Avâne'nin kitabından yaptığı rivâyetin Şu'be'nin ezberden yaptığı rivâyetten daha sevimli olduğunu söyler.⁵²⁵ Şu'be de Ebû Avâne'nin kitâbının sâlih olduğunu söylemiştir⁵²⁶.

Şu'be'nin bunların dışında çeşitli râvîlerle de mukayesesinin yapıldığı görülmektedir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'e “Ca'fer b. Muhammed'den nakilde Hafs b. Gıyâs mı yoksa Şu'be mi daha esbettir?” diye sorulmuş, o da ikisinin de güvenilir olduğunu söylemiştir⁵²⁷.

⁵¹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 296.

⁵²⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 297.

⁵²¹ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, I, 307.

⁵²² el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 198.

⁵²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 59.

⁵²⁴ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Medhal ilâ Süneni'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zâmî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1404, I, 97.

⁵²⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 493.

⁵²⁶ İbnü'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 237.

⁵²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 359.

8. ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'IN HADİS MALZEMELERİ ve ONUN HAKKINDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

8.1. HADİS MALZEMELERİ

Kaynaklarda Şu'be'nin bizzat kendisine ait kitaplarının olduğuna dair bir takım ifadelere rastlamaktayız. Aşağıda bu nakilleri vermeye çalışacağız:

Bir nakilde Şu'be, Hafs b. Süleymân'ın kitabını alıp daha sonra geri getirmediğinden bahsetmektedir⁵²⁸. Bağdâd'a gittiğinde ise yanında el-Mesûdî'nin kitaplarını götürdüğü bildirilmektedir⁵²⁹. Bu örnekler yazılı nüshalarının olduğunu göstermektedir.

Üvey oğlu Gunder'in 20 yıl boyunca Şu'be'nin yanında durup kendisinden aldığı hadîsleri bir daha ona arz ettiği kitâbı, Şu'be hayattayken bile meşhur olmuş ve bu kitaptan istifade edilmiştir⁵³⁰. Hatta bu kitabın, Şu'be'nin hadîsleri hususunda ihtilafa düşenlerin arasında hakem olduğu söylenmektedir⁵³¹. Bu kitapla ilgili olarak Yahyâ b. Maîn'in verdiği bilgi, bu kitabın niçin Şu'be'den nakledilen en güvenilir eser olduğunu göstermektedir. İbn Maîn şöyle demektedir: “Gunder Sâlih, sağlam karakterli birisiydi. Şu'be'nin hadîslerinden ayn “ع” işareti olmayanları, semâ'dan sonra Şu'be'ye arz etmedikleridir. Bu yüzden bunları naklederken “حَدَّثَنَا” ifadesini kullanmamıştır.”⁵³². Bu bilgi Gunder'in titizliğini ve semâ ile aldığı hadîsleri tekrar üvey babasına arz ettiğini göstermektedir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şu'be'nin kitabında gördüğü şarhoşun boşaması ile ilgili bir hadîsten bahsetmektedir⁵³³. Bundan da Şu'be'nin kitaplarının olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî (ö.204/819), Abdullah b. Mübârek'e (ö.181/797) Horasân'da kiminle ders yaptığını sormuş; o da “Şu'be ve Süfyân'la” cevabını vermiştir. Ebû Dâvud bu sözü, “yani, onların kitaplarıyla” şeklinde açıklamıştır⁵³⁴.

⁵²⁸ Bu râvînin insanların kitabını alıp geri getirmemeyi itiyad haline getirdiği ifade edilir (el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *ed-Duafâu's-Sağîr*, Thk. Muhammed İbrâhîm Zâyd, Dâru'l-Vâî, Haleb 1396/1976, I, 32; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 173; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 345.

⁵²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 251).

⁵³⁰ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 57; İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 221; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 394; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,7; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131.

⁵³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 221; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV,8; ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 94; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 131.

⁵³² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 273.

⁵³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 239.

⁵³⁴ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Hilye*, VIII, 164.

Bu rivâyetten İbn Mübârek'in, Şu'be'den yazdığı hadîslerden müteşekkil bir kitabının olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hibbân (ö.354/965) Gassân b. Ubeyd el-Mevsilî'nin Şu'be'den naklettiği güvenilir bir nüshasından bahsetmektedir⁵³⁵.

Abdurrahman b. Beşer, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın tavsiyesi üzerine Behz b. Esed'den Şu'be'nin kitabını dinlemiştir⁵³⁶. Anlaşıldığı kadarıyla, daha Yahyâ b. Saîd el-Kattân hayatta iken ellerde Şu'be'ye nisbet edilen kitap dolaşmaktadır.

Abdurrahman b. Muhammed Şu'be'nin vefatından sonra Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ile birlikte Rey şehrine gittiğini ve yanına Şu'be'den aldığı hadîsleri yazdığı kitabının aslını da aldığını söylemektedir⁵³⁷.

Ahmed es-Serrâc isimli bir râvînin, Şu'be'nin hadîslerini yazdığı bir cüzünden bahsedilir⁵³⁸.

Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî'nin “*Kitâbu Şu'be*” adlı kitabın bir nüshasına sahib olduğu ve bu nüshayı Şu'be'nin bütün talebelerinden üstün kabul ettiği söylenmiştir⁵³⁹.

Muaz b. Muaz'ın Şu'be'den aldığı bir nüshasının olduğu ve bunu oğlu Ubeydullah'ın kendisinden naklettiği bildirilir⁵⁴⁰.

Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım'ın (ö.205/820) yanında Şu'be'ye sorduğu hadîslerden müteşekkil bir kitabının olduğunu ve içerisinde yaklaşık 800 hadîsin bulunduğunu söylediği bildirilmiştir⁵⁴¹.

Şu'be'nin Bağdâd'da hadîs imlâ ettirdiği râvîlerden Ali b. Ca'd (ö.230/845), Şu'be'den aldığı hadîsleri “*Müsnedü Şu'be*” adıyla bir araya getirmiştir⁵⁴².

Bütün bu rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Şu'be'nin bizzat kendisi bir takım hadîsleri yazmış ve kendine ait kitap koleksiyonu oluşturmuştur. Diğer taraftan onun şöhretini duyan kişiler ve talebeleri rivâyet ettiği hadîsleri bir kitap halinde yanlarında bulundurmışlar ve istenildiği durumlarda bu kitapların rivâyet haklarını aktarmışlardır.

⁵³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 1.

⁵³⁶ Ebû Ya'lâ, *el-İrşâd*, II, 488; el-Mizzî, *a.g.e.*, IV, 259; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 436.

⁵³⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 256; el-Mizzî, *a.g.e.*, IV, 545.

⁵³⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 172.

⁵³⁹ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, II, 488.

⁵⁴⁰ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, II, 489.

⁵⁴¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 64-65; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1181.

⁵⁴² el-Mizzî, *a.g.e.*, XX, 349.

Bizzat Şu'be tarafından kaleme alınan herhangi bir eserin günümüze ulaşmadığını görmekteyiz. Bunun sebebi, ez-Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde verilen bir bilgi ile açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre oğlu Sa'd, babasının öldükten sonra kitaplarını yıkamasını vasiyet ettiğini, kendisinin de bunu yaptığını ifade etmektedir. Bu dönemde yazı malzemeleri tahta, taş, kemik gibi maddelerden oluştuğu için üzerlerindeki yazılar yıkanmak suretiyle temizlenmektedir. Bu şekilde davranmasının sebebinin, kitabının başka ellere geçip de tahrif edilme endişesi olduğu söylenmiştir⁵⁴³. Görüldüğü gibi Şu'be'nin oğlu, babasına ait tüm kitapları ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Ancak kaynaklarda bu rivâyetle çelişen nakillere rastlamaktayız. Örneğin, el-Hâkim en-Neysâburî'nin (ö.405/1014) *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis* adlı eserinde Amr b. Hakkâm adlı birisinin Şu'be'den hadîs dinleyip, vefat ettikten sonra da kitaplarını aldığı ifade edilmiştir⁵⁴⁴.

Diğer taraftan kaynaklarda Şu'be'ye bir tefsirin isnâd edildiği görülmektedir. Kâtib Çelebî ve Âdil Nüveyhiz, Şu'be'nin tefsirinin olduğunu ifade ederek; bu tefsirin ismini bile vermektedirler. Kâtib Çelebi, Şu'be'yi Sahabe ve tabiûnun sözlerini bir araya getirip tefsir kitabı tasnif edenler arasında saymakta⁵⁴⁵ ve ona ait olduğunu iddia ettiği tefsirin isminin *Uyûnu't-Tefâsîr* olduğunu ifade etmektedir⁵⁴⁶. Ancak, es-Suyûtî (ö.911/1505) bu eserin Şu'be İbnu'l-Haccâc isimli 321/933 tarihinde vefat eden başka bir zatın eseri olduğunu kaydetmektedir⁵⁴⁷. Buna mukabil es-Suyûtî, bu çalışmanın konusu olan Şu'be'nin, sadece müfessir olduğunu ifade edip herhangi bir eserinden bahsetmemektedir⁵⁴⁸. Dolayısıyla muhtemelen Kâtib Çelebi iki şahsı hem adlarının, hem de babalarının adının aynı olması hasebiyle bunları karıştırmış gibi görünmektedir.

Âdil Nüveyhiz ise, Şu'be'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı bir tefsirinden bahsetmektedir⁵⁴⁹. Ancak kaynaklarda bu isimde Şu'be'ye ait herhangi bir esere rastlayamadık.

⁵⁴³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 213.

⁵⁴⁴ el-Hâkim en-Neysâburî, *a.g.e.*, s. 172-173.

⁵⁴⁵ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 430.

⁵⁴⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 451.

⁵⁴⁷ es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bakr, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Maktebetü Vehbe, Kahire 1396, s. 62.

⁵⁴⁸ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, s. 20.

⁵⁴⁹ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir*, Müessesetu Nüveyhizi's-Sekafiyye, Beyrut 1986, s. 227.

8.2. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Şu'be İbnu'l-Haccâc, etrafında tanınan meşhur bir hadîs alimi olduktan sonra rivâyet ettiği hadîsler, daha hayattayken, hadîs talibleri tarafından kayda alınmıştır. Vefat ettikten sonra hadîs sahasında otoritesinin giderek artmasına paralel olarak hakkındaki çalışmaların da arttığı görülmektedir. Rivâyet ettiği hadîsler bir araya getirildikten sonra, şeyhleri araştırılmış ve müstakil kitaplarda ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aşağıda kronolojik olarak kaynaklarda rastladığımız Şu'be İbnu'l-Haccâc'la ilgisi kitaplar hakkında bilgi vermeye çalışacağız:

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) “*Kitâbu Ma'rifeti Şuyûhi Şu'be İbnu'l-Haccâc*” adlı kitabı vardır⁵⁵⁰. Bu eserde, isminden de anlaşılacağı üzere Şu'be'nin hocaları ele alınmıştır.

Müslim b. el-Haccâc'ın (ö.261/875) “*Meşâyîhu Şu'be*” adlı bir eserinden bahsedilmektedir. Bu eserde râvîler tabakalara ayrılmış ve cerh-ta'dîl açısından durumları bildirilmiştir⁵⁵¹.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in (ö.290/903), babasından, “*Hadîsu Şu'be*” adlı bir eseri dinlediği nakledilir⁵⁵². ez-Zehebî, bu eseri Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) telif ettiğini söylemektedir⁵⁵³. es-Suyûtî ise “*Hadîsu Şu'be*” adlı kitapta 800 kûsür müsned; 200'den çok mürsel sahih rivâyet saydığını söylemektedir⁵⁵⁴.

et-Tirmizî'nin (ö.279/892) “*Meşâyîhu Mâlik ve 's-Sevrî ve Şu'be*” adlı eseri vardır⁵⁵⁵.

el-Hâris b. Muhammed'in (ö.282/895) “*Müsnedu Şu'be*” adlı eserinin olduğu ifade edilir⁵⁵⁶.

⁵⁵⁰ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, III, 913; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX, 458; es-Sem'ânî, Ebû Saîd Abdulkarim b. Muhammed, *et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, Thk. Münire Nâcî Sâlim, Ysz. Tsz., II, 82.

⁵⁵¹ İbnu'l-Kayserânî, Tezkiretü'l-Huffâz, II, 590; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 579. Bu kitap bize intikal etmiş değildir. Ancak İbn Hacer “*Tehzîbu't-Tehzîb*” eserinde el-Hasan b. Mûsâ adlı râvînin terceme-i hâlinde, bu kişinin Şu'be'den rivâyet aldığını ifade ettikten sonra Müslim'in bu râvîyi “*Ricâlu Şu'be*” adlı eserinde üçüncü tabakada ve sikâlar arasında zikrettiğini ifade etmektedir (bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 279). Büyük bir ihtimalle iki eser de aynıdır. İbn Hacer ismini karıştırmış olabilir.

⁵⁵² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 375; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, II, 665; el-Mizzî, *a.g.e.*, XIV, 290; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 124; İbn Mufellah, *a.g.e.*, II, 6.

⁵⁵³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, 328.

⁵⁵⁴ es-Suyûtî, *Tedrîb*, I, 111.

⁵⁵⁵ Bu eser büyük bir ihtimalle ayrı ayrı üç eserdir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedrîb*, II, 363).

ez-Zehebî “*Mizânu'l-İ'tidâl*” adlı eserinde en-Nesâî'ye (ö.303/915) ait “*Kitâbu İ'râbi Şu'be*” adlı bir kitaba atıfta bulunmaktadır⁵⁵⁷. en-Nesâî'nin (ö.303/915) ayrıca, “*Mâ ağrebe Şu'be alâ Süfyân ve Süfyân alâ Şu'be*” adlı eseri vardır⁵⁵⁸.

Ebû'l-Kâsım el-Bağavî'nin (ö.317/ 929) *Hikâyâtu Şu'be* adlı eseri bulunmaktadır⁵⁵⁹.

el-Hatîb el-Bağdâdî ve ez-Zehebî, Da'lec b. Ahmed Ebû Muhammed es-Sicistânî'nin (ö.351/962) “*Hadîsu Şu'be*” adlı bir eser yazdığını söylemektedirler⁵⁶⁰.

İbn Hibbân (ö.354/965) üç ciltlik “*Mâ Hâlefe fihî Süfyânü Şu'beti*” ve iki ciltlik de “*Mâ Hâlefe fihî Şu'betü Süfyâne*” adlı iki eser telif etmiştir.⁵⁶¹ Şu'be'nin Katâde'den teferrüd ettiği hadîsleri topladığı bir eserinin de var olduğu ifade edilmektedir⁵⁶².

es-Semâ'nî (ö.562/1167), et-Taberânî'nin (ö.360/971) “*Mesânîdu Şu'be*” adlı bir eserinden bahsetmektedir⁵⁶³. Ayrıca yine et-Taberânî'ye ait, “*Men İsmuhu Şu'be*” adlı bir eserin daha olduğu ifade edilir⁵⁶⁴.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Zencî (ö.378/988)'nin “*Ahbâru Şu'be İbnu'l-Haccâc*” adlı yaklaşık 100 sayfalık kitabının olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶⁵.

İbn Muzaffer Muhammed el-Bezzâz (ö.379/989)'ın “*Garâibu Hadîsu Şu'be*” adlı eserinin olduğu ifade edilir⁵⁶⁶.

İbnu'd-Debbâğ, Halef b. el-Kâsım el-Endelüsî'nin (ö.393/1003) “*Hadîsu Şu'be*” adlı bir kitap topladığını ifade etmektedir⁵⁶⁷.

Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl el-Bezzâz (ö.426/1034) “*Hadîsu Şu'be İbnu'l-Haccâc*” adlı bir eser kaleme almıştır⁵⁶⁸.

⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, II, 158.

⁵⁵⁷ ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, VII, 369.

⁵⁵⁸ es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 364; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 130.

⁵⁵⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 674.

⁵⁶⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 388; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 32.

⁵⁶¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 95. el-Hatîb el-Bağdâdî, sadece isimlerini bildiğini ancak inceleme fırsatı bulamadığını ifade ettiği İbn Hibbân'ın eserleri arasında üç cüz halinde “*Mâ Hâlefe es-Sevri Şu'beti*” ve iki cüz halinde “*Mâ Hâlefe Şu'be es-Sevri*” adlı eserleri saymaktadır (el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî*, II, 303).

⁵⁶² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 95.

⁵⁶³ es-Semâ'nî, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, I, 182; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 373.

⁵⁶⁴ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, III, 914.

⁵⁶⁵ İbnu'n- Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978, I, 192.

⁵⁶⁶ Yazma nüshaları hakkında bkz. Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, I, 132.

⁵⁶⁷ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, III, 1025; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 407. ez-Zehebî, bu eserin ismini “*Müsnedu Ehâdisu Şu'be*” olarak verir (ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 113).

Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö.430/1039) "*Zikru Men İsmuhu Şu'be*" adlı bir eseri bulunmaktadır ve matbudur. Târik Muhammed el-Umûdî tarafından tahkik edilen eser, Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye tarafından Medîne'de 1997 yılında bir cilt olarak basılmıştır. Ebû Nuaym, eserinin başında kendisinden Emîru'l-Mu'minîn Şu'be İbnu'l-Haccâc dışında, ismi Şu'be olan râvîlerin isimlerini yazmasının istendiğini ve bu amaçla kitabını kaleme aldığını söylemektedir⁵⁶⁹. Daha sonra Tabiûn'dan başlamak suretiyle ismi Şu'be olan râvîlerin isimlerini, rivâyet ettikleri hadîslerden verdiği örneklerle birlikte zikretmektedir.

el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) Şu'be'nin hata ettiği hadîslerin bir araya getirildiği eserlerden bahsetmektedir⁵⁷⁰. Ayrıca kendisinin de "*Mu'cemu'r-Ruvât an Şu'be*" adlı sekiz cüzlük bir eserinin ismi kaynaklarda geçmektedir⁵⁷¹.

İbn Mende (ö.470/1077) ise kendisinin "*Cüz'ü Hadîsu Şu'be İbnu'l-Haccâc*" isimli bir çalışmasından bahsetmektedir⁵⁷². Ayrıca yine İbn Mende'ye ait "*Garâibu Şu'be*" adlı eserden bahsedilir⁵⁷³. el-Mu'temed b. Ahmed adlı bir râvînin "*Garâibu Şu'be*" adlı bir kitabı okuduğu söylenir⁵⁷⁴. Bu kitap İbn Mende'nin veya İbn Muzaffer'in eseri olabilir⁵⁷⁵.

İbn Asâkir'in (ö.571/1175) 12 cüz halinde kaleme aldığı "*Avâlî Şu'be*" adlı eseri vardır⁵⁷⁶. İbnu'l-Kayserânî (ö.507/1113) bu eserin bir cilt olduğunu ifade etmektedir⁵⁷⁷.

Ebû'l-Hasan el-Meğâzili'nin "*Ashâbu Şu'be*" adlı bir eserinin olduğu söylenmektedir⁵⁷⁸.

⁵⁶⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 346. Yazma nüshaları hakkında bkz. Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, I, 132.

⁵⁶⁹ Bkz. Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Zikru men İsmuhu Şu'be*, Thk. Târik Muhammed el-Umûdî, Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medîne, 1997, s. 31.

⁵⁷⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 270.

⁵⁷¹ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, III, 1140; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII, 292.

⁵⁷² İbn Mende, Yahyâ b. Abdilvehhâb el-İsbehânî, *Tercemetü Ebî'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed*, Thk. Hamdî b. Abdilmeîd es-Selefi, Matbaatu'l-Ümme, Bağdâd 1983, s. 362.

⁵⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 120.

⁵⁷⁴ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, IV, 1247; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VI, 110.

⁵⁷⁵ Müctebâ Uğur Ğarâib edEbîyatına dair verdiği kitaplar arasında "*Ğarâibu Şu'be*" adlı eseri Şu'be İbnu'l-Haccâc'a isnâd etmiştir (Bkz. Uğur, Mücteba, *Hadîs İlimleri EdEbîyatu*, TDV. Yay., Ankara 1996, s. 100). Bu eser muhtemelen İbn Muzaffer'in eseridir. Zirâ, Şu'be'nin bizzat kendisinin bu eseri yazdığına dair herhangi bir bulguya rastlayamadık.

⁵⁷⁶ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XX, 562.

⁵⁷⁷ İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, IV, 1329.

⁵⁷⁸ Ahmed b. Muhammed es-Selefi, *Suûlâtü's-Selefi*, Thk. Metâ' et-Terâbisî, Dâru'l-Fikri, Dımaşk, 1403/1983, s. 68.

es-Suyûtî (ö.911/1505) *Tedribu'r-Râvî* adlı eserinin hadîs kitaplarını sınıflara ayırdığı bölümünde “*Hadîsu Şu'be*” adlı eseri, içerisinde hem Peygamber efendimizin, hem de başkalarının sözlerinin bulunduğu eserler grubunun meşhurları arasında saymaktadır⁵⁷⁹.

Şu'be'nin Katâde vâsıtasıyla Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiği dokuz hadîsden müteşekkil bir cüz bulunmaktadır. Bu kitapçığı, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî'nin yazdığı ve yazmasının İstanbul Feyzullah Efendi kütüphanesinde olduğu ifade edilmiştir⁵⁸⁰.

Günümüzde ise Şu'be İbnu'l-Haccâc'la ilgili iki yüksek lisans ve bir doktora seminer çalışması yapılmıştır. Yüksek lisans çalışmalarının birincisinin adı “*Şu'be İbnu'l-Haccâc Hayâtuhu ve Hadîsuhu*”dur. Abdulmelik Bekr Kâdî tarafından yapılan bu yüksek lisans çalışması Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şerî'a fakültesinde 1978 yılında yapılmış; daha sonra bu çalışma “*Şu'be İbnu'l-Haccâc: Emîru'l-Mu'minîn fi'l-Hadîs*” adıyla 1981 yılında Kahire Dâru'z-Zehrâ yayınevinde yayımlanmıştır.

Diğer yüksek lisans çalışması ise İbn Muzaffer Muhammed el-Bezzâz (379/989)'ın “*Garâibu Hadîsu Şu'be*”⁵⁸¹ adlı eserinin tahkik ve incelemesidir. Bu çalışma İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi Usûlu'd-Dîn fakültesinde Abdullah b. Abdilazîz tarafından 1984 yılında yapılmıştır⁵⁸².

Doktora seminer çalışması ise, 1995 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Erdoğan KÖYÇÜ tarafından hazırlanmış olup ismi, “*Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın Hayatı, Hadîs Râvîleri ve Hadîs İlimleri İle İlgili Görüşleri*”dir.

Diğer taraftan batılı araştırmacılardan G.H.A. Juynboll, İslâm ansiklopedisinde Şu'be İbnu'l-Haccâc maddesini yazmış ve “*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position Among The Traditionalist of Basra*” adlı bir makalesini 1998 yılında Belçika'da yayımlanan *Le Muséon* adlı dergide neşretmiştir.

⁵⁷⁹ es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 110.

⁵⁸⁰ el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadîs Literatürü*, Çev. Yusuf Özbek, İz Yay., İstanbul 1994, s. 228 (Yusuf Özek'in ilavesi, dipnot 22).

⁵⁸¹ Yazma nüshaları hakkında bkz. Sezgin, *Târîhu't-Turâs*, I, 132.

⁵⁸² Bu iki master çalışmasından sadece Abdulmelik Bekr Kâdî'nin eserine ulaşabildik. Diğer esere tüm çabalarımıza rağmen ulaşma imkânımız olmadı.

9. VEFATI

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın vefât tarihi hususunda tabakat kitaplarında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Tüm eserlerde ittifakla ölüm tarihi 160/777 ve ölüm yeri ise Basra olarak verilmiştir⁵⁸³. Ancak hangi ayda vefat ettiğine ve vefat ettiğinde kaç yaşında olduğuna dair farklı görüşler nakledilmiştir. Bu nakillerden bir kısmına göre 160 yılının başında vefat etmiş⁵⁸⁴, bazıları Cemâziye'l-Âhir⁵⁸⁵, kimisi ise Recep⁵⁸⁶ ayında vefat ettiğini kaydetmiştir. Bu rivâyetleri birleştirme gayretine giren Abdülmelik Bekr Kâdî, Cemâziye'l-Âhir'in son gecesi, Receb ayının ilk gününde vefat ettiğini ifade etmiştir⁵⁸⁷.

Vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu hususunda ise; 75⁵⁸⁸, 77⁵⁸⁹, 78⁵⁹⁰ gibi değişik rakamlar verilmiştir.

Vefat haberi geldiğinde, Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî'nin yanındadır ve Süfyân'ın bu habere ilk tepkisi “Hadîs öldü” şeklinde olmuştur. Bir başka rivâyette de Süfyân, Şu'be'nin ölüm haberini duyduktan sonra istircâ⁵⁹¹, da bulunmuş, rahmet dilemiş ve etrafındakilere Şu'be'den sonra Basra ehlinin ileri geleninin kim olduğunu sormuştur⁵⁹².

Şu'be'nin oğlu Sa'd, babasının öldükten sonra kitaplarını yıkamasını vasiyet ettiğini, kendisinin de bunu yaptığını ifade etmektedir. Bu şekilde davranmasının

⁵⁸³ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 244; *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 135; Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 110; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; *Meşâhiru Ulemâ'l-Emsâr*, I, 177; el-Kelâbâzî, *a.g.e.*, I, 354; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 265; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl*, III, 1162; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 197; el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 495; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, VII, 220; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 89; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 234. Tabakât kitaplarında Şu'be'nin vefat tarihi hakkında bir ihtilaf yokken, el-Kettânî *er-Risâletü'l-Müstadrefe* adlı eserinde bu tarihi hicrî 170 olarak vermektedir (Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 113). Ayrıca Muhtemelen buraya istinaden çağdaş bazı çalışmalarda da Şu'be'nin vefat tarihi 170 olarak verilmiştir (Örnek için bkz. Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 107).

⁵⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 280; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 495; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, 234.

⁵⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

⁵⁸⁶ Halîfe b. Hayât, Ebû Ömer el-Leysî, *et-Tabakât*, Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru Tayyibe, Riyad 1982, I, 222.

⁵⁸⁷ Abdülmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 23,24.

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 280; er-Rub'î, *a.g.e.*, I, 373; er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 356; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân*, Thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968, II, 470.

⁵⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîlve't-Tecrîh*, III, 1162; el-Mizzî, *a.g.e.*, XII, 495; en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 234.

⁵⁹⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 265.

⁵⁹¹ Yani, Bakara sûresinin 156. ayetini okumuştur. Ki bu ayet şöyledir: “ Mü'minler O kimselerdir ki, musibete uğradıklarında biz Allah'a aitiz ve ona döneceğiz derler...”.

⁵⁹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 176.

sebebinin, kitabının başka ellere geçip de tahrif edilme endişesi olduğu söylenmiştir⁵⁹³.

Öldüğünde geriye bıraktığı terikesinin bir eşek, eşeğinin semeri, üzengisi, bir çift mesh ve ayakkabıdan müteşekkil olduğu; değerlerinin ise yaklaşık 16 dirhem ettiği ifade edilmiştir. Buna mukabil o dönemde el-Leys b. Sa'd'ın üzerinde 18 bin dirhem değerinde serveti taşıdığı nakledilmektedir⁵⁹⁴.

İki bilginin de aynı yerde verilmesi bir kıyaslama yapılması amacına matuf olsa gerektir. Ancak el-Leys'in servetinin biraz abartılı olduğu veya toplumun zenginlerinden biri olması ihtimali göz önüne alınrsa, aslında Şu'be'nin yapılan kıyaslama kadar da kötü durumda olmadığı ifade edilebilir. Yani el-Leys'in üzerinde 18 bin dirhemlik bir servet taşımasının o dönemin normal bir bireyinin de ekonomik düzeyinin bu seviyede olduğu; dolayısıyla Şu'be'nin normal geçim şartları açısından yaklaşık binde bir oranında daha az mala sahip olması anlamına geldiğini düşünmek doğru olmayabilir. Çünkü Şu'be'nin ne kadar az mal bıraktığını veya dünyaya ne kadar az ehemmiyet verdiğini göstermek açısından uç bir örnek verilmiş olabilir. Buna rağmen onun, fakir kabul edilebilecek bir mal varlığına ve terikeye sahip olduğu açıktır.

⁵⁹³ ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 213.

⁵⁹⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 262.

II. BÖLÜM HADİSÇİLİĞİ

1. RİVÂYET METODU

1.1. KULLANDIĞI HADİS TAHAMMÛL (ALMA) YOLLARI

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın hadîs tahammül ederken, kendi döneminde kullanılan tahammül (Hadîs alma) yöntemlerinin çoğunu kullandığını görmekteyiz. Burada kaynaklarda, Şu'be'nin kullandığı tahammül usullerinden tesbit edebildiklerimize değineceğiz.

1.1.1. *Semâ'*

Şu'be'nin, hocasından ezberleyebileceği kadar hadîs dinlemek⁵⁹⁵ ve bunları ezberledikten sonra diğer hadîsleri tahammul etmek gibi bir teamülünden bahsedilmektedir. O, bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "Katâde'ye giderdim bana iki hadîs nakletmesini isterdim. O da bana bu hadîsleri naklederdi. Sonra "Daha rivâyet edeyim mi?" diye sorardı. Ben de "Hayır, bu ikisini ezberleyip, iyice belleinceye (İtkan) kadar olmaz" derdim"⁵⁹⁶. Görüldüğü gibi bu rivâyette Şu'be, ezberleyip iyice bellemeden başka hadîs dinlemediğini söylemektedir. Bu metodu sadece Katâde'den aldığı hadîslerde uygulamadığını başka rivâyetlerden de anlamaktayız. Örneğin, Amr b. Dînâr'a 500 kere gidip gelmiş ve her 5 derste 1 hadîs dinlemiştir. Toplam da ise 100 hadîs almıştır⁵⁹⁷. Bununla beraber ezberlenen hadîslerin unutulması da olası durumlardan biridir. Bu itibarla Şu'be'nin de bazı hadîsleri unuttuğuna dair rivâyetlere de rastlanmaktadır⁵⁹⁸.

Şu'be hadîs tahammülünde ezberi esas kabul ettiğinden, hadîsleri ezberinden rivâyet eden hocalara öncelik vermektedir. Şu'be'nin Âsım ile Katâde arasında yaptığı bir mükayese bu durumu teyid etmektedir. O'na göre Âsım, Ebû Osmân'dan

⁵⁹⁵ Semâ yöntemi şu şekilde tarif edilmektedir: "Râvînin, bizzat şeyhinin (hocasının) ağzından hadis işitmesi ve bu şekilde hadîs almasıdır" (Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 137).

⁵⁹⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 232; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 154.

⁵⁹⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 208; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 307. Aslında el-Hatîb, bu rivâyeti hocanın hadîs rivâyetinden çekinmesi durumunda nasıl davranılacağını göstermek için nakletmiştir. Rivâyeti verdikten sonra "Hoca hadîs rivâyetinden sakınıyorsa, ona rıfka muamele edilmelidir" demektedir. Fakat Şu'be hocalarını titizlikle seçtiği için bu özelliğini bilerek Amr'dan hadîs dinlemeye gitmiştir. Zira, az hadîs rivâyet edenlerden hoşlandığını ifade etmektedir (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 205).

⁵⁹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 58.

rivâyet hususunda Katâde'den daha sevimlidir, zira Âsım Katâde'den daha hâfızdır⁵⁹⁹.

Ezberleme imkânı olmayan durumlarda hadîsleri şeyhinden imlâ usûlüyle almıştır. Bir rivâyette Ma'mer şöyle anlatmaktadır: “Ben, Şu'be, es-Sevrî ve İbn Cüreyc bir araya geldik. Bir şeyh geldi ve bize ezberinden 4000 hadîs imla ettirdi. İki yerin dışında ne biz hata ettik, ne de o hata etti. Bu iki yerdeki hata ise ne bizden, ne de ondan kaynaklanıyordu. Bu hatalar daha üstteki birindendi. Akşam olunca biz kitapları kapattık, şeyhi başımızın üzerine diktik. Şu'be hadîsleri yazıyordu biz de yazısına bakıyorduk. Bu şeyh Talha b. Amr idi.”⁶⁰⁰. Görüldüğü gibi burada uzun bir müddet ikamet edip hocanın yanında hadîsleri tek tek ezberleyerek alma imkânları olmadığından hadîsleri hocanın kontrolünde yazmışlardır. 4000 hadîsi bir anda ezberlemenin mümkün olmaması böyle bir zorunluluğu doğurmuş olsa gerektir.

Ancak onun imlâ usûlüyle yazdığı hadîslerin bir kısmını daha sonra ezberlediğini görmekteyiz. Talebelerinden Mua'z b. Mua'z bir gün Şu'be'nin kapısının önünde otururken Şu'be'nin ellerini birleştirerek dışarı çıktığını, kendisiyle konuşmaya çalışılınca, “Benimle konuşmayın İbn Avn'dan 10 hadîs ezberledim. Bunları unutmaktan korkuyorum” dediğini bildirmektedir⁶⁰¹. Bu olayı nakleden el-Hatîb, “Muhaddis uzun bir hadîs nakleder, talebe ise bunu ezberleyemezse, ondan hadîsi yazdırmasını veya ondan bu hadîsleri nakletmesi için kitabını ödünç vermesini ister. Daha sonra bu hadîsi kendi nüshasından ezberler. Bunda bir sakınca yoktur.” şeklinde bir âdâb kuralı tesbit etmiştir⁶⁰². Bu da göstermektedir ki Şu'be, bu hadîsleri önceden İbn Avn'dan yazmış ve evine gelip bunları ezberlemeye çalışmıştır.

Şu'be'nin Hadîs ezberlemeye verdiği önem mutlaka bir sebebe dayanmaktadır. Bu sebebi ise yine Şu'be'nin bizzat kendi ağzından öğrenmekteyiz. O şöyle demektedir: “Yazdığım hadîsleri unuttum, yazmadıklarım ise ezberimdedir”⁶⁰³. Bu rivâyet aslında yazdığı hadîslerin tümünü ezberlemeye imkânının olmadığını da göstermektedir. Bakiyye'ye “Senden aldığım hadîsleri ezberliyorum. Şayet ezberlemesem uçup gider” demiştir⁶⁰⁴. Hadîsleri tekrar tekrar müzakere etmedikten

⁵⁹⁹ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, I, 286, III, 997.

⁶⁰⁰ es-Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ*, s. 13; el-Mizzî, *a.g.e.*, XIII, 430; ez-Zehebî, *Mizân*, III, 467.

⁶⁰¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 239.

⁶⁰² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 239.

⁶⁰³ el-Beyhakî, *a.g.e.*, s. 414.

⁶⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 435.

sonra sadece yazılsa veya sadece ezberlense yine unutulmaya mahkumdur. Şu'be'nin sadece yazdığı ve unuttuğu hadîslere⁶⁰⁵ de, sadece ezberleyip sonra unuttuğu hadîslere⁶⁰⁶ de rastlanmaktadır. Bu itibarla önemli olan yazı ve ezberi bir arada kullanmak olsa gerektir. Zaten kendisi de buna dikkat etmiş ve talebelerine de bu yönde telkinlerde bulunmuştur⁶⁰⁷.

1.1.2. Kırâat

Aslında Şu'be'ye göre hadîs alımında kırâat metodu⁶⁰⁸ semâ' usûlünden daha üstündür. Bu itibarla kırâat usûlüyle de hadîsler tahdis etmiştir. Bu husus *el-Kifâye*'de Abdurrahman b. Mehdî'den naklen bildirilmektedir. Şu'be burada, kendi nezdinde kırâtın semâ'dan daha güvenilir (esbet) olduğunu ifade etmektedir⁶⁰⁹. Kırâat ile ilgili bu yaklaşım tarzını da hocası Eyyûb es-Sahtiyâni'den (ö.131/748) almış görünmektedir. Zira, hocasına kırâatu'l-hadîs'i sorduğu, onun ise "ceyyid" cevabını verdiği nakledilmektedir⁶¹⁰.

Şu'be'nin, kırâat usûlü ile hadîs aldığı kişiler arasında Mansûr ve Hişâm b. Urve sayılmaktadır⁶¹¹.

Şu'be'nin kırâat usûlüyle aldığı hadîsleri de semâyâ delalet eden edâ sigalarıyla naklettiğini görmekteyiz. el-Mansûr'dan kırâat usûlüyle aldığı hadîsler için "semi'tü" lafzını kullanacağını; bunda bir sakıncanın olup olmadığını sormuş, o da bir sakıncasının olmayacağını söylemiştir⁶¹². Hadîsleri edâ ettiği talebelerine de aynı şeyi söylemektedir. "Bana hadîsleri oku ve "haddesenâ" lafzıyla rivâyet et." şeklinde bir talebesine yönelik izahı bunu göstermektedir⁶¹³.

1.1.3. Mükatebe

Mükatebe⁶¹⁴ usûlüyle de hadîs alan Şu'be, bu yazılı nüshaları mümkün olduğunca sahibleriyle karşılaşınca tahkik etmiştir. Örneğin, el-Mansûr Ona bir

⁶⁰⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 97.

⁶⁰⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 58.

⁶⁰⁷ Örnek için bkz. er-Râmehurmuзі, *a.g.e.*, s. 400.

⁶⁰⁸ Kırâ'at şöyle tarif edilmektedir: "Bir şeyhin rivâyet hakkına sahip olduğu hadisleri onun huzurunda okumak veya okuyan birini dinlemek suretiyle hadis öğrenimi" (Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 83).

⁶⁰⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 196.

⁶¹⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 251.

⁶¹¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 196.

⁶¹² er-Râmehurmuзі, *a.g.e.*, s. 421; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 256. Ebû Hanife, Malik ve İbn Cüreyc de bu görüştedir (el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 258).

⁶¹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 260.

⁶¹⁴ Mükatebe hadîs almak üzere gelen veya orada bulunmayan bir şahıs için şeyhin bazı hadislerini bizzat yazarak veya yazdırarak vermesi veya göndermesidir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 55).

hadîsi mektupla bildirmiştir. Daha sonra bir vesile ile el-Mansûr ile karşılaşmış ve bu hadîsi ona sormuştur. el-Mansûr ise “Ben bu hadîsi sana tahdis etmemiş miydim? Bir hadîsi sana yazdığımda onu tahdis etmiş olurum” şeklinde cevap vermiştir⁶¹⁵.

Mükatebe usûlü ile hadîs aldığına dair bir başka örnek ise Bağdâd’da karşılaştığı Bakiyye ile arasında geçen hâdisedir. Bağdâd’da iken Bakiyye (ö.197/813) ile karşılaşır. Buna çok sevinir ve “Şayet seninle karşılaşmasaydım ölmüştüm. Bahîr b. Sa’d’ın kitabı yanında mı?” diye sormuş; Bakiyye, yanında olmadığını söyleyince, “Döndüğünde onu yaz, mühürle ve bana gönder” demiştir⁶¹⁶. Bakiyye bu kitabı gönderdiğini ancak, mektub ulaşmadan Şu’be’nin vefat ettiğini söylemektedir⁶¹⁷. Bu bilgidен, yazılı malzemelerin dış müdahalelere maruz kalmaması için mühür yöntemine de müracaat edildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca yazılan yazıya dışarıdan kelimelerin eklenmemesi hususunda çok titiz davranmıştır. Hatta, kendi adına gönderilen bir mektup aldığında, bu mektubu gönderen kişiye, böyle bir şey gönderip göndermediğini öğrenmek için geri mektup yazıp, bilgi edinmektedir⁶¹⁸.

Bunların dışında Cerîr b. Hâzim ile mektupla hadîs alış verişinde bulunmuşlar⁶¹⁹; İsrâîl’den İbrâhim b. Abdila’lâ’nın hadîsini kendi el yazısıyla yazıp göndermesini istemiş; O da yazmış göndermiştir⁶²⁰. Bu örnekler, Şu’be’nin kitâbetle hadîs aldığına, ancak kitâbetin olumsuz yönlerini asgariye indirecek tedbirleri almayı da ihmal etmediğini göstermektedir.

1.1.4. İcâzet

Bir şeyhin talebesine duyduklarını veya kitaplarını rivâyet etmesine izin vermesi anlamına gelen icâzet de tahammulü’l-hadîs (hadîs alma) usûllerinden biridir⁶²¹.

⁶¹⁵ er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 439; el-Hâkim en-Neysâburî, *a.g.e.*, s. 344; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 321; İbn Rüşeyd el-Fihri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *es-Sünenü’l-Ebyen ve’l-Mevridu’l-Emân fi’l-Mihâkeme Beyne’l-İmâmeyn fi’s-Senedi’l-Mu’an’an*, Thk. Salâh b. Sâlim, Mektebetü’l-Ğurebâi’l-Eseriyye, Medîne, 1417/1996, s. 73.

⁶¹⁶ el-Hâkim, *a.g.e.*, s. 345. Başka bir nakilde Şu’be, bu hadîsleri evvela Bakiyye’den dinlemiş daha sonra yazılı olarak yanında bulunmasını istemiş olacak ki, Bakiyye’den bunları kendine göndermesini talep etmiştir (Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VIII, 533).

⁶¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, II, 412,435; el-Mizzî, *a.g.e.*, IV, 21; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VIII, 532.

⁶¹⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 325.

⁶¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 142.

⁶²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, II, 112; el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 131; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 120.

⁶²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 29; Akpınar, Cemil, “İcâzet”, *DİA*, XXI, 394-396.

Hadîs alimleri bu metodun muteber olup olmadığı hususunda ihtilafa düşmüşler, Şu'be ise bu tahammul usûlüne şiddetle karşı çıkanlar arasında yer almıştır. Bu konuda ondan şu sözler nakledilmiştir: “Şayet icâzet caiz olsa idi, rihle batıl olurdu”⁶²². Ayrıca el-Hatîb, Şu'be'nin “İçerisinde “semi'tü” edâ sîgâsı olmayan hadîs, çer-çöptür” sözünü de bu bağlamda zikretmek suretiyle, Şu'be'nin bu ifadeleri icâzet için kullandığını imâ etmektedir⁶²³.

Şu'be'nin bunların dışında, Münavele, İ'lam, Vasiyye ve Vicade gibi hadîs alma yöntemlerini kullanıp kullanmadığına veya bunlar hakkında bir değerlendirmesine dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

1.2. HADÎS TAHAMMÛLÜNDEKİ (ALMADAKİ) YÖNTEMİ

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın hadîsleri muttasıl senetlerle temin etmek için büyük bir gayret sarf ettiğini görmekteyiz. Bu amaçla bir takım yöntemler geliştirmiştir. Şimdi bunları maddeler halinde arz etmeye çalışacağız.

1.2.1. Hocasına Semâını Tasrih Ettirmesi

Şu'be'nin meşhur olmasında en büyük paya sahip olan hasletlerinden birisi, onun araştırmacı bir mizaca sahip olması ve bu uğurda meşakkatli yolculuklara çıkmasıdır. İşte bunların en meşhurlarından birisi, tek bir hadîs için Mekke'ye, oradan Medîne'ye ve oradan da Basra'ya yaptığı yolculuğudur. Bu yolculuğunun amacı bir hadîsi rivâyet eden ve hayatta olan tüm râvîlere, bu hadîsi aldıkları kişiden duyduklarını tasrih etmelerini sağlamaktır. Olay şöyle cereyan etmiştir:

Nasr b. Hammâd el-Varrâk Şu'be'nin kapısını önünde hadîs müzakeresi için otururken İsrâîl→Ebû İshâk→ Abdullah b. Atâ→Ukbe b. Âmir senediyle Ukbe'nin ağzından şu hadîseyi nakleder: “Resûlullah döneminde sırayla deve çobanlığı yapardık. Bir gün geldim ve Resûlullah (sav.)'ın etrafında ashabı olduğu halde, O'nun şöyle dediğini işittim: Kim abdest alır ve abdestini de güzelce alır; daha sonra iki rek'at namaz kılar ve Allah'a (c.c.) istiğfarda bulunursa günahları affedilir”. Bu esnada Hz. Ömer'in geldiği söylenir ve Ukbe o tarafa dönünce Hz. Ömer, “Kim

⁶²² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 288; es-Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ*, s. 10.

⁶²³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 288-299. el-Hatîb, eserinin bir başka yerinde zayıf bir görtüş olarak, Şu'be'nin de icâzeti kabul ettiğini ve hatta edâ sigası olarak el-Evzâf gibi “Enbeenâ” lafzının kullanılmasını istediğini söyler (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 309). İyaz, Şu'be'nin icâzeti ifade için bazen “enbeenâ”, bazen de “ahberenâ” sigasını kullandığını söyler. Fakat el-İrakî bu bilgiye Şu'be'nin icâzet usûlüne cevaz vermediğini söyleyerek itiraz etmektedir (Bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 53).

Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahadet ederse istediği kapıdan cennete girer" der". Nasr bu hadîsi nakledince Şu'be evinden çıkar ve Nasr'a bir tokat atar, sonra geri dönerek içeri girer. Bunun üzerine Nasr, bir kenara çekilir. Şu'be tekrar çıkar ve "Buna ne oldu ki ağlıyor?" diye sorar. Abdullah b. İdrîs; "Ona kötü davrandın" der. Bunun üzerine Şu'be, "Naklettiği şeye bakın! Ebû İshâk bu hadîsi bana Abdullah b. Atâ → Ukbe b. Amir senediyle nakletmişti. Abdullah b. Atâ kim dedim. O da sinirlendi. Bu esnada Mus'ir b. Kuddâm da oradaydı. Ebû İshâk'a "Ya bu hadîsi tashih edersin; ya da senden yazdığım tüm hadîsleri yırtarım" dedim. Bunun üzerine Mus'ir, Abdullah'ın Mekke'de olduğunu söyledi". Bu cevabı alan Şu'be, Hacc etmek amacı olmaksızın, sadece hadîs araştırmak için Mekke'ye gitmiş, burada Abdullah b. Atâ'dan hadîsi Sa'd b. İbrâhim'den aldığını öğrenmiştir. Mâlik b. Enes Sa'd'ın Medîne'de olduğunu bu yıl hacc yapmadığını söyleyince Medine'ye doğru yola koyulmuştur. Medîne'ye vardığında Sa'd'a hadîsi kimden aldığını sormuş; o da Ziyâd b. Mihrâk'tan aldığını söyleyince, Basra'da olan Ziyâd'a gitmiştir. Ona da bu hadîsi kimden duyduğunu sormuş; Ziyâd, Şehr b. Havşeb → Ebû Reyhâne → Ukbe b. Âmir senedini verdiğiinde, Şu'be Şehr⁶²⁴'in ismini duyar duymaz bu hadîsin yok olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: " Böyle bir hadîs Resûlullah'tan sahih olarak gelseydi, benim için bu, ailem, malım ve bütün insanlardan daha sevimli olurdu"⁶²⁵.

Hadîs alırken usulüne uygun alındığını tasrih ettirmek Şu'be'nin genel olarak takib ettiği bir metod olduğu için, hemen hemen tüm hocalarından hadîs alırken onlardan, hocaları ile kendileri arasında semâ'in vuku bulduğunu tasrih etmelerini talep ettiğini görmekteyiz. Bunun örnekleri çoktur:

Hocası Ebû İshâk'a rivâyet ettiği bir hadîsi kimden işittiğini sormuştur. Ebû İshâk, Yunûs b. Habbâb'tan duyduğunu söyleyince, Yunûs'a gitmiş, bunu kimden aldığını sormuş, o da Alî b. Rebîa'dan aldığını söylemiştir⁶²⁶.

Hocası Katâde'ye, Şa'bî'den naklettiği bir hadîsi direkt ondan mı duyduğunu sormuştur. Katâde, Âsım el-Ahvel'den duyduğunu söyleyince, Âsım'a gitmiş, ona da

⁶²⁴ Şehr b. Havşeb el-Eş'arî Basralıdır. Zayıf kabul edilmiştir (Bkz. el-Ukaylî, *a.g.e.*, II, 191).

⁶²⁵ el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 66; *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 165; el-Hafîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, s. 149-153; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 77.

⁶²⁶ el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 291.

bu hadîsi Şa'bî'den duydu mu diye sormuş, eş-Şeybânî'den aldığı cevabını almıştır⁶²⁷.

Bütün bunlar onun hadîs alırken râvînin o hadîsi kimden aldığına nasıl dikkat ettiğini gösteren örneklerden birkaçıdır⁶²⁸.

Şu'be hadîs alırken gösterdiği bu hassasiyetinden dolayı râvîlerin naklettikleri şeyleri direkt hocalarından aldıklarına işaret eden edâ sigaları kullanmalarını tavsiye etmiş ve içerisinde “أخبرنا ، حدثنا” gibi edâ sigası olmayan hadîslerin çer çöp⁶²⁹ olduğunu ifade etmiştir⁶³⁰. Ondan nakledilen bu sözlerin elimizdeki rivâyet kitaplarında var olan Şu'be rivâyetleriyle örtüşüp örtüşmediğini tesbit etmek için, Şu'be'nin talebelerinde Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *müsned*'ini incelendiğinde; et-Tayâlisî'nin 2768 rivâyetinden 984 tanesinin Şu'be'den alındığı görülmektedir. Bu 984 rivâyetin 615 tanesinde Şu'be, semâya delalet eden edâ sigaları kullanmaktadır⁶³¹. Dolayısıyla, Şu'be'den nakledilen bu sözlere kendisinin de büyük oranda uyduğu anlaşılmaktadır.

Şu'be'nin hadîs alırken hocalarından bu şekilde şeyhlerini tasrih etmelerini istemesinin temelinde aldığı hadîsleri tedlîsten uzak olarak tahammul etme isteği olsa gerektir. Bu açıdan onun tedlîse yaklaşımını irdelemek yerinde olacaktır.

⁶²⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 174.

⁶²⁸ Bu konuya dair bir kaç örnek ise şunlardır:

Şu'be Safîd b. Mesrûk'a rivâyet ettiği bir hadîsi kimden adlıgını sorar o da, el-Hayy'dan aldığı söyler (Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, II, 112.).

Abdurrahman b. Kâsım babası-Hz. Âişe senediyle bir hadîs nakleder. Bu esnada Şu'be Semmâk b. Harb ile birlikte. Semmâk'a bunu babasından işitip işitmediğini sormasını, kendisinin ise adamdan çekindiğini söyler. Şu'be adamın huysuz olduğunu söyler (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 35).

eş-Şâfi'î (ö.204/819), Şu'be'nin Hammâd'dan bir hadîs naklettiğini ve kendisine söyle dediğini nakleder: “Hammâd bana İbrâhim'den bir hadîs nakletti. O'na “Bunu İbrâhim'den mi duydu?” dedim; “Bana Muğîre nakletti” dedi. Muğîre'ye gittim. “Hammâd bana senin şöyle şöyle bir hadîs naklettiğini haber verdi” dedim, “doğru söylemiş” dedi. Peki sen İbrâhim'den işittin mi diye sorunca, “ Hayır, bana Mansûr haber verdi” cevabını vermiş, Mansur'a da gidip kimden aldığı sorunca el-Hakem cevabını almış ve sonunda bu hadîsin tarikini doğru bir şekilde bulamadığını söylemiştir (İbn Adiy, *el-Kâmil*, II,235).

⁶²⁹ Aslında Şu'be tam olarak “sirke ve bakladır (خل و بقل)” şeklinde motamot tercüme edilecek bir ifade kullanmaktadır. Ancak Türkçemizde bu anlamda “çer-çöp” deyimini kullanıldığı için bu şekilde tercüme ettik.

⁶³⁰ er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 517; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II,213;es-Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ*, I, 7; İbn Mûfellâh, *a.g.e.*, II, 419

⁶³¹ Bkz. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud, *Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut Tsz.

Tedlîs lügatte “karanlığa getirmek”, “hile yapmak”, “göz boyamak” anlamına gelen "دلّس" fiilinin tefîl bâbından mastarıdır. Alış-veriş esnasında satıcının malının kusurunu gizleyerek alıcıyı aldatması bu fiille ifade edilir⁶³².

Bir hadîs terimi olarak genelde şu şekilde tarif edilmiştir: Râvînin, hadîsi bir gizli yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü olmadığını *düşündürtecek* tarzda rivâyet etmesidir⁶³³. Ancak tedlîsin çok farklı tarifleri yapılmış ve bu tariflerde anlatılan durumlar tedlîsin kısımları arasında sayılmıştır. Sonuçta bir çok tedlîs grubu ortaya çıkmıştır. el-Hâkim en-Neysâburî ve es-Suyûtî, tedlîsin kısımlarını altı başlık altında toplamış⁶³⁴; el-Hatîb el-Bağdâdî ise, üç kısım olarak kabul etmiştir⁶³⁵. Daha sonraki usul kitaplarında bu çeşitler; İsnâd, Tesviye, Şuyûh, İrsâl, Atf, Mutâbaat, Kat' veya Sukût, Sığa, Buldân ve Mutûn tedlîsleri⁶³⁶ olmak üzere 10'a kadar çıkartılmıştır. Bu durumun sebebinin hadîs ıstılahlarının ilk dönemde kullanımı ile daha sonraki dönemlerde kullanımı arasındaki farklılıkta aramak yerinde olacaktır. Zira, ıstılahların ilk dönemlerde farklı anlamlarda kullanıldığı, daha sonraki ilim adamları tarafından ise bunlara farklı anlamlar yüklenmiş olduğu bilinmektedir⁶³⁷. Hatta hadîs ilimleri söz konusu olunca "lâ muşâhate fi'l-İstılâh" şeklinde ifade edilen bir vakıa vardır. Bu vakıa hadîs alimlerinin ıstılahlara farklı anlamlar vermesidir⁶³⁸.

İstılahların bu durumuna işaret eden Nasr, araştırmalarda buna dikkat edilmesini ifade ettikten sonra, tedlîs'in de bu türden bir terim olduğunu işaret ederek; kelime anlamı olarak tedlîs'in mutlak anlamda vehmettirme (düşündürtme) demek olduğunu ve kasıtlı veya kasıtsız, her türlü vehmettirmenin (yani, bir hadîsin ismi geçen kişiden direkt alındığını düşündürtmenin) bunun kapsamına girdiğini ifade etmektedir⁶³⁹. Nasr, bu yorumuyla, tedlîsin mutekaddimun nezdinde; “bir kişi,

⁶³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 86.

⁶³³ Aydınli, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 152. Krş. Suphi Sâlih, *a.g.e.*, s. 142; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, DİA Yay. , Ankara 1992, s. 395.

⁶³⁴ el-Hâkim, *a.g.e.*, s. 164-174; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 228.

⁶³⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 371,372. Ayrıca bkz. Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 99.

⁶³⁶ Nasr b. Hamd el-Fahd, *Menhecu'l-Mutekaddimîn fi't-Tedlîs* (Abdullah b. Abdirrahmân es-Sa'd'ın yazdığı mukaddime), Riyad 1421, ss. 9-24. (Bu esere sadece internet üzerinden Word belgesi olarak ulaşabildik, bu sebeple yayinevi bilgisine vakıf olmadık. Eserin internet üzerinde word belgesi olarak indirilebileceği web adresi şöyledir: <http://saaid.net/book/open.php?cat=91&book=236>)

⁶³⁷ *Menhecu'l-Mutekaddimîn fi't-Tedlîs* adlı eserin yazarı Nasr b. Hamd el-Fahd da bu hususa dikkatleri çekerek; çağdaş araştırmalarda düşünlen hatalardan birinin öncekilerin kullandığı ıstılahları sonraki alimlerin verdikleri anlamları yüklemek olduğunu söyledikten sonra bu türden yanlışlıklara dair birkaç örnek vermektedir. Bkz. Nasr, *a.g.e.*, s. 32-33.

⁶³⁸ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Coşkun, *a.g.e.*, s. 67-72.

⁶³⁹ Nasr, *a.g.e.*, s. 33.

aldatma maksadı gütmeksizin isnâdda bir râvîyi düşürdüğü zaman bu isimle isimlendirilmiştir” şeklinde anlamış görünmektedir.

İbn Hazm müdellislerin iki kısım olduğunu; birinci kısımdakilerin hâfiz ve âdil kimseler olup çeşitli sebeplerle senedin bir kısmını veya tamamını zikretmediklerini ifade edip, bu durumun adâlete münafi olmadığını söylemekte; Şu'be'nin hocalarından Katâde, Ebû'z-Zübeyr, el-A'meş gibilerinin tedlîslerinin bu şekilde olduğunu ifade etmektedir. İkinci kısımdaki müdellisler ise, müslümanları aldatmak amacıyla râvîleri düşürmektedirler. Bu itibarla İbn Hazm'a göre bunlar mecrûhturlar⁶⁴⁰.

Şu'be'nin, konunun başında örneklerini verdiğimiz gibi çeşitli sebeplerle senedi tam zikretmeyen kişilere hadîsi aldıkları râvîleri tasrih ettirmesi, İbn Hazm'ın ifade ettiği birinci tarzdaki tedlîslere örnek olmaktadır. Aksi taktirde, insanları aldatma anlamında olan ikinci türden tedlîsi yapan bir kişiden Şu'be'nin hadîs alması uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Zira, ileride "Şu'be'ye göre belli başlı cerh sebepleri" başlığı altında inceleyeceğimiz üzere o, bir kısım râvîleri çok basit sebeplerle cerh etmektedir. Satranç oynamak, atını dört nala koşturmak gibi murûete zarar veren şeyleri cerh sebebi sayan Şu'be'nin, dinî mesele olarak kabul ettiği⁶⁴¹ ve zinâdan daha kötü görüp⁶⁴², yalanın kardeşi⁶⁴³ olarak nitelediği tedlîs sebebiyle râvîleri cerh etmemesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Ayrıca bu kişiler bir kişi vasıtasıyla aldıkları hadîsleri rivâyet ederken farklı edâ sigaları kullanmaktadırlar. Örneğin, Şu'be, Katâde'nin bir râvî vasıtasıyla alıp, bu râvîyi zikretmeden naklettiği hadîsleri rivâyet ederken “حدث ” veya “قال ” dediğini; direkt aldığı hadîsleri ise “حدثنا ، حدثني ، سمعت ” gibi edâ sigalarıyla naklettiğini ifade etmektedir⁶⁴⁴. Bu da göstermektedir ki, Katâde gibi râvîlerin amacı aldatma değildir. Aksi taktirde her iki tür rivâyet için de aynı edâ sigasını kullanmaları daha aldatıcı olurdu.

⁶⁴⁰ İbn Hazm, Ali b. Ahmed al-Endelüsî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1404/1984, I, 131,132. Ayrıca bkz. Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 102.

⁶⁴¹ ez-Zehebî, *Mizân*, I, 126.

⁶⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 173; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 368.

⁶⁴³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 367; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, IX, 107.

⁶⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II,34;ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 274; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 317. Şu'be Katâde'den Enes b. Mâlik'ten aldığı 66 hadîsin hepsinde semi'tü dediğini ifade etmektedir(Bkz. İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 123).

Dolayısıyla, Şu'be'den tedlîs ile ilgili nakledilen iki grup rivâyeti, bu iki kısım tedlîs anlayışını göz önüne alarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir. Bir rivâyette Şu'be İbn Avn ve Amr b. Dinâr (ö.116/734) dışında ashab-ı hadîste tedlîs yapmayı görmediğini ifade etmektedir⁶⁴⁵. Bu ifade cerh sebebi olan “tedlîs” şeklinde anlaşılırsa, iki râvî dışında itibar edilecek kimsenin olmadığı sonucunu ortaya koyar. Halbuki, yukarda Şu'be'nin bunların dışında birçok râvîden hadîs aldığı da bir gerçektir. Bu türden tedlîsler, Nasr'ın da ifade ettiği gibi⁶⁴⁶, aslında mürsel rivâyetlerdir. Çünkü tedlîste asıl olarak kabul edeceğimiz *aldatma* olgusunun, bu rivâyetlerde var olduğunu iddia etmek zor görünmektedir. Bu manada Şu'be'nin bazı râvîlerin tedlîs yaptığını söylemesi de bu şekilde anlaşılmalıdır.

Zaten tedlîs ile mürsel terimleri ilk dönemde birbirine karışmış görünmektedir. Örneğin Şu'be, Ebû Hureyre'nin tedlîs yaptığını ifade etmektedir⁶⁴⁷. Oysaki Ebû Hureyre'nin yaptığı iş, bir sahabe vâsıtasıyla aldığı hadîsi, aldatma maksadı olmaksızın (çünkü sahabenin tümü adildir), direkt Hz. Peygamber'den nakletmektir ki, buna sahabe mürseli denilmektedir⁶⁴⁸. Bu duruma el-Hatîb el-Bağdâdî de işaret etmiş ve bir kısım tedlîsin aslında mürsel kategorisine girdiğini ve bunun kötü görülmediğini söylemiştir⁶⁴⁹.

Şu'be'nin tedlîse yönelik sert tutumuna rağmen bizzat kendisinin de tedlîs yaptığı iddia edilmiştir. İbn Hacer'in *en-Nüket ala'bni's-Salâh* adlı eserinde, en-Nehrevânî'nin *Kitâbu'l-Celis ve'l-Enis* adlı kitabından naklen, bu iddia

⁶⁴⁵ Ebû'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dûl ve't-Tecrîh*, III, 975; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXII, 235; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 197; *Mizân*, V, 346; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 89.

⁶⁴⁶ Nasr, *a.g.e.*, s. 43.

⁶⁴⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, 608.

⁶⁴⁸ Güner, *a.g.e.*, s. 91, 92. Tedlîs ile mürsel kavramlarının mütedâhil iki kavram olduğunu Katâde örnekleminde görmekteyiz. Katâde, dolaylı yoldan aldığı hadîsleri, direkt almış gibi nakletmektedir. Bu durum tabakat kitaplarında onun müdellis olarak tavsif edilmesine sebep olmuştur (Bkz. Bu çalışma s. 36-41). Ancak Katâde'nin bu rivâyetleri merâsil kitaplarında da mürsel nakiller olarak yer almaktadır (Bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Merâsil*, Thk. Şükrullah Nîmetullah el-Kavcânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1397, s. 168-175). Ahmed b. Hanbel de Amr b. Dinâr'ın “haddesenâ” ve “Semi'tü” dediği rivâyetlerde irsal yapmadığını ifade ederek irsal ve tedlîsi aynı anlamda kullanmaktadır (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlelu Ahmed b. Hanbel*, s. 186.). Tedlîs ve mürsel kavramları arasındaki tartışma için bkz. Suphi Sâlih, *a.g.e.*, s. 148-150.

⁶⁴⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 371,372. Ancak el-Hatîb el-Bağdâdî'nin kitabının başında verdiği tedlîs tarifine de eseri tahkik eden Ebû İshâk ed-Dimyâtî karşı çıkmakta ve bu tarifi mürsel tarifi olduğunu ifade etmektedir (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 97 (Dipnotta “ب” harfi ile yapılan açıklama)). Ayrıca tedlîs irsal tartışmaları için bkz. Ebû Saîd el-Alâf, *Câmiu't-Tahsil*, s. 97.

değerlendirilmekte ve şaşılacak bir iddia olarak nitelendirilmektedir⁶⁵⁰. Ebû Zur'a er-Râzî de Şu'be'nin ne mürsel, ne de müdelles rivâyetlerinin olduğunu ifade etmektedir⁶⁵¹. Tedlîs konusunu uzun uzadıya irdeleyen Ebû Saîd el-Alâî de, Şu'be'nin kesinlikle tedlîs yapmadığını ifade etmiştir⁶⁵².

1.2.2. Râvîler Hakkında Bilgiler Toplaması

Şu'be'yi rical hususunda otorite yapan hasletlerinden birisi de onun hocalarından sadece hadîs rivâyet etmeyip, hadîslerini aldığı râvîler hakkında bilgi toplaması ve bu suretle râvîler adına uydurulan hadîsleri tesbit etme çabasıdır. Bu çerçevede, hocalarına râvîlerle ilgili bir çok soru yönelttiği müşahade edilmektedir. Bu sorular neticesinde rical edebiyatında önemli bir çok malumat Şu'be'ye dayanmaktadır.

Bu sorular incelendiğinde, râvîlerin kimlerden rivâyetlerinin olduğu, yaşları, vefat tarihleri, katıldıkları önemli tarihi hâdiseler vs. gibi imkân nisbetinde dikkatsizce uydurulan hadîsleri tesbite yönelik bilgilerden oluştuğunu görmekteyiz.

Örneğin, bir gün hocalarından Yunûs b. Ubeyd'e el-Hasan el-Basrî'nin Ebû Hureyre'den semainın olup olmadığını sormuş, O da Ebû Hureyre'yi kesinlikle görmediğini söylemiştir⁶⁵³. Bu soruyu Yunûs'a yöneltmesi, o dönemde el-Hasen→Ebû Hureyre sendiyle hadîs uydurulmasından ve bu duruma Şu'be'nin şahit olmasından kaynaklanmaktadır. Zira, Rebîa' b. Külsüm, el-Hasen→Ebû Hureyre senediyle hadîs nakletmektedir⁶⁵⁴.

⁶⁵⁰ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali, *en-Nüket alâ'bni Salâh*, Thk. Rebî' b. Hâdi Umeyr, Dâru'r-Râye, Riyad 1988, II, 38,39. İbn Hacer aynı açıklamaları *Tabakâtu'l-Müdellesîn* adlı eserinin sonunda da aynen tekrar etmektedir (Bkz. İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellesîn*, s. 58.).

⁶⁵¹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 79.

⁶⁵² Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsil*, s. 196. Şu'be, her ne kadar hadîs alırken tedlîsin olup olmadığına dikkat etmiş ise de bütün rivâyetlerde bunu tesbit edebildiği söylenemez. Örneğin, Şu'be Katâde'nin en-Nadr b. Enes Vâsıtasıyla Zeyd b. Erkâm'dan naklettiği bir hadîsi almış, İbn Ebî Arûbe ise bu hadîsi Katâde→el-Kâsım b. Avf→Zeyd b. Erkâm senediyle nakletmektedir. Bu durumu fark eden Yahyâ b. Saîd, muhtemelen Şu'be vefat ettikten sonra olsa gerek, "Şu'be, bu hadîsin el-Kâsım b. Avf tarafından rivâyet edildiğini bilse idi onu almazdı"demektedir. Bunun sebebi sorulunca Şu'be'nin el-Kâsım'ı gördüğünü ve cerh ettiğini söylemektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 44). Bu olay Şu'be'nin çok titiz olmasına rağmen yine de gözünden kaçan bir takım hususların olabileceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

⁶⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 233.

⁶⁵⁴ Bu konudaki tartışmalar için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 233, 234.

Başka bir örnekte de el-Hakem'e Ebû Eyyûb'un Hz. Ali ile Sıffin'a katılıp katılmadığını sormuş, o da Sıffin'a katılmadığını, ancak Harûrâ' savaşına katıldığını söylemiştir⁶⁵⁵.

Bir başka hocası Ebû İshâk'a; Şa'bi'nin mi, yoksa onun mu daha yaşlı olduğunu sormuştur⁶⁵⁶. Bu sorunun amacı da Şa'bi'nin yaşını tesbit etmek olsa gerektir. Zira, hocası Ebû İshâk'ın yaşını öğrenmek istese direkt kendisine sorma imkânı vardır. Bir keresinde de yine Ebû İshâk'a Nasr b. Hüzn'ün, Resûllah'a yetişip yetişmediğini sorduğu görülmektedir⁶⁵⁷.

Râvîler hakkında elde ettiği bilgileri pratik olarak kullandığını gösteren şu rivâyet oldukça önemlidir: Osmân b. Maksam el-Berrî'nin Ebû İshâk → Ebû Ubeyde → Abdullah tarikiyle bir hadîs naklettiği söylenince, Şu'be, Abdullah vefat ettiğinde Ebû Ubeyde'nin 7 yaşında olduğunu söylemiştir⁶⁵⁸. Görüldüğü gibi râvîler hakkında bilgi toplamaktaki amacı, rivâyetlerin sağlam olmayanlarını tesbit etmektir.

Buna benzer bir başka olay ise Ebû'l-Yakzân Osmân b. Umeyr'le arasında geçmiştir. Ebû'l-Yakzân'a kendisinden hadîs aldığını iddia ettiği bir şeyhiyle ilgili olarak, "Sen kaç yaşındasın?" diye sormuş. Osman, şu yaşıyım diye cevap verince "o şeyh vefat ettiğinde sen iki yaşındaymışsın" diye cevap vererek bu hadîsi ondan almasının mümkün olmadığını imâ etmektedir⁶⁵⁹.

1.2.3. Bir Hadîsi Aynı Kişiden Çok Kereler Dinlemesi

Şu'be'nin tahammulu'l-hadîste öne çıkan özelliklerinden bir diğeri, bir hadîsi bir kere almakla yetinmeyip, mütemadiyen hadîs aldığı kişiyle karşılaştığında tekrar bu hadîsi sormaktır. Bu hususta kendisi şöyle demektedir: "Bir adamdan bir rivâyet aldığım da, birden; on hadîs rivâyet ettiğimde, ondan; elli hadîs rivâyet ettiğimde, elliden; yüz hadîs rivâyet ettiğimde ise yüzden daha çok kere ona gidip gelirim. Ancak, Hayyân el-Bârikî'den aldığım bir hadîsi tekrar dinlemek için gittiğimde vefat etmişti"⁶⁶⁰. Bu şekilde hadîsleri yeniden dinleme sayısı, kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Muhtemelen şüphelendiği kişilerden, daha çok kereler aynı hadîsi

⁶⁵⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 484; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 153.

⁶⁵⁶ el-Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 8; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 228.

⁶⁵⁷ Bir diğeri adı da Abede b. Hüzn'dür. el-Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 529; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 389.

⁶⁵⁸ el-'Ukaylî, *a.g.e.*, III, 219.

⁶⁵⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 161; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Bustî, *el-Mecrûhîn*, Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Dâru'l-Vaif, Halep tsz., II, 95,96; el-Mizzî, *a.g.e.*, XIX, 472; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 132.

⁶⁶⁰ et-Tirmizî, *İlel*, s. 748.

sormaktadır. Örneğin Talha b. Mûsârrif'e bir hadîsi 20 kere sorduğunu ifade etmektedir⁶⁶¹.

Şu'be'nin bu tarz bir tavır içerisine girmesinin muhtemel sebeplerinden birisi, hadîs aldığı kişinin zabtını; diğeri ise râvîlerdeki tağayyuru tesbit etmektir. Zira, Talha b. Mûsârrif'e neden bu kadar çok aynı hadîsi sorduğu şeklindeki bir soruya, hıfzını kontrol etmek için yaptığı cevabını vermiştir⁶⁶². Diğer taraftan tağayyura maruz kalan muhaddisleri tesbit edip, bunları izhar ettiğini görmekteyiz. Örneğin, bir rivâyette, “Ubeyde bana teğayyüre marûz kalmadan önce tahdis etti” demektedir⁶⁶³. Burada hem Ubeyde'nin belli bir yaştan sonra tağayyura maruz kaldığını, hem de kendi rivâyetinin bu tağayyur döneminden önce olduğunu vurgulamaktadır.

Bu meyanda “Kendisinden bir hadîs dinlediğim kişiye hayatta olduğu müddetçe köle olurum ve her karşılaştığımızda ona kendisinden aldığım hadîsi sorarım”⁶⁶⁴ sözü önemlidir. Bazen bu davranışı hadîşçileri bıktırmıştır. Örneğin, Affân bir gün Şu'be'nin kendisine hadîs sormak için çok kere gidip gelmesinden dolayı ders halkasını bırakıp kaçmıştır⁶⁶⁵.

1.2.4. Ali İsnâd Araması

Şu'be'nin aldığı hadîslerin âli isnâdlı olması için özel bir çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Önceden Yahyâ Vâsıtasıyla Humeyd'den aldığı hadîsi hem tahkik etmek, hem de ali isnâd elde etmek için olsa gerek, yeniden Humeyd'den dinlemek istediği görülmektedir⁶⁶⁶. Ancak, âli isnâd la ilgili olarak bu işin zorluğundan bahsetmiş ve âli isnâd talep etmenin kişiyi sıkıntıya sokacağını ifade etmiştir⁶⁶⁷.

Şu'be yakın arkadaşlarından olan Süfyân'ın kendisinden hâfiz olduğunu; zira onun aracılığı ile aldığı hadîsleri gidip şeyhlerine sorduğunu ve tıpkı Süfyân'ın tahdis ettiği gibi naklettiklerini söylemektedir⁶⁶⁸. Bu sözü, Süfyân'ın kendisinden daha hâfiz olduğunu ifade ettikten sonra söylemesi, onun bu şekilde davranmasının sebeplerinden birisinin de; kişilerin zaptını ölçmek olduğunu göstermektedir.

⁶⁶¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II,96. Bir başka örnek için bkz. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylû'l-Evtâr*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1973, VI, 92.

⁶⁶² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 349.

⁶⁶³ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 127.

⁶⁶⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 191.

⁶⁶⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 196.

⁶⁶⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 122.

⁶⁶⁷ er-Râmehurîzî, *a.g.e.*, I, 236.

⁶⁶⁸ Müslim b. el-Haccâc, *et-Temyîz*, s. 177.

Şu'be'nin şeyhlerine semâ'larını tasrih ettirmesinin sebeplerinden birisi de âli isnâd elde etmek olsa gerektir. Dolayısıyla, yukarda bu konu ile ilgili sunduğumuz örnekler, aynı zamanda âli isnâd hususunda da örnek olmaktadır.

1.2.5. Hadîs Müzakeresinde Bulunması

Ebû Dâvud, Bağdâd'da iken İbn İdrîs ile Şu'be'nin ikinci vaktinde müzakerede bulunduğunu söyleyerek, kendisinin katıldığı müzakerede “*Bâbu'l-Meczûm* (Cüzzâmlı konusu)”u müzakere ettiklerini ifade etmektedir⁶⁶⁹. Bu rivâyetten anlaşıldığı kadarıyla Şu'be ve arkadaşı, hadîsleri bablara göre müzakere etmektedirler.

Bu müzakerelerden birinde Bakıyye ile Şu'be arasında şöyle bir konuşma cereyan etmiştir: Bakıyye'ye “Biz hadîsleri tesbit ediyor (*Ebsaru*) ve anlamlarını da sizden daha iyi biliyoruz” demiş; Bakıyye ise “Sen de mi Ey Ebû Bistam?!” diye mukabelede bulununca, Şu'be “evet” demiştir. Daha sonra Bakıyye, Şu'be'ye burnuna aldığı bir darbeden dolayı koku alma yeteneğini kaybettiğini iddia eden birisi hakkında görüşünü sormuş. Bir müddet düşünen Şu'be, Bakıyye'ye dönerek “sen ne dersin?” diye mukabelede bulunmuştur. O da İbn Zî Himâye'den, hocalarının şöyle dediklerini naklederek cevap vermiştir: “Burnunun iki deliğine hardal tanesi konulur. Şayet burnu hareket ederse yalancı olduğunu, hareket etmezse doğru söylediğini anlarız⁶⁷⁰”. Bu konuşma oldukça önemlidir. Zira Şu'be, Bakıyye ile müzakeresinde, hadîşçilerin hem hadîsleri tesbit ettiklerini, hem de daha iyi anladıklarını iddia etmekte, Bakıyye ise bunun yanlış olduğunu uygulamalı olarak göstermektedir.

1.3. HADİS EDASINDAKİ (RİVÂYETİNDEKİ) YÖNTEMİ

1.3.1. Hadîs Meclisleri Kurması

Şu'be İbnu'l-Haccâc hadîsleri tahdis ederken, imlâ meclisleri oluşturmaktadır. el-Hatîb, imlâ meclisleri⁶⁷¹ kuranların başında Şu'be İbnu'l-

⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 112; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 24, 25; ez-Zehabî, *Şiyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 381.

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 435.

⁶⁷¹ İmlâ meclisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Abdullah, “İmlâ Usûlü ve es-Sem'ânî'nin ‘Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ’ı”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 5(1982), Erzurum, ss. 175-188.

Haccâc'ı vermektedir⁶⁷². es-Sem'ânî de etbâu't-tâbiîn arasında imlâ meclisleri kuranların başında Şu'be İbnu'l-Haccâc'ı zikretmektedir⁶⁷³.

Şu'be'nin hadîs meclislerinde, yazdırdığı hadîsleri tekrar eden ve duymayanlara duyuran müstemlîleri⁶⁷⁴ de kullandığını ve bunları da titizlikle seçtiğini görmekteyiz. Özellikle kendi söylediği sözlere aykırı şeyler söyleyen müstemlîlere çok kızdığı söylenmektedir. Bu yüzden her müstemlîye izin vermediği; hatta bir gün bir müstemlîsine çok kızıp, hakkında kötü konuştuğu nakledilmektedir⁶⁷⁵. Böyle titiz ve sinirli bir alimin müstemlîsi olmaya da herkes cesaret edemeyecektir.

Şu'be'nin bu şekilde müslemîye ihtiyaç duyacak kadar büyük hadîs meclisleri kurmasına karşı çıkanlar da olmuştur. Örneğin, Şu'be'nin hadîs naklettiği meclislerden birine uğrayan el-A'meş'in, "Yazıklar olsun sana Şu'be! Domuzların boynuna incileri takıyorsun" dediği söylenmektedir⁶⁷⁶. Muhtemelen el-A'meş, hadîslerin böylesi büyük meclislerde rivâyet edilmesinin bir takım yanlışlıklara vesile olacağı için böyle bir cümle sarf etmiş olmalıdır.

1.3.2. Ehil Kişilerin Onayını Alarak Rivâyet Etmesi

Şu'be'nin gerek hadîs rivâyetinde, gerekse metinle ilgili hususlarda kendilerine danışacağı bir takım kişileri tesbit etmiş olduğunu anlamaktayız. Bu kişilere gerektiği yerlerde danıştığına dair rivâyetlere rastlanmaktadır. Örneğin, el-A'meş'in hadîslerini Horasan'lılara naklederken yanına Ebû Muâviye'yi oturtur ve "öyle değil mi, Yâ Ebû Muâviye?" diye sorar; evet cevabını alınca hadîsi nakledermiş⁶⁷⁷. Buradan anlaşıldığı kadarıyla el-A'meş'in hadîslerini en iyi bilen kişi Ebû Muaviye isimli zattır.

Sadece hadîs rivâyetinde değil dil ile ilgili bir ihtilafın cereyan ettiği ortamlarda, devamlı yanında gezdirdiği el-Asmâî'ye (ö.215/830) danıştığını

⁶⁷² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 55.

⁶⁷³ es-Sem'ânî, *Edebu'l-İmlâ*, s. 15.

⁶⁷⁴ Müstemlî, hadîs yazdıran şeyhin yazdırdığı şeyleri tekrar edip, işitmeyenlere ulaştırın kişi demektir (Bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s.167).

⁶⁷⁵ Bir rivâyette Selefe adlı birine, başka rivâyette ise Nezel adlı bir kişinin dışındakileri müstemlî olarak kullanmayacağını ifade eder. el-Hatîb, bu rivâyeti "müstemlînin Muhaddisin lafzına tabi olması" başlığının altında verir (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 68; es-Semânî, *Edebu'l-İmlâ* s. 91).

⁶⁷⁶ er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 573; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 205.

⁶⁷⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 244,245. İbnu'l-Kayserânî, el-A'meş'in hadîslerini en iyi bilen Ebû Muâviye sonra es-Sevrî, sonra Şu'be olduğunu ifade eder. Ayrıca Ebû Muâviye'nin mürrec olduğunu da ifade etmektedir (Bkz. İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 295).

görmekteyiz. Bir gün Şu'be “حرش الطير” şeklinde bir ifade kullanır, el-Asmâî söze girer ve “جرس” şeklinde düzeltir. el-Asmâî'nin yüzüne bakan Şu'be “Bunu ondan alın. Zira, o, bu hususta bizden daha bilgilidir” der⁶⁷⁸.

Yine bir keresinde Şu'be'nin rivâyet ettiği bir hadîste “فدوى السواك” ifadesi geçer. O sırada mecliste bulunan bir adam bu ifadenin “فدوى” olduğunu söyleyince Şu'be, el-Asmâî'ye döner ve kendi dediğinin doğru olduğu cevabını alır⁶⁷⁹.

1.3.3. Sorular Çerçevesinde Rivâyet Etmesi

Şu'be'nin rivâyet edeceği hadîsleri, kendisine talebelerinin sorduğu sorulardan tesbit ettiğini, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivâyetten anlamaktayız. Bu rivâyete göre Şu'be bir gün; “Bu gün bana en küçüğünüz soru sorsun” der. Bunun üzerine Sehl b. Bikâr soru sorar. Sehl'e ne sorduğu sorulunca “خيركم من “يوم القوم أقرؤهم” (Bir topluluğa Ku'ân'ı en iyi okuyan imamlık yapar) ile “تعلم القرآن و علمه” (Sizin en hayırlınız, Ku'rân'ı öğrenen ve öğreteninizdir) hadîslerini sorduğunu söyler⁶⁸⁰. Bu da göstermektedir ki, derslerini öğrencilerin sorularına göre yönlendirmektedir. Zira, “Bu gün en küçüğünüz soru sorsun” ifadesi, soru ile başlamanın devamlı takip ettiği bir metod olduğunu ima etmektedir.

1.3.4. Önce Hadîsi Rivâyet Edip Sonra İmlâ Ettirmesi

ed-Dârekutnî'nin de ifade ettiği gibi Şu'be, hadîslerin anlamlarına önem vermekteydi⁶⁸¹. Bu yüzden evvela nakledeceği hadîsleri rivâyet edip, manalarının iyice bellenmesini temin ettikten sonra bunların yazılmasına müsaade etmektedir.

Talebelerinden Ebû'l-Velîd, bir gün, Şu'be'nin yanında hadîs yazdığını bu esnada Şu'be'nin onun hadîs yazdığını fark edince, buna müdahale ettiğini söylemektedir. Bunun üzerine Ebû'l-Velîd, elindeki levhaları bırakmış ve Şu'be'yi dinlemeye koyulmuştur⁶⁸². ez-Zehebî bu durumu Ebû'l-Velîd'in ezberlemeye muktedir olduğu için Şu'be'nin, yazmasını kötü karşıladığı şeklinde

⁶⁷⁸ el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh, *Ahbâru'l-Musahhifîn*, Thk. Suphi el-Bedrî es-Sâmerrâî, Âlemu'l-Küttüb, Beyrut 1406/1986, s. 45; *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 32,33.

⁶⁷⁹ el-Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 34; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 410; el-Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 385,386. Şu'be, dil ile ilgili tüm konularda el-Asmâî'nin düşüncelerini kabul etmemektedir. Örneğin, bir gün el-Asmâî, bir hadîste geçen “التراب” ifadesine itiraz eder ve doğrusunun “التراب” olduğunu söyler. Ancak Şu'be bunu kabul etmez ve Ebû Amr'a giderler. Ebû Amr doğru olanın Şu'be'nin dediği olduğuna hükmeder (el-Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 56).

⁶⁸⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 213.

⁶⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

⁶⁸² el-Mizzî, *a.g.e.*, XXX, 229; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 42.

yorumlamaktadır⁶⁸³. Ancak başka nakillerle birlikte değerlendirdiğimizde, Şu'be'nin bu davranışının altında yatan temel sâikin, onun ders usûlünden kaynaklandığını söylemek daha doğru gibi görünmektedir. Örneğin Affân, bir mecliste Şu'be'nin yanında iken cereyan eden bir hadîseyi anlatmaktadır. Bu hadîse de Şu'be talebelere doğru bakmazken, birisi ondan hadîs nakledilmesini istemiştir. Bu esnada Şu'be'nin ders usûlünü bilen talebelere kalemlerini bir kenara bırakmıştır. Kalemlerin bırakıldığını işiten Şu'be, "Şayet yazıyor olsa idiniz, size hadîs nakletmezdim" demiştir⁶⁸⁴. Görüldüğü gibi bu rivâyette de Şu'be'nin hadîs naklettiği esnada, bu hadîslerin yazılmasına müsaade etmediği anlaşılmaktadır.

Hadîsleri bazen bizzat kendisi imlâ ettirirken; bazen de usûlüne uygun bir tarzda dersini yapıp gittiği ve yerine güvenilir bir kişinin geçip dersteki hadîsleri yazdırıldığını görmekteyiz.

Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Saîd'e Şu'be'nin ashâbı hakkında sorular yöneltmiş; o da bir adamın herkese hadîsleri imla ettirdiğini, kendisinin, Mua'z ve Hâlid'in bu kişiden yazmadıklarını, ders bittikten sonra bir kenara çekilip ezberlerinden yazdıklarını söylemiştir⁶⁸⁵. Ahmed b. Hanbel'in *İlel'* inde bildirildiğine göre ise; Yahyâ, ezberindeki hadîsleri evine gidip orada yazmaktadır⁶⁸⁶.

Görüldüğü gibi ders bittikten sonra hadîsleri yazdırmak için, Şu'be'nin görevlendirdiği kişiden hadîs yazmak, genel geçer bir uygulama değildir. Aksi halde Yahyâ ve arkadaşları da Şu'be'nin yerine geçip hadîsleri yazdıran bu kişiden hadîs yazmak zorunda kalırlardı.

Ders bittikten sonra Şu'be'nin yerine geçen kişinin kim olduğunu, bu olayın anlatıldığı farklı nakillerden öğrenmekteyiz. Bu nakillere göre Şu'be'nin yerine geçen kişi Ebû Dâvud et-Tayâlisî'dir⁶⁸⁷.

Genelde yukarıda anlattığımız tarzda derslerini icra eden Şu'be, gerekli durumlarda bizzat kendisi de hadîsleri imlâ ettirmektedir. Ahmed b. Hanbel, Şu'be'nin Bağdâd'da hadîs imla ettirdiği mecliste, sadece Âdem b. Ebî İyâs'ın bulunduğunu ve hem müstemlî olduğunu, hem de yazdığını söylemektedir. Bu

⁶⁸³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 343.

⁶⁸⁴ er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 581.

⁶⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 325.

⁶⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel' Ahmed b. Hanbel*, I, 38.

⁶⁸⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 25; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 381; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 162.

esnada Şu'be'nin de ayakta olduğunu ifade etmektedir. Şu'be, Bağdâd'da verdiği derslerin birinde sadece bir talebesi olduğu için, rivâyet ettiği hadîsleri bizzat kendisi yazdırmak zorunda kalmış görünmektedir. Hadîsleri yazdırırken dikkat ettiği hususlardan birisi de, yazı malzemesini dikkate almaktır. Bilindiği gibi o dönemde hadîslerin yazıldığı malzemeler günümüzde kullanılanlarla kıyaslanamayacak derecede ilkel idi⁶⁸⁸. Basit parşomen kağıtlarının yanı sıra, çoğunlukla tahta levhalar kullanılmakta idi. Levhalar büyük olduğu, mürekkebler de dağılmaya ve bu suretle yazılan yazıların karışmasına çok müsait olduğu için bunları korumak çok büyük ihtimam gerektirmekteydi.

Bu durumu müşahade ettiğinden olacak ki, Şu'be, yağmur yağma ihtimali olduğu zaman hadîs imlâsını bırakmaktadır. Bir gün hadîs nakledeken gök gürültüsüne benzer bir ses duymuş ve “Yağmur mu?” diye sormuştur. Yağmur yağmadığı söylenince, hadîs imlasına devam etmiş, ancak gök gürültüsünü ikinci kez duyunca yağmur yağacağını anlamış ve dersi yarım bırakarak, o andan itibaren sadece a'mâ olanlara rivâyet edeceğini söylemiştir⁶⁸⁹. Bu rivâyetin sonunda sadece a'mâ olanlara hadîs nakledeceğini ifade etmesi, hadîslerin yağmurda yazılıp, yağmur suyuna maruz kalarak yazıların tahrif olması tehlikesinden dolayı, hadîs nakletmeyi bıraktığını açıkça göstermektedir. Zira, a'mâ olanların yazı yazması mümkün değildir.

Hadîsleri yazdırırken kendi yazılı malzemelerinden de istifade ettiğini ifade etmiştik. Bazı zamanlarda ezberi ile yazılı nüshası arasında bir takım farklılıklarla karşılaştığı da olmaktadır. Bu durumda Şu'be'nin takip ettiği metod; “ezberim şöyle, kitabım şöyle” demek suretiyle farklılığı izhar etmektir⁶⁹⁰.

1.3.5. Rivâyet Esnasında Metin ve Senetle İlgili Bilgi Vermesi

Şu'be'nin hadîs derslerinde sadece hadîs nakletmekle yetinmeyip, aynı zamanda hadîslerin senet ve metninlerine dair değişik bilgiler verdiğini görmekteyiz. Rivâyette bulunduğu râvîler hakkında bilgi verir. Örneğin bir hadîsin senedinde

⁶⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.M. el-A'zâmî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz, İz Yay. , İstanbul 1993, ss.179-183.

⁶⁸⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 229.

⁶⁹⁰ Örnek için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 51.

geçen Abdullah b. Muhtâr el-Basrî'nin kendisinden küçük olduğunu söylemektedir⁶⁹¹.

Şu'be, bir başka râvî Esîr b. Amr eş-Şeybânî hakkında; "Kûfelidir ve Resûlullah vefat ettiğinde 10 yaşında idi" demektedir⁶⁹². Bu bilgi, Esîr'in direkt Hz. Peygamber'den yapacağı rivâyetlerin problemlili olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu türden senedlerde geçen râvîlere dair verdiği bilgilerle rical ilminin temellerini atanlardan olmuştur.

Senetle ilgili bilgilerin yanında hadîs metinlerinin çeşitli hususiyetlerine de işaret etmektedir. Bir derste Abdullah b. Dînâr→İbn Ömer senediyle "Resûlullah hurmaları birleştirerek yemeyi nehyetti. Ancak kişinin kardeşine izin vermesi müstesnadır" şeklinde bir hadîs nakletmiştir. Daha sonra buradaki "Ancak kişinin kardeşine izin vermesi müstesnadır" ifadesinin İbn Ömer'e ait olduğunu söylemek suretiyle müdrec olan kısmı tasrih etmiştir⁶⁹³.

1.3.6. Rivâyette Öğrencilerin Durumunu Dikkate Alması

Şu'be hadîs alırken, mümkün oldukça belleyebileceği kadar hadîs almaya dikkat etmiş ve bir derste ezber kapasitesinin üzerinde hadîs dinlememeye çalışmıştır⁶⁹⁴. Bu metodu, aldığı hadîsleri edâ ederken de uyguladığını görmekteyiz. Talebelerinin bir günde ezberleyip, iyice belleyebilecekleri kadar hadîs rivâyet etmektedir. Zaten çok hadîs rivâyet etmekten hoşlanmadığını da açıkca söylemektedir⁶⁹⁵.

İşte bu çerçevede Şu'be'nin yanında 20 yıl talebeliğini yapan Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şu'be'den günde genelde üç hadîs, en çok ise on hadîs aldığını söylemektedir⁶⁹⁶. Şu'be'nin ders yaptıktan sonra yerine Ebû Dâvud'un geçip hadîsleri yazdırması, bu bilgi ile birlikte değerlendirildiğinde zihinlerde oluşması muhtemel istifhamları gidermektedir. Şayet Şu'be'nin bir derste on, yirmi veya daha çok hadîs naklettiği zannedilir ve bu hadîsleri kendinden sonra bir kişinin ezberinden diğer

⁶⁹¹ el-Mizzî, *a.g.e.*, XVI, 111; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 596. Bir başka rivâyette Musâ b. Ebî Osmân'dan hadîs naklederken; "Kûfe'nin en uzun minareli camisinde müezzinlik yapardı" demektedir (Bkz. Dâvud et-Tayâlisî, *a.g.e.*, s.331). Cerh ve Ta'dil kitapları Şu'be'nin bu türden malumatlarıyla doludur.

⁶⁹² el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh, *Tushîfâtü'l-Muhaddisîn*, Thk. Mahmûd Ahmed, el-Matbaati'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, Kahire 1402, II, 585.

⁶⁹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec*, Thk. Muhammed ez-Zeherânî, Dâru'l-Hicre, Riyad 1418/1997, I, 137-138.

⁶⁹⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 232; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 154.

⁶⁹⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 205.

⁶⁹⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 136.

kişilere yazdırdığı düşünülürse, bu kişinin bir derste bu kadar çok hadîsi, bir ön çalışma yapmadan ezberinde tutmasının imkânı tartışılacaktır. Ancak bir derste üç hadîs nakletmesi, bu durumu makul hale getirmektedir. Zira, üç hadîsin işlendiği bir derste bir kişi, şayet ezberleme yeteneği iyi ise, bu hadîsleri zihninde tutabilir. Zaten hadîsleri ders esnasında ezberleyen sadece, ders bittikten sonra Şu'be'nin yerine geçen Ebû Dâvud et-Tayâlisî değildir. Aynı zamanda öğrencilerinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Mua'z ve Halîd de Şu'be'nin rivâyet ettiği hadîsleri rivâyet esnasında ezberlemektedirler⁶⁹⁷. Muhtemelen Ebû Dâvud, hadîsleri ders esnasında ezberleyemeyen kişilere, dersin sonrasında bunları imlâ ettirmektedir.

1.3.7. Her İsteyene ve Her Hadîsi Rivâyet Etmemesi

Şu'be'nin hadîs alırken kimlerden hadîs alacağına dikkat ettiğini biliyoruz. Aynı hassasiyeti hadîs naklederken de gösterdiğine dair elimizde bir takım bilgiler bulunmaktadır.

Bir gün bir adam Şu'be'nin kendisine hadîs nakletmesini ister. Ancak Şu'be adamın bu isteğine aldırılmaz. Nihayet adam o kadar ısrar eder ki, Şu'be sonunda kızar ve Ravh b. Ubâde'yi işaret ederek “Şu el-Kaysî gibi benden ayrılmazsan sana ancak o zaman hadîs nakledeyim” der⁶⁹⁸. Bu konunun anlatıldığı el-Hatîb'in *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Şu'be'nin bu konuyla ilgili bir şiir okuduğu da nakledilir. Bu şiir şöyledir:

كمثل قوم مروا على دار

يجيء الرجل فيسألني عن الحديث

فتخيرها بيتا بيتا⁶⁹⁹

فقالوا ما أحسنها ودخلها رجل

“Bir adam gelip bana hadîsi soruyor

Tıpkı bir yurda uğrayan insanlar gibi

Ki bu insanlar “Bu yurt ne güzel yurttur” derler

Bir adam da o yurda girer ev ev orayı seçer.”

Bu rivâyetten, Şu'be'nin herkese hadîs nakletmemek gibi bir anlayışının olduğu anlaşılmaktadır. Kendi yanında uzun müddet talebeliğini yapan veya genel olarak tanıdığı kişilere hadîs rivâyet etmektedir. Ancak kaynaklarda bu duruma aykırı gibi görünen bir olay yer almaktadır. Bu olay şöyledir:

⁶⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlelû Ahmed b. Hanbel*, I, 38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 325.

⁶⁹⁸ er-Râmehurmuzî, *a.g.e.*, s. 582; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 401.

⁶⁹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 405.

Bir adam Şu'be'ye gelir ve oğluna hadîs rivâyet etmesini ister. Şu'be de istediği hadîsleri adamın oğluna naklettikten sonra şöyle der: “Cenazem kaldırıldığında bu oğlun beni ilgilendirmez”⁷⁰⁰. Görüldüğü gibi bu olayda bir kişi Şu'be'den oğluna hadîs rivâyet etmesini istemekte o da, muhtemelen tanıdığı için olsa gerek, hadîs rivâyetinden kaçınmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda Ravh b. Ubâde'yi göstererek kendisinin peşinde olunmasını istemesinin, ondan rivâyet almak isteyen kişiyi tanımak amacına matuf olduğu söylenebilir. Yani, Şu'be İbnu'l-Haccâc tanımadığı kişilere hadîs nakletmemek gibi bir şiar edinmiş görünmektedir.

Şu'be'nin hadîs nakletmediği zümreler içerisinde kıssacılar da yer almaktadır. O bu husuta “İnsanların hadîslerini ancak kıssacılar ifsad etmektedir” demektedir⁷⁰¹. Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin naklettiğine göre bir gün bir genç Şu'be'ye yaklaşmış ve Şu'be'ye bir hadîsi sormuştur. Şu'be, bu zata “sen kıssacı mısın?” diye sorunca, genç “evet” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Şu'be “ git, biz kıssacılara hadîs rivâyet etmeyiz” demiştir⁷⁰².

Herkese hadîs nakletmemenin yanı sıra, zaman zaman kendisinden tahdis etmesi istenen her hadîsi de rivâyet etmediğini görmekteyiz. Örneğin, bir gün yabancı bir adam yanına gelir ve Şu'be'ye “Hammâd'ın İbrâhim'den naklettiği “Bir adamın ilim talebinde demir kemerli nalın giymesi” hadîsini nakletmesini ister. Şu'be ise bu hadîsi ona tahdis etmez. Bunu üzerine adam, “Ey Ebû Bistâm, ben Mağribli birisiyim ve altı aylık mesafeden bu hadîs için geldim”. Bunun üzerine Şu'be etrafındakilere der ki: “Bu hoşunuza gitmesin. Bu adam 6 aylık mesafeden ne helalı haram, ne de haramı helal yapan bir hadîs için gelmiştir. Yazınız, bana Katâde Yervî b. Mâlik'ten tahdîs etti: Resûlüllah'ı (sav.) şöyle derken işittim: “Bir kimse uyuyarak veya unutarak bir namazı kaçırsa hatırladığında onu kılınsın”. Sonra Şu'be devamla şöyle der: “Ey Mağribli kardeşim, sorduğun zaman bu tür şeylerden sor. Aksi takdirde rihlen bâtlı olur”⁷⁰³.

⁷⁰⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 224-225.

⁷⁰¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 164. Ebû Nuaym, bu sözü Şu'be'nin Eyyûb es-Sahtiyânî'den naklettiğini söylemektedir (Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 11).

⁷⁰² el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 164.

⁷⁰³ Bu olayı nakleden el-Hatîb, “şayet tâlib muhaddise soracağı şeyi bilmiyorsa mecliste bulunan hıfz ve marifet ehli kimselerden yardım ister ve kendisi için şeyhe soru sormalarını talep eder” şeklinde genel geçer bir usûl çıkarır (Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 226.).

1.4. EN SAHÎH İSNÂDLARI (ESAHHU'L-ESÂNİDLERİ)

Hadîs usûlünde isnâdlar çeşitli açılardan taksime tabi tutulmuştur. Bu taksimlerden birisi de isnâdın en sahîh ve en zayıf olma bakımından taksimidir. Senedindeki râvîleri en sikâ olan isnâda *esâhhu'l-esânîd*; en zayıf olanlarına ise *evhenü'l-esânîd* denilmiştir. *Esâhhu'l-esânîd*, alimlere göre değişik olabileceği gibi herhangi bir sahabîye ve bölgeye göre de farklılık arz etmektedir⁷⁰⁴. Bu çerçevede daha sonraları tespit edilen *esâhhu'l-esânîd*'ler arasında, Şu'be'nin de isminin yer aldığı görülmektedir.

Haccâc b. eş-Şâir, bildiği en sahîh isnâdın Şu'be→Katâde→Saîd b. Museyyib olduğunu söylemektedir. es-Suyûtî, bu bilgiyi İbn Hacer'in "*en-Nükef*"inden naklettiğini söyler⁷⁰⁵. el-Hâkim'de ise bu husus yine Haccâc'dan şöyle nakledilir: Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. el-Medînî bir mecliste toplanmış ve müzakere bulunmuşlardır. Bu müzakere esnasında bunlardan birisi en sağlam isnâd Şu'be→Katâde→Saîd→Âmir (Ümmi Seleme'nin kardeşi)→Ümmü Seleme isnâdıdır demiştir⁷⁰⁶. Veki' b. el-Cerrâh ise hadîs alanında Şu'be→Amr b. Mürre→Mürre→Ebû Musâ el-Eş'arî senedinden daha iyi isnâd bilmediğini söylemektedir⁷⁰⁷.

Diğer taraftan Enes b. Mâlik'e ulaşan en sahîh isnâdlar arasında da Şu'be→Katâde→Enes b. Mâlik senedine yer verilmiştir⁷⁰⁸.

2. CERH VE TA'DİL METODU VE ŞU'BE İBNU'L-HACCÂC'A GÖRE BELLİ BAŞLI CERH SEBEBLERİ

Cerh ve ta'dil hadîs ilminin en önemli bilim dallarından birisini teşkil etmektedir. Çünkü hadîslerin sahîh olup olmadığı, ilk aşamada rivâyeti aktaran kişinin güvenilirliğinin tesbit edilmesiyle mümkündür⁷⁰⁹.

Cerh ve ta'dil ilmi şöyle tanımlanmaktadır: "Bir takım özel lafızlar kullanarak rivâyetlerin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilimdir"⁷¹⁰.

⁷⁰⁴ Kütçük, Râşid, "İsnâd", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 158.

⁷⁰⁵ es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 81.

⁷⁰⁶ el-Hakîm, *a.g.e.*, s. 101,102.

⁷⁰⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 463; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 82.

⁷⁰⁸ İbn Kesîr, *el-Bâis* (Ahmed Muhammed Şâkir'in dipnotu), s. 20.

⁷⁰⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadîs Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 47,48.

⁷¹⁰ Aşikkutlu, Emin, *Hadîste Ricâl Tenkîdi*, İFAV Yay., İstanbul 1977, s. 18.

Bu ilmin doğuşu hakkında İbn Sîrîn'den nakledilen bir bilgi temel dayanak noktası olmuş gibi görünmektedir. İbn Sîrîn'den nakledilen bu bilgi şöyledir: “Önceleri isnâd aranmazdı. Ancak fitne ortaya çıktıktan sonra râvîlerin adları sorulmaya başlandı. Böylece sünnet ehli olanların hadîsleri alınır, bid’at ehlinin hadîsleri terk edilirdi”⁷¹¹. İbn Sîrîn'e isnâd edilen bir rivâyette de şöyle denmektedir: "Bu ilim dindir. O halde insanların dinlerini kimden aldıklarına dikkat edin"⁷¹². Yine İbn Sîrîn'den nakledilen bu rivâyetin bir benzeri de İbn Abbâs'tan rivâyet edilmektedir. İbn Abbâs'ın hadîslere karşı ilgisiz görünen Büşeyr el-Adenî'ye yönelik şöyle dediği nakledilir: “Bir zamanlar, birinin Resûlüllah şöyle buyurdu dediğini işittiğimizde, dikkatle onu dinlerdik. Ancak insanlar doğru yanlış demeden bir takım yollara girince, biz de sadece bildiğimiz hadîsleri almaya başladık.”⁷¹³.

İki rivâyet de toplumsal bozulmanın sonucunda insanların verdikleri bilgilerin sorgulanmaya başlandığını göstermektedir. Burada ifade edilen fitne hadîsesi ise, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan ve İslâm toplumunun hemen hemen tüm alanlarını etkisi altına alan iç karışıklık dönemi olarak kabul edilmiştir⁷¹⁴. Zira, bu iç

⁷¹¹ Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kureşî, *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuat Abdalbâkî, Dârü İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut Tsz., Mukaddime, s. 15; el-Cürcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Yakûb, *Ahvâlü'r-Ricâl*, Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405/1985, s. 36; et-Tirmizî, *İtel*, s. 739. Müsteşrikler genel olarak isnâdın sonradan ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Bu iddiaları nedeniyle Müslümanlar tarafından İbn Sîrîn tarafından nakledilen isnâdın başlangıcı ile ilgili rivâyette bulunan “fitne” ifadesinin, Hz. Osman'la başlayan ayrılık hareketlerinden farklı olduğunu iddia etmişlerdir (Bilgi için bkz. Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 47-50). Örneğin, Schacht, İbn Sîrîn'in bu sözündeki “fitne”nin Vefî b. Yezîd'in öldürülmesi olduğunu ifade etmiştir (Bkz. el-A'zâmî, M.Mustafa, *İslâm Fıkhi ve Sünnet*, çev. Mustafa ERTÜRK, İz Yay., İstanbul 1996, s. 203). İsnadlar üzerine yoğun araştırmaları olan Juynboll, İbn Sîrîn'e atfedilen bu rivâyette de ilgilenmiş ve “İslâm'da İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi” adlı bir makale kaleme almıştır. Bu makale de evvela Schacht'ın iddiasının yanlış olduğunu vurguladıktan sonra, “fitne” kelimesine yüklenen “dahili kargaşa” anlamının doğuşunu tesbit etmeye koyulmuştur. Kur'an'da bu kelimenin “dahili kargaşa” anlamında olmadığını tesbit ettikten (Bkz. Juynboll, Gautier Herald A., *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, çev. Mustafa ERTÜRK, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 42) sonra, ilk dönem tarih kaynaklarından İbn Sa'd'da Hz. Osman dönemi olaylarından bahseden iki rivâyetten birincisinde fitne kelimesinin yine dahili kargaşa anlamında olmadığını, diğerinde bu anlama geldiğini ancak bu rivâyetin Abbâsiler döneminde uydurulmuş olabileceğini ifade etmektedir (Bkz. Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 43-44). Daha sonra ise bu olayın işlendiği İslâmî tarihi ve hadîs kaynaklarını, hristian tarihçilerin eserlerini incelemek suretiyle fitne kelimesinin Hz. Osman dönemindeki dahili kargaşa anlamında kullanımının mümkün olmadığı, bu rivâyetin ise Abbâsiler döneminde tedavüle çıktığı sonucuna varmaktadır (Bkz. Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, ss. 44-50). Nihayetinde İslâm dünyasındaki fitne kelimesinin dahili kargaşa anlamında kullanıldığı ilk olay Abdullah b. Zübeyr'in Emevîlerle giriştiği iktidar mücadelesidir (Bkz. Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s.50, 65).

⁷¹² el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 36.

⁷¹³ Müslim, Mukaddime, s. 13.

⁷¹⁴ Aşıkutlu, *a.g.e.*, s. 46-48.

karışıklık döneminin *el-Fitnetu'l-Ülâ*⁷¹⁵, ve *el-Fitnetu'l-Kübrâ* diye isimlendirilmiş olması da bunu destekler mahiyettedir⁷¹⁶.

Cerh ve ta'dîl ilmi, fitne hadîsesinden önce ve sonra olmak üzere iki farklı döneme ayrılmıştır. Çünkü fitne hadîsesinden önce ve sonra hadîs tenkitçiliği farklı bir takım hususiyetlere sahiptir. Fitne hadîsesinden önce, daha çok râvilerin insânî zaaflarından kaynaklanan bir tenkit anlayışı hakimdir⁷¹⁷. Ancak fitne hadîsesi sonrasında hadîs uydurma hareketi denen bir olgu meydana gelmiş ve insanlar çeşitli amaçlarla sistemli olarak hadîs uydurmaya başlamışlardır⁷¹⁸. Dolayısıyla bu aşamada hadîs tenkitçiliği uydurma hadîsleri tesbit amacıyla yapılmıştır⁷¹⁹.

Yukarda ifade ettiğimiz mahiyet farklılığıyla birlikte sahabe döneminden itibaren hadîs tenkitçiliğinin olduğunu görmekteyiz. Sahabe arasında özellikle Hz. Âişe'nin çeşitli sahabîlere yönelttiği insânî zaaflardan kaynaklanan eleştiri konuları ez-Zerkeşî tarafından bir kitap haline getirilecek kadar çoktur⁷²⁰. Sahabeden diğer şahıslar da râvilerin verdikleri haberlerin güvenilirliğini tesbit için kendilerince farklı metodlar takip etmişler, kimi şahit istemiş, kimi yemin ettirmiş, kimi de râvîyi tanımadığı için söylediği şeye itibar etmemiştir⁷²¹.

Tabiûn neslinde de râvîleri tenkit etmek suretiyle hadîslere yalan haberlerin karışmasını önleme çabası içerisinde olan onlarca büyük şahsiyetin isimleri sayılabilir. Bunların başlıcaları şunlardır: Medîne'de Saîd b. el-Müseyyib (ö.93/712), Ali b. Hüseyin b. Ali (ö.93/712), Ebû Seleme (ö.94/713), Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe (ö.94/713), Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/713), Ebû Bekr b. Abdirrahman b. el-Hâris (ö.94/713), Süleymân b. Yesâr (ö.94/713), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö.106/724), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö.106/724), Harîce b. Zeyd b. Sâbit (ö.100/718), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742)⁷²².

⁷¹⁵ Buhârî, Meğâzî, 12.

⁷¹⁶ Aşikkutlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁷¹⁷ Aşikkutlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁷¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan, Sadık, *Uydurma Hadîslerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, ETÜT, Samsun, 1997, s. 56 vd.; Çakın, Kâmil, *Hadîs İnkarcıları*, Seba Yay., Ankara 1998, s. 36-70.

⁷¹⁹ Aşikkutlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁷²⁰ Bkz. ez-Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Yayına Hazırlayan: Bünyamin Erul, Kitâbiyât, Ankara 2000.

⁷²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Toksarı, *a.g.e.*, ss. 13-33; Aşikkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 394-400.

⁷²² et-Tirmizî, *İtel*, s. 739; Aşikkutlu, *a.g.e.*, s. 53.

Tabiûn devrinde hadîs tenkitçiliği müstakil bir ilim halini almış değildir. Tenkid edilen râvi sayısı oldukça azdır. Bunun sebebi, halen sababenin çoğunun hayatta olması, sahabî olmayıp da hadîsle ilgilenenlerin çoğunun güvenilir olmasıdır. Dolayısıyla cerh-ta'dîl şifâhî olarak yapılmakta ve sahabî döneminden farklı olarak, râvilerin zapt yönüyle birlikte adalet vasıfları da araştırılmaya başlanmıştır⁷²³. Bu çerçevede bir râviden hadîs almak istendiğinde namazına, kılık kıyafetine ve yaşayışına dikkat edilmiştir⁷²⁴.

Yukarıdaki genel çerçeveyi teyid eder mahiyette ez-Zehebî şunları söylemektedir: “Tâbiûnun ilk cerh ve ta'dîl de bulunanları, her ne kadar kendilerinden önce de bu iş yapılıyor olsa da, eş-Şa'bî ve İbn Sîrîn'dir. Bu iş tabiûn neslinde yaygınlık kazanmıştır. Çünkü, sahabenin tümü adildir. Kimse tarafından ta'n edilmemiş ve eleştirilmemişlerdir. Haris el-A'ver ve el-Muhtar el-Kezzâb gibi zayıf olan tek tek şahsiyetlere de itibar edilmemiştir.

Bir asır geçtikten sonra Tabiûn'un orta tabakasında adalet ve zapt yönünden zayıf bir nesil meydana geldi. Öyle ki, bunlar (Ebû Harun el-Abedî gibileri) çokca mürsel rivâyetlerde bulunuyor, mevkuf haberleri ref' ediyor ve bir çok hata yapıyorlardı. Tabiûn neslinin sonunda veya hemen hemen bu nesil sona ermek üzere iken -ki bu vakit 150'li yıllardır- büyük imamlar yetişti. Bunlar tevsîk ve tad'îf hususunda görüşler beyan ettiler⁷²⁵.

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın da içerisinde bulunduğu etbâu't-tâbiûn döneminde artık rical ilmi sistematik bir hal alacak ve çok sayıda hadîs münekkidi yetişecektir. Özellikle Şu'be İbnu'l-Haccâc, hadîs ilimleri içerisinde ricâl ilminde ön plana çıkmış ve ilk cerh- ta'dîl alimi olarak kaynaklarda yer almıştır. Kaynaklarda ilk olarak ricale dair kimin söz söylediği hususunda Şu'be'nin isminin geçtiği rivâyetlerde dikkatleri çeken önemli bir husus vardır: Rivâyetlerin bir kısmında mutlak anlamda râviler hakkında ilk konuşan kişinin Şu'be İbnu'l-Haccâc olduğu ifade edilirken; diğer bir kısmında “Irak bölgesinde” râviler hakkında ilk cerh ve ta'dîlde bulunan kişi olarak onun ismi geçmektedir.

⁷²³ Aşıkkuflu, *a.g.e.*, 54.

⁷²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 29.

⁷²⁵ ez-Zehebî, *Mizân*, VIII, 4.

es-Suyûtî'nin *Tabakâtu'l-Huffâz*'ında İbn Mencûye'ye nisbet edilen bir rivâyette, Irak'ta Muhaddisleri zayıflık ve metrukluk açısından ilk teftîş edenin Şu'be olduğunu, daha sonra Irak ehlinin onu takib ettiğini ifade etmektedir⁷²⁶.

Diğer bir kısım rivâyetlerde ise -mutlak anlamda- rical hakkında ilk söz söyleyenin Şu'be İbnu'l-Haccâc olduğunu, daha sonra bu sahada Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in onu takip ettiği nakledilmektedir⁷²⁷. Bu rivâyeti *et-Tedrib* adlı eserinde nakleden es-Suyûtî, "yani özellikle bu iş ile ilgilenen" izahını yapmaktadır. Zira bu rivâyeti nakletmeden evvelki satırlarda cerh ve ta'dîl'e dair Hz. Peygamber'in bazı kişileri övdüğü ve bazılarını ise eleştirdiğini naklederek, bunların ilk cerh ve ta'dîl uygulamaları olduğuna vurgu yapıp, sahabe ve tabiûndan bir grubun bu işle meşgul olduğunu ifade etmektedir⁷²⁸. Bizzat Şu'be de kendisinden evvel hadîsleri onun gibi teftîş eden kimse bilmediğini ifade etmektedir⁷²⁹. Ancak ilk defa râvîleri inceleyenin kendisinin olduğunu ifade etmemektedir. Aksine bu ifadeden kendisinden evvel râvîlerin incelendiğini ancak onun gibi ayrıntılı inceleme yapanın olmadığını anlamak mümkündür.

Şu'be'nin ilk hadîs tenkitçisi olduğuna dair rivâyetler tek başına incelemeye alındığı zaman müsteşrik G.H.A. Juynboll'un yaptığı gibi bir yorum yapılabilir. O, isnâdın tarihen ne zaman kullanıldığını tespit etmeye çalışırken, İslâm alimleri tarafından savunulan hicrî 35 senesinin ilk hadîs tenkitçilerine dair evâil kitaplarında var olan bilgilerle çeliştiğini ifade etmektedir⁷³⁰. Evâil kitaplarındaki bilgiden kastı ilk hadîs tenkitçisinin Şu'be olduğunu bildiren rivâyetlerdir. Oysa ki, Şu'be İbnu'l-Haccâc, cerh ve ta'dîl işine sistematik anlamda önem veren ve bu yönüyle temayüz eden, sadece bu amaçla dersler tanzim eden⁷³¹ ilk kişidir. Yoksa ilk defa cerh ve ta'dîl yapan o değildir. Zira, kendinden önce de bu işin yapıldığına dair bir çok örneğe sahibiz. Örneğin, Şu'be'nin şahsiyetinde büyük etkiye sahip olan Eyyûb es-

⁷²⁶ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 90.

⁷²⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 201; ez-Zehebî, *Mizân*, VIII, 4.

⁷²⁸ es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 369.

⁷²⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 295.

⁷³⁰ Juynboll, G.H.A., *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s. 39.

⁷³¹ Talebelerine "gelin, Allah için gıybet edelim" diyerek sadece râvîleri değerlendirdiği dersler düzenlemektedir(Bkz. ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 223.).

Sahtiyânî ona: “ Hallâs’tan hadîs alma. Zira O “sahafî⁷³²” dir” demiştir⁷³³. Yine önemli hocalarından el-Hakem, Zâzân’dan hadîs nakletmemektedir. Bunun sebebini merak eden Şu’be, durumu hocasına sormuş ve “ Çok konuştuğu için” cevabını almıştır⁷³⁴. Şu’be Amr b. Mürre’den Abdullah b. Seleme’nin yaşlandığını, hadîs rivâyet ettiğini ve kendilerinin bunları tanıyıp kabul etmediklerini söylediğini nakletmektedir⁷³⁵. Bu rivâyetler Şu’be’den önce hocalarının ricâl tenkidine önem verdiklerini göstermektedir.

Diğer taraftan İbn Hibbân, Medinedeki fukahâ arasında rical tenkidinde bulunan ilk kişinin Malik olduğunu söylemektedir⁷³⁶. Bu rivâyet de göz önüne alındığında Malik’in Medine fakîhleri arasında, Şu’be’nin ise Irak bölgesinde râvî tenkit etme özellikleri ile ön plana çıkmış kişiler olduğunu kabul etmek daha uygun olsa gerektir. Yani, bu rivâyetlerdeki “ilk tenkitçi” ifadesi bir kısım rivâyetlerde ifade edildiği gibi “Irak bölgesinde ilk tenkitçi” olarak algılanması daha doğru görünmektedir.

Cerh ve Ta’dîl alimi olan Şu’be’nin bu tenkitleri rical kitaplarında bolca bulunmaktadır. O, bu rivâyetlerde kimi râvîleri ta’dîl etmekte⁷³⁷, kimilerini ise cerh etmektedir⁷³⁸. Ta’dîl sebepleri çok olduğundan bunların zikredilmesi mümkün değildir. Ancak bir kişinin eleştirilmesinin, dolayısıyla cerh edilmesinin nedeni izah edilebilir. Çünkü cerh bir sebeple de olabilmektedir. Bu itibarla ta’dîl müfesser olmayabilir, ancak cerh müfesser olmalıdır⁷³⁹. Şu’be’nin cerh ettiği kişileri neden cerh ettiğine dair kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak ona göre nelerin cerh sebebi olacağını aşağıda sunulmaya çalışılacaktır.

⁷³² Sahafî, semâ ve kirâat metodlarından biriyle olmaksızın doğrudan sahifeden rivâyet ettiği için benzer harfleri karıştıran râvî demektir (Bkz. Yücel, Ahmed, *Hadîs İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV., İstanbul 1998, s. 115).

⁷³³ el-Ukaylî, *a.g.e.*, II, 28.

⁷³⁴ el-Ukaylî, *a.g.e.*, II, 94. Yine el-Hakem Yahyâ b. el-Cezzâr’ın şif olduğunu ve aşırı gittiğini ifade ederek cerh etmektedir (Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 294; el-Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 396). Şu’be’nin hocası el-Hakem’in râvîler hakkında bilgi verip ta’dîl ettiği de görülmektedir. Örnek için bkz. el-Mizzî, *a.g.e.*, IX, 153, XXXIV, 263.

⁷³⁵ İbn Sa’d, *a.g.e.*, VI, 116. Daha fazla örnek için bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVIII, 444; *Mizân*, I, 139, 174, 381.

⁷³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 459.

⁷³⁷ Ta’dîl ettiği râvîlerin toplu listesi için Bkz. Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, ss.85-99.

⁷³⁸ Cerh ettiği râvîlerin toplu listesi için Bkz. Abdulmelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, ss. 99-117.

⁷³⁹ el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 65.

Cerh kelime anlamı olarak yaralamak demektir⁷⁴⁰. Hadîs ilminde kullanılan ıstilahî manası ise râvînin, adâlet ve zapt sıfatlarını tam olarak taşımadığının tespit edilip ortaya konmasıdır⁷⁴¹. Hadîs alimleri râvîleri cerh ederken adalet ve zapt açısından durumlarını incelemişler ve bu iki alanda herhangi bir eksiklikleri varsa râvîleri cerh etmişlerdir. Ancak cerh sebeplerinin her zaman açıklandığını söylemek mümkün değildir⁷⁴².

2.1. HADİS UYDURMAK

Cerh ve ta'dîl ilminin ortaya çıkmasının sebebi, zaten uydurma hadîsleri tesbit etmektir. Dolayısıyla hadîs uyduran kişilerin mecrûh kabul edileceği çok açık bir haldir. Kaynaklarda Şu'be tarafından hadîs uydurduğu tesbit edilen kişiler bulunmaktadır⁷⁴³. Bunlara dair bir iki örnek vererek Şu'be'nin hadîs uyduranlara karşı verdiği mücadeleye değinmek yerinde olacaktır.

Şu'be ile Ebân b. Ebî Ayâş arasında cereyân eden hadîseler oldukça meşhurdur. Şu'be, Ebân'ın hadîs hususunda yalan söylediğini tesbit etmiş ve bunun üzerine bu râvî hakkında cerh ifadeleri kullanmıştır. Bazen “Ebân'dan rivâyet etmektense eşeğimin bevlini içerim” ve “Ebân'dan rivâyettense zinâ etmeyi tercih ederim”⁷⁴⁴ gibi mübalağalı ifadeler de kullanmıştır. Bir başka rivâyette ise “Şayet Ebân bu hadîste yalan söylemiyorsa ridam ve eşeğim sadaka olsun” şeklinde Ebân'ı cerh etmiştir⁷⁴⁵. Vefat ettiğinde de insanlardan utanmasa Ebân'ın cenaze namazını kılmayacağını söylemiştir⁷⁴⁶.

Şu'be'nin Ebân'ı bu ağır ifadelerle cerh etmesi üzerine Ebân, Şu'be'nin yakın arkadaşlarını araya koymuş ve hakkında kötü konuşmamasını istemiştir. Ancak

⁷⁴⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin, *el-Müfredât*, Thk. Muhammed Seyyid el-Geylânî, Dâru'l-Meârif, Beyrut, tsz., s. 90; İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, I, 115.

⁷⁴¹ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, s. 43,44.

⁷⁴² Cerh sebeplerinin açıklanması hususunda oldukça büyük tartışmaların olduğunu görmekteyiz. en-Nevevî, Aliyyu'l-Kârî, İbn Dakîku'l-îd gibi önemli hadîs alimleri cerhin mutlaka müfesser olması gerektiğini savunurken; es-Suyûtî gibi alimler de cerhin müfesser olmasının şart koşulması durumunda elimizdeki tabakât kitaplarının kullanılamaz hale geleceğini ifade ederek, bir takım şartlar muvacehesinde müfesser olmayan cerhin de kabul edilebileceğini söylemektedirler (Bkz. el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 65-100).

⁷⁴³ Örneğin, “Ebû'l-Mahzum'u gördüm iki fülüs versen 10 hadîs tahdis eder” demektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 269; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 266). Bir başka râvî hakkında da şöyle demektedir: “Şayet desem ki, Basra mescidini kim yaptırdı? Asım b. Ubeydullah der ki “Bize Falan falandan Resûlüllah'ın yaptırdığını nakletti” der (*ez-Zehabî, Mizân*, IV, 9).

⁷⁴⁴ *ez-Zehabî, Mizân*, I, 125.

⁷⁴⁵ el-Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 38-39; *ez-Zehabî, Mizân*, I, 125.

⁷⁴⁶ *ez-Zehabî, Mizân*, I, 126.

Şu'be gündüzün bunu kabul etmiş, ertesi gün bu işin din olduğunu söyleyerek cerh etmeye devam edeceğini ilan etmiştir⁷⁴⁷. Hatta bazen öyle sinirlenmiştir ki, eline aldığı bir sırikla Ebân'ı kadıya götürmeye niyetlenmiştir⁷⁴⁸.

Ebân dışında Yezîd er-Rakkâsî hakkında da “zinâ etmek ondan rivâyetten evlâdır” demektedir⁷⁴⁹.

Şu'be, bir râvînin hadîs uydurduğunu tesbit etmek için bazen senetleri karıştırmış⁷⁵⁰, bazen; “şu adam sana falandan şu hadîsi nakletti değil mi?” gibi yanıltıcı sorular sormuş⁷⁵¹, bazen de yüzüne peçe geçirerek gizlice râvîleri dinlemeye gidip, rivâyetlerini teftiş etmiştir. Örneğin, Şarkî'nin Hz. Ömer'den nakillerini peçeli olarak dinlemiş ve “Şayet Şarkî'yi Ömer'e yalan söylerken görmediysem eşğim miskinlere sadaka olsun”⁷⁵² demiştir.

Şu'be'nin Hadîs uyduran kişilerle çeşitli şekillerde mücadele ettiği görülmektedir. Bu anlamda, kimi zaman talebelerini belli kişilerden hadîs almama hususunda uyarmış⁷⁵³; kimi zaman bizzat hadîs uydurduğunu tesbit ettiği kişileri Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmemesi hususunda uyarmış⁷⁵⁴; bazen de idarecilere bu kişileri şikayet etmiştir⁷⁵⁵.

2.2. MÜRÛETE (ŞAHSİYETE) ZARAR VERECEK BİR HAL İÇERİSİNDE OLMAK

⁷⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 21; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Kitâbu'd-Duafâ*, Thk. Fâruk Hammâde, Dâru's-Sekâfe, Ysz. 1984, s. 53,54; ez-Zehebî, *Mizân*, I, 126,127; *Siyer*, VII, 461.

⁷⁴⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 150

⁷⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 206; ez-Zehebî, *Mizân*, VII,233.

⁷⁵⁰ Ebân'ın yalancılığı bu şekilde tesbit etmiş olacak ki, es-Suyûtî, Hurumî adlı bir kişinin Şu'be'yi senetleri karıştırıp Ebân'ı test ettiği için eleştirdiğini nakletmektedir (Bkz. es-Süyûtî, *Tedrib*, I, 294).

⁷⁵¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 504.

⁷⁵² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 150.

⁷⁵³ Örneğin Abdülhümejd'den hadîs almayın zirâ, Sehr'den rivâyet eder demektedir (ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 335). Bir gün Ca'fer ez-Zübeyr'in hadîs naklettiği topluluğa “insanların en yalancısı etrafında toplanıyorsunuz” diyerek dağılmalarına sebep olmuştur (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 479).

⁷⁵⁴ Bir gün Şu'be eşeğiyle bir yere gitmektedir. Nereye gittiği sorulunca Ebû'r-Rebî'e gidip, Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmemesini söylemeye” cevabını verir (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 172). Ebû Dâvud et-Tayâlisî'yi Cerîr b. Hâzim'e göndererek el-Hasen b. Umâre'den hadîs nakletmesinin caiz olmadığını söylemesini ister (el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 268).

⁷⁵⁵ Ca'fer b. ez-Zübeyr üzerine sultanı kıskırtıklarındandır (el-'Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 182; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 134). Husayb b. Cuhdar el-Basrî, hadîs rivâyet edince Şu'be bu adamın hadîslerine karşı içimde bir şey var demiş, rivâyet ettiği hadîsler çoğalınca ben demedim mi?diyerek sultanı üzerine kıskırtmıştır (el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 221; *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 195;el-'Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 30; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 68).

Murûet sözlükte, kâmil manada adam olmak (كمال الرجولية) anlamına gelmektedir⁷⁵⁶. Bir hadîs terimi olarak ise , “örfen zemmedilen, çirkin görülen kınanan şeylerden kaçınmak” diye tarif edilip, adalet vasfıyla ilgili olarak râvîde bulunması gereken sıfatlar arasında kabul edilmektedir⁷⁵⁷. Murûet'in cerh sebebi olmasını el-Hatîb el-Bağdâdî şöyle izah etmektedir: "İnsanlardan çoğu; muhaddis ve şâhidin seviyesizlik (tebezzül), yollarda hoş vakit geçirmek için oturmak, çarşıda yemek yemek, düşük seviyedeki kişilerle sohbet etmek, yolun ortasında bevletmek, ayakta bevletmek, aşırı derecede oyun ve eğlenceye dalmak gibi hususlarda, kişinin kıymetini ve murûtini eksiltecek şeylerden uzak durması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlara göre, yukarıda sayılan işleri yapmak, kişinin adaletini düşürür ve şahadetinin reddini gerektirir"⁷⁵⁸. el-Hatîb el-Bağdâdî bu bigiyi aktardıktan sonra kendi görüşünü de belirtir. Buna göre, bir alim yukarıda sayılan mubah şeyleri işleyen kişinin yalancılık, yalan şahadet ve bunların haramlığı hususunda gevşek olmadığı; aksine titiz davrandığı kanaatine ulaşırsa haberini kabul eder. Ancak alimin zihninde böyle bir kanaat oluşmuyorsa, ilgili şahsın verdiği haberi terk etmek ve şahitliğini reddetmek gerekmektedir⁷⁵⁹.

Şu'be b. el- Haccâc da bu mülahazalarla olsa gerek, toplum nezdinde küçük düşürücü hareketler içerisinde olan râvîlerden hadîs almamayı tercih etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak kaynaklarda tesbit edebildiğimiz örneklerden bazıları şunlardır.

A. Satranç Oynamak

Veki', Şu'be'den şu olayı nakleder: “ Ebû İshâk'ın kendisinden rivâyet aldığı Nâciye isimli birisiyle karşılaştım, satranç oynuyordu. Bu sebeble onu terk ettim ve ondan hiçbir şey yazmadım"⁷⁶⁰. Bu rivâyetten Şu'be'nin satrancı cerh sebebi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Satranc sadece Şu'be tarafından değil başkalarının da cerh sebebi olarak kabul edilmiştir⁷⁶¹.

Satrancın kötülüğüne dair o dönemde yaygın bir kanaatin olduğu anlaşılmaktadır. ez-Zührî'nin satrancın bâtil olduğunu ve Allah'ın da batılı

⁷⁵⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 154.

⁷⁵⁷ Aydınli, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 113.

⁷⁵⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 344.

⁷⁵⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 345.

⁷⁶⁰ İbn Şâhin, *a.g.e.*, s. 243; ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 215.

⁷⁶¹ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 253; *Mizân*, II,71, IV, 93, V, 423; İbn Hacer, *Tezîbu't-Tehzîb*, I, 437.

sevmediğini söylediği nakledilmiş⁷⁶²; Mâlik b. Enes'in de satrancı sapıklık olarak nitelediği ifade edilmiştir⁷⁶³. Hatta Hz. Peygamber'e bile satrancın kötü olduğu yönünde ifadeler nisbet edilmiştir. İbn Hacer *Lisânu'l-Mizân* adlı eserinde Habbe b. Selem'in mürsel olarak Resûlullah'tan, şöyle dediğini naklettiğini kaydetmektedir: "Satranç mel'ûndur ve onu oynayan da lanetlenmiştir"⁷⁶⁴. Hz. Ali'nin de satranç oynayan bir topluluğun yanından geçerken, "Bu putlar da nedir?!" dediği nakledilmiş⁷⁶⁵; satranç oynayan topluluğa selam verilemeyeceği söylenmiştir⁷⁶⁶. Bu rivâyetler uydurma dahi olsa, o dönemde satranca yönelik tutumları göstermektedir.

Ancak el-Hatîb el-Bağdâdî, daha sonra Şu'be'nin bu kişinin hadîslerini başka birisi aracılığı ile aldığını söylediğini; dolayısıyla bu durumun, Şu'be'nin satrancın cerh sebebi olduğu görüşünden vazgeçtiği anlamına geleceğini ifade etmektedir⁷⁶⁷.

B. Atını Dört Nala Koşturmak

Ebû Ubeyde el-Haddâd⁷⁶⁸, Şu'be'nin kendilerine bir gün birisinden yaklaşık 20 hadîs yazdırdığını, sonra "Bunları imha ediniz!" dediğini nakletmektedir. Bunun sebebini sorduklarında, ilgili kişiyi, atını çatlatırcasına koştururken gördüğünü hatırladığını ifade etmiştir⁷⁶⁹. Bir başka nakilde, Şu'be'ye Muhammed b. Ca'fer el-Medâinî, "Falancayı niçin terk ettin?" diye sormuş; o da "Onu kuvvetli bir at (على بردود)⁷⁷⁰ üzerinde dört nala koşarken gördüm ve hadîsini terk ettim" demiştir⁷⁷¹.

Şu'be'nin atını koşturan bir râvîyi cerh ettiği bu rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, at koşturmanın sakıncalı olan yönünün ne olduğu açıklanmadığı için, burada Şu'be'nin cerh sebebi hususunda net bir şey söylemek mümkün görülmemektedir. Ancak akla ilk planda iki yorum gelmektedir. Birincisi, bir kişinin

⁷⁶² el-Buhâri, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 379; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 206.

⁷⁶³ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 59; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 108.

⁷⁶⁴ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, II, 166. Benzer bir rivâyet için bkz. el-'Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 261; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, 26. İbnü'l-Cevzî bu rivâyete mevzu hadîsleri topladığı eserinde yer vermiştir (İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman Ali, *el-İlelû'l-Mütenâhiye*, Thk. Halil el-Meyyis, Dâru'l-Küttûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1403, II, 783). en-Nevevî de uydurma olduğunu ifade etmiştir (Bkz. Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzu'*, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'r-Reşîd, Riyad 1404, s. 193).

⁷⁶⁵ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 226; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-Tahsil*, s. 289.

⁷⁶⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 287.

⁷⁶⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 345.

⁷⁶⁸ Asıl adı Abdulvahid b. Vâsıl'dır. Şu'be'den rivâyetleri vardır (Bkz. el-Buhâri, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 61; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 24).

⁷⁶⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 343,344.

⁷⁷⁰ "Birdevz" Arab kanından olmayan güçlü ve iri yapılı bineklere verilen bir isimdir (Bkz. İbrâhîm Mustafa ve ark., *a.g.e.*, I,48).

⁷⁷¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 344.

atını dört nala koşturması, bir eğlence içerisinde olduğu anlamına gelebilir. Dolayısıyla eğlenceye daldığı için ilgili râvî cerh edilmiş olabilir. Diğer taraftan atın dört nala koşması için kamçılanması gerekecektir. Şu'be de atına acımasızca kamçı attığını gördüğü için bu kişi hakkında olumsuz bir kanaate ulaşmış olabilir. es-Sehâvî de Şu'be'nin bu eleştirisini kişinin merhametsiz bir tabiata sahip olması olarak yorumlamıştır⁷⁷². Sonuçta iki ihtimalden birisiyle veya bir başka gerekçeyle de olsa Şu'be cerh ettiği bu râvîyi murûet açısından eleştirmiş olsa gerekir.

C. Tartıda Hile Yapmak

Şu'be'ye Ebû'z-Zübeyr'i niçin terk ettiği sorulmuş. O da Ebû'z-Zübeyr'i bir şey tartarken gördüğünü ve tartıda hile yaptığını söylemiştir⁷⁷³. İbn Hibbân, Ebû'z-Zübeyr'i "*es-Sikât*" adlı kitabına almaktadır. Tartıda hile yapmanın ise cerh sebebi olmayacağını ifade etmektedir⁷⁷⁴. ez-Zehebî ise *el-Muğnî fi'd-Duafâ* adlı eserinde Müslim'in Ebû'z-Zübeyr'e itimad ettiğini, el-Buhârî'nin de mutâba'at olarak rivâyetini aldığını ifade ettikten sonra, Şu'be'nin bu eleştirisini nakletmiş ve "Belki de bilmeden eksik tartmıştır" şeklinde bir yorum yapmıştır⁷⁷⁵.

Bilindiği gibi eksik tartmak suretiyle bir kişinin zarara uğratılması dinen uygun olmayan bir davranıştır. Zira, bu suretle bir kişi aldatılmış olmaktadır. Peygamber efendimiz (sav.) bir gün pazarda gezerken bir gıda yığınına elini daldırır ve alt bölümde ıslaklığın olduğunu fark eder. Satıcıya durumu sorunca yağmurdan dolayı ıslandığı cevabını alır. Bunun üzerine Efendimiz (sav.) "Islak olan kısmı insanların görmesi için ortaya sermen gerekmez miydi?!. Bizi aldatan bizden değildir" buyurur⁷⁷⁶. Bu rivâyette bir müslümanın aldatılmasının Müslüman birisine yakışmayan bir tavır olduğu ifade edilmektedir.

Burada Şu'be'nin, Ebû'z-Zübeyr'i cerh etmesinin temelinde, "dünyalık menfaat için hile yapan birisi, aynı gerekçe ile hadîslerden de menfaat elde etmeye çalışabilir" şeklinde ifade edebileceğimiz bir değerlendirme olabilir.

İbn Hibbân ve ez-Zehebî'nin Ebû'z-Zübeyrle ilgili değerlendirmelerinde belirleyici hususun ise, Müslim ve Buhârî'nin bu râvîden hadîs nakletmeleri olduğu

⁷⁷²el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 66.

⁷⁷³ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 334; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 381; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 391.

⁷⁷⁴İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 352.

⁷⁷⁵ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II, 632.

⁷⁷⁶Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 466; Müslim, *İmân* 102.

düşünülebilir. Hadîs literatüründe Buhârî ve Müslim belli bir tarihten sonra en güvenilir kaynaklar olarak kabul edilmiş⁷⁷⁷ ve onlardaki hatalar bile bazen zorlama yorumlarla da olsa savunulmaya çalışılmıştır⁷⁷⁸. Muhtemelen burada da aynı olgunun bir örneğini müşahade etmekteyiz.

D. Namazına Dikkat Etmemek

Alî b. el-Medîni, Yahyâ b. Saîd'e, Yahyâ b. Abdillâh et-Teymî'yi sormuş; o da "Şu'be, doğru düzgün namaz kılmadığı için onun rivâyetini terk etti" demiştir⁷⁷⁹. Bu nakilden anladığımız kadarıyla, Şu'be düzgün namaz kılmamayı bir cerh sebebi saymaktadır. Ancak, düzgün namaz kılmamak aslında kapalı bir ifadedir. Bu ifadeyle muhtemelen, namaza gereken önemin verildiğini gösteren şeklî kaidelere uymamak kast edilmiş olmalıdır. Şayet "düzgün namaz kılmamak" ifadesinden kasıt bu ise; cerh sebebi de bu kişinin dinî hassasiyetinin olmaması olmalıdır.

Yukarıda tartıda hile yaptığı için Şu'be tarafından cerh edildiğini naklettiğimiz Ebû'z-Zübeyr'in bazı rivâyetlerde doğru düzgün namaz kılmadığı için cerh edildiği ifade edilmektedir⁷⁸⁰. Bu durum kaynaklar açısından karşımıza bir problem çıkarmaktadır. Bu problem, kaynaklarda Şu'be'nin cerh ettiği kişilere dair verilen cerh sebeplerinin bir takım yorumlarla çıkarılmış olma ihtimalinin gündeme gelmesidir.

E. Tanbur Dinlemek

Tanbur dinlediği için Şu'be'nin cerh ettiği bildirilen râvîler bulunmaktadır. Örneğin bir rivâyette Şu'be, Minhal b. Amr'ın⁷⁸¹ evine gitmiş ve tanbur sesi duyunca geri dönmüştür⁷⁸². Bu bilgiyi nakleden Vehb b. Cerîr "ona sordun mu? Belki de

⁷⁷⁷ Buhârî'nin otoritesini kazanma süreci hususunda bkz. Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmi Araştırmalar*, cilt: 10(1997), Sayı: 1-2-3, ss. 100-109.

⁷⁷⁸ Örnek için bkz. en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim(el-Minhâc)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392, I, 18. İbn Sâlâh'ın Buhârî ve Müslim'deki hadîslerin mütevatir hadîs seviyesinde olduğunu söylemesi bu olgunun zirve noktasını oluşturmaktadır (Bkz. İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-Hasîs*, s. 23(dipnot 2) krş. Hatiboğlu, M. Saîd, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslime Yönelik Eleştiriler", *İslâmi Araştırmalar*, cilt: 10(1997), Sayı: 1-2-3, ss. 1-14).

⁷⁷⁹ el-Buhârî, *ed-Duafâu's-Sağîr*, s. 120; *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 295; el-'Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 415; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, VII, 202; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 452; ez-Zehebî, *Mîzân*, VII, 201; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 221.

⁷⁸⁰ İbn Şâhîn, *a.g.e.*, s. 198; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 382. Krş. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 383.

⁷⁸¹ Tercemey-i Hâli için bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 283.

⁷⁸² el-'Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 236; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 346; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 571; ez-Zehebî, *el-Muğni* II, 379; *Mîzân*, VIII, 5.

(haram olduğunu) bilmiyordur” şeklinde itirazda bulunmuştur⁷⁸³. İbn Hacer de bu itirazın sahih bir itiraz olduğunu; zira, bunun Minhal için bir cerh sebebi olamayacağını ifade etmektedir⁷⁸⁴.

Tanbur çalmanın veya dinlemenin haram olduğu kanaatinin Hz. Peygamber'in çalgı (meâzif) ile ilgili hadîsinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu hadîs şöyledir: Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetinden bir kavim ortaya çıkacak ipeği, içkiyi ve çalgıyı (meâzif) helal kabul edecek"⁷⁸⁵. Buradaki çalgı diye tercüme ettiğimiz "meâzif", şârihler tarafından tanbur, ud gibi çalgı aletleri olarak yorumlanmıştır⁷⁸⁶. Ayrıca bir rivâyette Abdullah b. Mesûd'un tanbur çalınan bir topluluğun yanına girdiği ve tanburu kırıp insanların güzel seslerini Kur'an okuyarak değerlendirmeleri gerektiğini söylediği nakledilmektedir⁷⁸⁷. Bu rivâyet de tanbura karşı gösterilen mukavenetin sahabe dönemine dayandığını göstermektedir. Bu sebeble Şu'be İbnu'l-Haccâc da tanbur dinlemeyi, kişinin murûetine zarar veren bir hal olarak algımuş görünmektedir.

F. Tadrîb İle Kur'an Okumak

"Tadrîb" kelime anlamı olarak sesi güzelleştirmek ve nağmeli ses çıkarmak demektir⁷⁸⁸. Bir kırâat terimi olarak tadrîb, ses perdelerine oynaklık kazandırmak suretiyle terennüm ve tağanni yapmak, sesteki bu ahengi devam ettirmek için medleri

⁷⁸³ el-'Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 236; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 346; ez-Zehebî, *Mizân*, VIII,5. Bu itiraz, ilgili rivâyetin olduğu tüm kitaplarda bulunmaktadır. Ancak, bu ifadenin kime ait olduğunu anlamak zordur. Biz rivâyet mantığı içerisinde Vehb'e isnâd edildiğini düşünmekteyiz.

⁷⁸⁴ İbn Hacer, *Mukaddîmetu Fethi'l-Bârî*, s. 446.

⁷⁸⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân*, Thk. Şuayb el-Arnaûfî, Mûessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, XV, 154 (Hadîs no: 6754); el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Sünenü'l-Beyhakiyî'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994, X, 221.

⁷⁸⁶ el-Mubarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, VI, 378; el-Münâvî, *Feyzu'l-Kâdir*, V, 395; el-Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, XIII, 185. Genel olarak müzik dinlemenin hükmü hakkında bkz. Mustafa Sabri Efendi, "Din-i İslamda hedef-i münakasa olan mesailden: musiki", *Beyan-ul Hak*, cilt: 3, Sayı: 63, 1328 (1910) (Osmanlıca olan bu makalenin sadeleştirilmiş hali http://www.wakeup.org/anadolu/05/4/mustafa_sabri.html (Erişim tarihi 13.03.2004) internet adresinde online olarak yayımlanmaktadır.).

⁷⁸⁷ Eslem b. Sehl, *a.g.e.*, I, 177. Tanburun haram olduğuna dair hadîslerin de uydurulduğunu görmekteyiz. Bir mevzu rivâyet Hz. Âişe'ye dayandırılmaktadır. Rivâyette Hz. Âişe şöyle demektedir: " Resûlüllah şöyle dedi: " Rabbim azze ve celle bana tanbur ve mizmarı nefyetmemi emretti". İbnu'l-Cevzî burada verilen bilginin bilginin doğru olduğunu ancak rivâyetin mevzu olduğunu söylemektedir. Binaenaleyh her ne kadar rivâyet mevzu da olsa İbnu'l-Cevzî de tanbur'un haram olduğunu düşünmektedir (Bkz. İbnu'l-Cevzî, , *el-İlelül-Mütenâhiye*, II, 782).

⁷⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 557; Abdulkâdir er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, Thk. Mahmûd Hâtîr, Mektebetü'l-Lübân, Beyrut 1995, I, 163.

fazla çekmek veya medd olmayan yerleri medli okumak olarak tarif edilmiştir⁷⁸⁹. Şarkı söyler gibi Kur'an okumanın, Kur'an'a saygısızlık olarak algılanması mümkün olduğu için, Şu'be bunu cerh sebebi olarak kabul etmiş olmalıdır. Tatrîb ile Kur'an okumanın, Şu'be'nin döneminde kötü karşılanan bir hal olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Ömer b. Abdilazîz, tatrîb ile Kur'an okurken Saîd'in uyarısıyla bundan vazgeçmiş ve Kâsım b. Muhammed, Mescid-i Nebî'de tatrîb ile Kur'an okuyan birisini engellemiştir⁷⁹⁰. Aynı şekilde el-Beydâvî'nin de tefsîrinde, Bakara süresi 197. ayetindeki " **و لا فسوق** " ifadesini tefsir ederken, tatrîb ile okumayı da, fisk kelimesinin çıkmak anlamını göz önüne alarak, doğal halden çıkmak olarak tefsir edip, bu ayetin kapsamına aldığı görülmektedir⁷⁹¹.

Bu çerçevede Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın Minhâl b. Amr el-Esedî'yi "Tadrîb" ile Kur'an okuduğu için terk ettiği söylenmektedir⁷⁹².

G. Ayakta veya Kibleye Doğru Bevletmek

Şu'be İbnu'l-Haccâc, hadîs alanında tanınan bir alim olduktan sonra râvîler hakkındaki görüşlerinin sorulduğu bilinmektedir. Şebâbe adlı bir râvî Şu'be'ye böyle bir sorunun yöneltildiğini ifade etmiştir. Buna göre, Şu'be'ye Hişâm diye birisini sormuşlar, o da "Kibleye doğru ayakta bevkederken gördüm" demiştir⁷⁹³. Şu'be'nin bu bilgiyi vermesinin sebebi; bu kişiyle ilgili bir anektodu aktarmak değildir. Aksine bu râvîyi cerh etmektir. Böyle olduğunu Şebâbe'nin naklettiği bu rivâyeti el-Hafîb el-Bağdâdî'nin "Sebebi Açıklanan Ancak Râvînin Adeletini Düşürmeyen Cerhler" başlığı altında zikretmesi göstermektedir⁷⁹⁴. Dolayısıyla Şu'be'ye göre ayakta bevletmek bir cerh sebebidir denebilir. Aynı sebeble başka kişilerin de râvîleri cerh ettiği görülmektedir. Cerîr ed-Dabî, Semmâk b. Harbî ayakta bevl ederken

⁷⁸⁹ es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân*, Thk. Halîl Muhammed el-Arabî, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire 1415, I, 270; Karaçam, İsmâîl, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 135.

⁷⁹⁰ İlgili tartışmalar için bkz. el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-Kurtubî*, Thk. Ahmed Abdulhalim, Dâru's-Sa'b, Kahire 1372, I, 10-17.

⁷⁹¹ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, Thk. Abdulkâdir Arafât, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 482. Aynı yorumu Ebû's-Suûd da eserine almıştır (Bkz. Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kurâni'l-Kerîm*, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz., I,207).

⁷⁹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 356; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXVIII, 570. İbn Adıyy ise Yahyâ b. Saîd'den Şu'be'nin Minhâl'i şarkı söylerken işittiği için terk ettiğini nakletmektedir (Bkz. İbn Adıyy, *el-Kâmil*, VI, 330).

⁷⁹³ el-Hafîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 349.

⁷⁹⁴ el-Leknevî de *el-Kifâye* 'den naklen aynı konuyu işlemektedir ve verdiği örnekler de hemen hemen aynıdır (Bkz. el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 66).

gördüğünü ve ondan hadîs almadığını söylemektedir⁷⁹⁵. Cerîr'in bu ifadelerini nakleden ravî, ilginç bir yorum yapmakta ve "saçmalamış" demektedir⁷⁹⁶. Buna göre, ayakta bevletmeyi cerh sebebi kabul edenler olduğu gibi, bunu saçmalık olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. es-Sehâvî, ayakta bevlettiği için bir râvînin cerh edilme sebebinin avret mahallinin insanlar tarafından görülmesi olabileceğini ifade etmektedir⁷⁹⁷.

H. Hamamda Peştamalsız Bulunmak

Sahabe döneminden itibaren, çok eskilere dayanan hamam kültürüyle ilgili değişik tartışmalara ve çeşitli rivâyetlere rastlanmaktadır⁷⁹⁸. Şu'be'nin yaşadığı dönemde de hamamın yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmakta, hatta aşağıdaki rivâyette bizzat Şu'be'nin de hamama gittiği görülmektedir.

Husayb b. Cahder hakkında Şu'be, "hamamda peştamalsız gördüm" demektedir⁷⁹⁹. Şu'be, Husayb'ı hamamda peştamalsız gördüğüne göre kendisi de hamama gitmiştir.

Peştamal hamamda avret mahallini örtmek için kullanılan bir örtüdür. Peştamal kullanmamak, yine Şu'be'ye göre kişinin murûetine zarar veren bir hal olarak algılanmış olmalıdır.

2.3. İFTİRA ETMEK

Muhammed b. ez-Zübeyr'den Şu'be hadîs nakletmemektedir. Bunun üzerine Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Şu'be'ye Muhammed b. ez-Zübeyr'den niçin hadîs rivâyet etmediğini sormuş; O da şöyle cevap vermiştir: "Bir adam yanına geldi. O adama iftira etti. Niçin böyle ettiğini sorunca, kendisini kızdırdığını söyledi"⁸⁰⁰.

Başka rivâyette ise Şu'be Mekke'ye gidip Ebû'z-Zübeyr'den hadîs dinlemeyi çok istediğini ve Mekke'ye gidip hadîs dinlediğini de ifade ettikten sonra, şöyle

⁷⁹⁵ el-'Ukaylî, *a.g.e.*, II, 178; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 460.

⁷⁹⁶ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 460; ez-Zehebî, *Mîzân*, III, 326; Ebû Saîd el-Alâî, *Kitâbu'l-Muhtelifîn*, s.49.

⁷⁹⁷ el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁹⁸ Örnek olarak Bkz. Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'* (Abdurrezzâk es-San'anî'nin Musannaf'ının sonunda), Thk. Habîbu'l-A'zâmî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403, II, 268; İshâk b. Râhuye, *Müsned*, Thk. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin, Mektebetü'l-İmân, Medine 1995, I, 56 (Hadîs no: 2); ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Muhammed, *Sünenü'd-Dârimî*, Thk. Fevvâz Ahmed Zemreli-Halid es-Seb' el-İlmî, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987, I, 253 (Hadîs no: 998); Ebû Avâne el-İsferâinî, *el-Müsned*, Thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998, V, 60 (Hadîs no: 7784).

⁷⁹⁹ el-'Ukaylî, *a.g.e.*, II, 30.

⁸⁰⁰ ez-Zehebî, *Mîzân*, VI, 148.

devam etmektedir: " Ben yanındayken birden birisi çıkageldi. Ona bir şey sordu, o da birine iftira etti. Bunun üzerine ben de; "Müslüman bir adama iftira mı ediyorsun?" dedim. "O beni kızdırdı" diye cevap verdi. "Seni kızdırana iftira ediyorsun öyle mi?!!" dedim ve artık ondan hadîs nakletmedim". Sözlerine devam eden Şu'be ondan aldığı 400 hadîsin ezberinde olduğunu ve bunları kesinlikle tahdis etmeyeceğini ifade etmektedir⁸⁰¹.

İftira etmek İslâm'da büyük günahlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Şu'be nezdinde, herhangi bir sebeble başkasına iftira eden bir kişinin, çeşitli mülahazalarla Hz. Peygamber'e de yalan hadîs isnâd etme ihtimalinin varlığı hadîsinin alınmaması için yeterli görülmüş olmalıdır.

2.4. EHLİ BİDATTAN OLMAK

Tabakât ve cerh-ta'dîl kitaplarında Şu'be'nin mezhepleri sebebiyle eleştirdiği bir takım râvîlere rastlanmaktadır. Örneğin, Şu'be, Muhammed b. Râşid'ten hadîs yazılmaması gerektiğini, zira Mutezilî Rafizî olduğunu söylemektedir⁸⁰². Bu rivâyete ek olarak yine ez-Zehebî'nin "*Mizânu'l-İ'tidâl*" adlı eserinde Muhammed b. Râşid'e Mu'tezilî, Rafizî ve Hâşebî denilmektedir⁸⁰³. Ancak ez-Zehebî, Râfizî olduğuna dair bilgiyi eleştirmekte ve şöyle demektedir: "Bu durum oldukça su götürür. Basra'da başkasının garantörlüğünde ikâmet eden (nezîl) bir Dimaşkli nasıl Râfizî olur?! Allah en doğrusunu bilir"⁸⁰⁴. Ebû'n-Nadr Şu'be ile birlikteyken Muhammed b. Râşid el-Mekhûl'ün yanlarından geçtiğini, Şu'be'nin kendisine "Bu kişiden hadîs yazmadım. Sadûk birisidir. Ancak kaderîdir" dediğini rivâyet etmektedir⁸⁰⁵.

Şu'be, Lâhik b. Hümejd hakkında bazen Şîî; bazen de Osmânî olduğunu düşündürtecek rivâyetlerinin olduğunu ifade etmektedir⁸⁰⁶. Bir başka râvî Hişâm b. Hisân el-Ezdî hakkında "Hâşebîdir, ezberlemez" demektedir⁸⁰⁷.

⁸⁰¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 354.

⁸⁰² el-Ukaylî, *a.g.e.*, IV,66; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 344.

⁸⁰³ ez-Zehebî, *Mizân*, VI, 143.

⁸⁰⁴ *A.y.*

⁸⁰⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 271,272, VI, 214; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXV, 188. İbn Hacer de Ahmed b. Hanbel'e bu zatın sorulduğunu, onun da Ebû'n-Nadr Vâsıtasıyla Şu'be'nin bu kişi hakkında "Sadûk" dediğini, ancak Şîî veya Kaderî olduğunu naklettiğini söylemektedir. Şîî mi, yoksa Kaderî mi olduğu hususunda Ahmed b. Hanbel'in şüphe ettiği ifade edilmiştir (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 140).

⁸⁰⁶ el-Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 372; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXI, 178.

⁸⁰⁷ Mizzî, *a.g.e.*, XXX, 188; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II, 710; ez-Zehebî, *er-Ruvâtu's-Sikâtu'l-Mutekellem fihim*, s. 174.

Bunlara rağmen Şu'be'nin kendilerinden hadîs aldığı, talebelerini gönderdiği ve övdüğü farklı mezheb müntesiblerinin olduğunu görmekteyiz.

Hişâm ed-Düstüvâî'nin (ö.153,154) kaderî olduğu ifade edilmektedir⁸⁰⁸. Ancak Şu'be onu övmüş ve özellikle Katâde hususunda kendisinden daha hâfız olduğunu ifade etmiştir⁸⁰⁹.

Abdu'l-Vâris b. Saîd de Kaderî olmasına rağmen Şu'be tarafından övülenler arasındadır⁸¹⁰. O şöyle demektedir: “Onun güvenilir olması Basra'nın ileri gelenlerinden olmasından bellidir⁸¹¹. Bunların dışında Katâde'nin ashabından olan Saîd b. Beşîr'i tevsik etmiştir. Ancak kaderî olduğu söylenmektedir⁸¹². Ayrıca, kaderî olan Musâ b. Ebî Kesir'den Saîd b. el-Müseyyib hadîslerini “Vâsıtlı bir şeyh bana nakletti” şeklinde senette zikrederek nakletmiştir⁸¹³.

Diğer taraftan mürcî olan Verkâ' isimli bir râvîye öğrencilerini yönlendirdiği görülmektedir⁸¹⁴. Şii olduğu iddia edilen Ammar b. Muaviye, hadîs aldığı râvîler arasında zikredilir⁸¹⁵.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz farklı mezheb sahibi olduğu iddia edilen kişiler önyargılı olarak bir mezheb müntesibiymiş gibi gösterilmiş olabilirler. Dolayısıyla bunlar hakkındaki iddialar subjektif, tarafgir bir yaklaşım tarzının ürünü olabilir. Ancak Şu'be'nin hadîs aldığı öyle birisi vardır ki, çoğunluk tarafından cerh edilmiş, kezzâb olduğu ifade edilmiştir. Bu kişi Câbir el-Cu'fi'dir (ö.127,128)⁸¹⁶.

⁸⁰⁸ Kaderî olmakla birlikte davasına davet eden birisi olmadığı da ek bilgi olarak verilmektedir (Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 221; ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 151; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 91).

⁸⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 59; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 218; ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 150; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 91.

⁸¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 140; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 392.

⁸¹¹ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 118.

⁸¹² ez-Zehebî, *el-Muğnî*, I, 256.

⁸¹³ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 293.

⁸¹⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 421.

⁸¹⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 52. Ahmed b. Hanbel onun gençken de şîî bir râvîden hadîs aldığını ifade eder (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İtel*, s. 70).

⁸¹⁶ Asıl ismi Ebû Muhammed (veya Ebû Yezîd) Câbir b. Yezîd el-Cu'fi'dir (Müslim, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 725; ez-Zehebî, *el-Muktenâ*, II, 152). Kûfelidir. Şiânın alimlerindedir. el-Kâsım, Atâ, Sâlim, Tâvus, Mücâhid ve eş-Şa'bi'den hadîs almış; ondan da Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Züheyr, İsmâil ve Şerîk nakilde bulunmuşlardır. Süfyân, Şu'be ve Veki'in dışında hakkında olumlu ifadede bulunan yoktur. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel terk etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî hadîsinin sadece itibâr için alınıp, ihticâc için kullanılmayacağını söylemiştir. Ebû Zur'a ise Leyin olduğunu ifade etmiştir. Cerh edenler arasında Saîd b. Cübeyr, en-Nesâî, Ebû Dâvud, Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hanîfe vardır. Ebû Hanîfe ondan daha yalancısını görmediğini ifade etmektedir. İbn Hibbân Abdullah b. Sebe'nin ashabından bir sebebi olduğunu ifade etmiştir. Mûdellis olduğu da nakledilmiştir.

Daha hayattayken bu kişiden hadîs aldığı için eleştirilere muhatab olan Şu'be, belki de ehli bidatla ilgili asıl yaklaşım tarzını ortaya çıkarabileceğimiz bir açıklamada bulunmaktadır. Cabir sebebiyle eleştirilince o şöyle yanıt vermiştir: "Câbir "Semi'tu", "Ahberenâ" ve "Haddesenâ" dediğinde insanların en güveniliridir"⁸¹⁷. Bu açıklama Şu'be'nin doğru sözlü olan ehli bidat mensuplarından da hadîs aldığını göstermektedir. Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel, onun Câbir'den hadîs aldığını, fakat Şiîlikle ilgili şeyleri almadığını ifade etmektedir⁸¹⁸. Buna göre Şu'be, ehli bidata mensub bir râvîden doğru sözlü olması ve rivâyet ettiği şeyin kendi mezhebiyle ilgili olmaması durumunda hadîs almaktadır. Bunların bid'at ehli olmalarına rağmen doğru söylediklerini ve propagandacı olmadıklarını ifade etmek için de, diğer meslektaşları gibi, genellikle "صدق" ifadesini kullanmaktadır⁸¹⁹.

2.5. TEFERRÜD

Teferrüd, "Bir hadîsi rivâyette tek kalmak, tek başına rivâyet etmek veya hadîsi garib yahut ferd olarak rivâyet etmek"⁸²⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Bir hadîsi rivâyette tek kalmak; o hadîsi tek başına rivâyet etmenin yanı sıra, aynı hadîsi nakleden diğer güvenilir kişilere muhalefet etmek şeklinde de olmaktadır. Bu anlamıyla teferrüd, şazz rivâyetle aynı manaya gelmektedir⁸²¹. Teferrüd hali, ilgili hadîsi rivâyet eden râvînin muhtemel iki sebeble eleştirilmesini gerektirmektedir: Birinci ihtimal, bu hadîsi rivâyet eden kişinin rivâyeti yanlış zapt etmesi; ikincisi ise bu rivâyeti uydurmuş olması. Bu iki ihtimalden birincisi râvînin zaptına, diğeri ise

Ashab-ı Kirâma sövdüğü, Hz. Ali'nin tekrar yeryüzüne döneceğine inandığı ve ilmin Resûlullah'tan Hz. Ali'ye ondan Hz. Hasan'a ondan da Cafer'e dek nakledilerek geldiğini ifade ettiği söylenir.

Hicrî 127 veya 128 yıllarında vefat ettiği ifade edilmiştir (Bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 211; el-İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, I, 264; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Vaî, Halep 1369, s. 28; el-'Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 191-193; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 497; İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 113-116; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, I, 126; *Mizân*, II, 103-107; İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdekkisîn*, s. 53.

⁸¹⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 103. Benzeri bir söz Süfyân'a da isnâd edilir (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 497).

⁸¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, s. 170.

⁸¹⁹ Yücel, *a.g.e.*, s. 160.

⁸²⁰ Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 153.

⁸²¹ el-Hâkim en-Neysâburî de şazz hadîsi sikâ bir râvînin mutâbii olmaksızın münferiden rivâyet ettiği hadîs diye tarif etmektedir. ancak eş-Şâfi nâsa muhalif olarak sikâ râvînin rivâyet ettiği hadîs şeklinde tarif etmiş ve sadece teferrüd ile hadîsin şazz olmayacağını savunmuştur. Daha sonraları da eş-Şâfi'nin tarifi genel kabul görmüştür (Farklı târifler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Suphi Sâlih, *a.g.e.*, ss. 165-171.).

adaletine yönelik bir eleştiridir. Bu itibarla Şu'be sadaka hadîsindeki teferrüdü sebebiyle Hakim b. Cübeyr el-Esedî'yi terk etmiştir⁸²².

Yine Şu'fa hadîsinde⁸²³ teferrüd ettiği için Abdulmelik b. Ebî Süleymân el-Hemedâni'yi terk etmiştir⁸²⁴. Oysa ki, çoğunluk tarafından bu zat ta'dil edilmiştir⁸²⁵. Ebû Zur'a er-Râzî, Abdulmelik'in senetlerde İbn Cüreyc'e muhalefet ettiğini, İbn Cüreyc'in ise kendilerine göre daha üstün olduğunu söylemektedir⁸²⁶. Bu rivâyet onun râvîleri cerh ederken kullandığı teferrüdün şazz anlamında olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

2.6. DİL VE İFADE PROBLEMLERİ

Kaynaklarda Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın cerh ettiği İbrâhîm b. Abdirrahman es-Seksekî el-Kûfî adlı râvînin cerh edilîşinin sebebi olarak, "لا يحسن يتكلم" ifadesine rastlanmaktadır⁸²⁷. Kelime anlamı olarak "konuşamamak" demek olan bu ifadeden neyin kast edildiğini anlamak oldukça zor görünmektedir. Ancak Şu'be'nin Arapça öğrenmenin önemine dair sarf ettiği sözleri, bu ifadenin Arapça konuşmakla ilgili olabileceğini ihsas ettirmektedir. Şu'be'nin Arapça öğrenmekle ilgili bir sözü şöyledir: "Kim hadîs taleb eder ve Arapçayı iyi bilmezse, bu kişi şapkası olup da kafası olmayana benzer"⁸²⁸.

Diğer taraftan iyi konuşamama ifadesi, aynı zamanda kekeme olma gibi bir konuşma kusurunu da ima edebilir. Fakat Şu'be'nin bizzat kendisinin konuşma kusurunun olması⁸²⁹ bu ihtimali zayıf kılmaktadır⁸³⁰.

⁸²² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 383.

⁸²³ Şu'fa hadîsi şudur: " Bir evin komşusu evin Şu'fasına daha çok hakkı vardır. Gaib olsa bile ev sahibi komşusunu bekler" (Bkz. İbnu'l-Cevzî, *ed-Duaîf ve'l-Metrûkîn*, II, 150) .

⁸²⁴ et-Tirmîzî, *İlelî't-Tirmîzî*, I, 756; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, II, 406; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 353.

⁸²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 353.

⁸²⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 367.

⁸²⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 111; el-'Ukaylî, *a.g.e.*, I, 57; el-Mizzî, *a.g.e.*, II, 132; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 120.

⁸²⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 26; es-Suyûtî, *Tedrib*, II, 106. Aynı sayfalarda Hammâd b. Seleme'nin de buna benzer bir sözü vardır.

⁸²⁹ Pelték veya kekeme olduğu söylenmektedir (Bkz. Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s.203; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 144; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 193; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 320, XXVII, 430). Örneğin "تَلَب" ifadesini " تَلَب " diye okuduğu ifade edilir (Bkz. el-Berdîcî, Ebû Bekr Ahmed b. Hârun, *Tabakâtu'l-Esmâi'l-Müfredé mine's-Sahâbeti ve't-Tâbiine ve Ashâbi'l-Hadîs*, Thk. Abduh Ali Kûşk, Dâru'l-Me'mûn bi't-Turâs, Dımaşk 1410, s. 73). Hatta bu durum sebebiyle uzun hadîslerin onu bıktırdığını ifade etmektedirler(Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 183).

⁸³⁰ Ahmed Yücel bu ifadeyi eserinde "ne dediğini bilmeyen" şeklinde Türkçeye çevirmiştir (Bkz. Yücel, *a.g.e.*, s. 57). Ancak böylesi bir tercüme, biraz uzak bir ihtimal gibi görünmektedir.

2.7. İHTİLÂT

İhtilat sözlükte, karışmak, kişinin şuuru bozulmak anlamına gelmektedir⁸³¹. İstilahta ise, yaşlanma vs. sebeblerle hâfıza bozukluğuna uğramak demektir⁸³². İhtilat arız olan bir kişiden, kendisine bu durum gelmezden evvel alınan hadîslerin makbul olduğu söylenmiştir⁸³³. Ancak ihtilat halinde alınan hadîsler tahdis edilemez⁸³⁴. Şu'be İbnu'l-Haccâc da öyle yapmıştır. O şöyle demektedir: “Ebû'l-Yekzân Osman b. Umeyr'in yanına gittim hadîsleri birbirine karıştırıyordu. Bunun üzerine döndüm ve ondan hadîs yazmadım”⁸³⁵. Ancak hadîs aldığı râvîye sonradan ihtilat arız olduğunda bu durumu tasrih ederek aldığı hadîsi nakletmektedir⁸³⁶.

İhtilatın bir başka türü ise rivâyet ettikleri ile etmediklerini karıştırmak ve telkinlere kapılmak şeklinde görülmektedir. İhtilatın bu türüne dair Şu'be'den nakledilen örnek ise şudur: Şu'be'den şöyle dediği nakledilmiştir: “Simâk b. Harb'e⁸³⁷ İkrime'den rivâyet ettiği tefsirini, “İbn Abbâs'tan mı rivâyet ettin?” denirdi; o da “evet” derdi. Ben ise ona telkinde bulunmadım”⁸³⁸.

2.8. HADİSLERİ REF' ETMEK

Hadîsleri ref' etmek, mevkûf veya maktû' olan bir hadîsi merfû' olarak nakledip Hz. Peygamber'e nisbet etmek demektir⁸³⁹. Başka bir ifadeyle sahabe veya tabiûna mensub ya da daha üst tabakadaki bir râvînin sözünün, Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi nakledilmesidir⁸⁴⁰. Ricâl kitaplarında Şu'be'nin reffâ' olarak nitelediği râvîlere de rastlanmaktadır.

⁸³¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 83; el-Munâvî, *a.g.e.*, s. 323; Abdulkâdir er-Râzî, *a.g.e.*, I, 77..

⁸³² Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s.73; Uğur, Müctebâ, “İhtilat”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 571 .

⁸³³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 407.

⁸³⁴ Örnek için bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 403-409.

⁸³⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 95.

⁸³⁶ et-Trablusî, İbrâhîm b. Muhammed, *Men Rûmiye bi'l-İhtilât*, Thk. Ali Hasan Ali, el-Vekâletü'l-Arabiyye, ez-Zerkâ Tsz., s. 63. Burada et-Tarâblusî Şu'be'nin Ubeyde'den tağayyura maruz kalmadan önce hadîs aldığını nakletmektedir. Daha sonra buradaki tağayyurun ihtilat anlamında olduğunu ifade etmektedir.

⁸³⁷ Tercemey-i hâli için bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 339; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, I, 235.

⁸³⁸ el-Ukaylî, *a.g.e.*, II, 178; ez-Zehebî, *Mizân*, III, 326,327; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 248; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafû ve'l-Metrûkîn*, II, 26.

⁸³⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI,130; Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s. 128.

⁸⁴⁰ Kırbasoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, s. 233.

Abdumelik b. Ebî Süleymân (ö.145/762) Atâ'dan aldığı hadîsleri ref' ettiği için eleştirilmiştir⁸⁴¹. el-Hatîb el-Bağdâdî, Şu'be'nin de bu sebeble Abdumelik b. Ebî Süleymân'ı cerh ettiğini söylemektedir⁸⁴². Ona, "Niçin Abdumelik'ten hadîs almıyorsun? O hasenü'l-hadîs'tir." denilince, "Hüsnünden dolayı" cevabını vermiştir⁸⁴³. Hüsnünden, yani güzelliğinden ifadesi onun hadîsleri ref' ettiğine dair bir ima olabilir.

Aynı şekilde, Yezîd b. Ebân er-Rakkâs reffâ' olduğu için Şu'be tarafından cerh edilmiştir⁸⁴⁴. Ayrıca, Şu'be'nin Yezîd b. Ebî Ziyâd hakkında reffâ' dediği nakledilmektedir⁸⁴⁵. Hatta bir başka rivâyette Şu'be şöyle demektedir: "Yezîd b. Ebî Ziyâd'dan hadîs yazdıktan sonra herkesten hadîs yazarım⁸⁴⁶. Ancak İbn Adiyy Şu'be'nin Yezîd'den rivâyet ettiği hacamat hadîsini Yezîd'in rivâyetlerine örnek verirken serd etmektedir⁸⁴⁷. el-Mizzî de Yezîd'den hadîs alanlar arasında Şu'be'yi zikretmektedir⁸⁴⁸. Ayrıca, ez-Zehebî Yezîd'den nakledilen bir merfu' hadîsi eserinde vermiş, mevzu bir rivâyete benzediğini, şayet Şu'be bu rivâyeti ondan işitseydi, ondan bir kelime bile nakletmeyeceğini ifade etmektedir⁸⁴⁹.

ez-Zehebî Adiyy b. Sâbit el-Ensârî ile ilgili cerh ta'dil ifadelerinin arasında Şu'be'nin onun hakkında "ref' edenlerdendir" dediğini nakletmektedir⁸⁵⁰. Buna mukabil, Ali b. Zeyd b. Ca'dân'ın reffâ' olduğunu söylemiş, ancak rivâyet almıştır⁸⁵¹.

Şu'be'nin hadîslerin ref' edilmemesi için sarf ettiği bunca gayrete rağmen Juynboll, onu hadîsleri ref' edenler arasında saymaktadır⁸⁵². Şu'be bazı mevkuf

⁸⁴¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 393; el-Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 325; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 108. Atâ'nın da mürcî olduğu söylenmektedir (Bkz.el-'İclî, *Marifetüs-Sikât*, II, 103).

⁸⁴² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 393.

⁸⁴³ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, V, 302; el-'Ukaylî, *a.g.e.*, III, 32; el-Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 326.

⁸⁴⁴ Abdumelik Bekr Kâdî, *a.g.e.*, s. 115.

⁸⁴⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 156; el-Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 380; İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 275; el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXII, 137; ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 288.

⁸⁴⁶ ez-Zehebî, *Mîzân*, VII, 241.

⁸⁴⁷ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, VII, 276.

⁸⁴⁸ el-Mizzî, *a.g.e.*, XXXIII, 137.

⁸⁴⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 132.

⁸⁵⁰ ez-Zehebî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 149. Ayrıca bkz. el-Ukaylî, *a.g.e.*, III, 372; İbn Hacer, *Mukaddimetu Fethi'l-Bâri*, s. 424. İbn Hacer bu râvîden Buhârî hadîs aldığı için hakkındaki tüm cerh ifadelerini almış, bu arada Şu'be'nin de, "reffâ" olduğuna dair beyanatına yer vermiştir. Ancak eleştirileri cevaplama sadedinde, bu râvîyle ihticac edildiğini ve ehli bid'attan olmasının bir mahsurunun olmayacağını zira Buhârî'deki rivâyetlerinin onun bid'atıyla bir ilgisinin bulunmadığını söyler, fakat reffâ olmasıyla ilgili bir değerlendirmede bulunmaz. Bu da İbn Hacer'e göre de reffâ olmanın cerh sebebi olmayacağı kanaatinde olduğunu zannını vermektedir.

⁸⁵¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 186; et-Trablusî, *Men Rûmiye bi'l-İhtilât*, s. 63.

rivâyet edilen hadîsleri merfû' nakletmiştir⁸⁵³, ancak bazılarının merfû' rivâyet ettikleri hadîslerin de mevkûf olduklarını ifade etmiştir⁸⁵⁴. Bir keresinde Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Şu'be ile bir râvî arasında şöyle bir diyalogun gerçekleştiğini nakletmektedir: Halîd b. Tuleyk Şu'be'ye "Ey Ebû Bistâm, bana Semmâk b. Harb'in İktidâu'l-Varak mine'z-Zeheb (altın kağıt kullanmak) konusundaki İbn Ömer hadîsini tahdis et" dedi. Bunun üzerine Şu'be şöyle cevap verdi: "Allah seni ıslah etsin! Bu hadîsi Semmâk'tan başka hiç kimse merfu' olarak rivâyet etmedi. Ama Katâde, Saîd b. el-Müseyyeb tarikiyle İbn Ömer'den nakletti, ancak merfu olarak değil! Yine Eyyûb Nâfi' tarikiyle rivâyet etti, fakat o da merfû' olarak değil! Aynı şekilde Dâvud b. Ebî Hind, Saîd b. Cübeyr tarikiyle aynı hadîsi nakletti, lakin yine merfu olarak değil! Bu hadîsi merfu' olarak nakleden sadece Simâk'tır"⁸⁵⁵. Burada görüldüğü gibi Şu'be, Simâk'ın merfû' olarak naklettiği hadîsin aslında merfû' olmadığını ifade etmiştir. Zaten Şu'be, Simâk b. Harb'in galat içerisinde olduğunu ifade ederek cerh etmektedir⁸⁵⁶.

⁸⁵² Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 54. Hadîslerin ref' edenler ifadesi, Juynboll'un metodolojisi ile birlikte düşünülünce, aslında hadîsleri uyduranlar şeklinde anlaşılmalıdır.

⁸⁵³ Örnek olarak bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 252,593; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, IV, 102

⁸⁵⁴ Örnek olarak bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 228, IX, 214; Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Alî, *Gureru'l-Fevâid*, Thk. Muhammed Harşâfi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1417, s. 262,263; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I, 139. Diğer taraftan Şu'be normalde merfu rivâyet edilen "Benim bildiklerimi bilseydiniz çok ağlar az gülerdiniz" hadîsini ref' etmiş, Ebû Hâtim er-Râzî de en sahih olanın bu hadîsin mevkuf olması olduğunu söylemiştir (Bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *İlelu İbn Ebî Hâtim*, Thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405, II, 100.)

⁸⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 158.

⁸⁵⁶ Bkz. İbn Adıyy, *el-Kâmil*, III, 460; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafû ve'l-Metrûkîn*, II, 26; ez-Zehebî, *el-Muğni*, I, 285.

III. BÖLÜM

ŞU'BE'YE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Şu'be b. el-Haccâc, *Tabakası ve Hadîs Alimleri Arasındaki Konumu* adlı konu başlığında işaret edildiği gibi, özellikle hayatının son dönemlerinden itibaren ilim çevreleri tarafından sözüne itibar edilir bir hadîsçi olarak kabul edilmiştir. Ancak, kaynaklarda Şu'be'nin çeşitli vesilelerle eleştirildiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır. Bunları iki başlık altında ele almak mümkündür: Müslüman hadîsçilerin eleştirileri ve müsteşrik G.H.A. Juynboll'un eleştirileri.

1. MÜSLÜMAN HADİSÇİLERİN ELEŞTİRİLERİ

Müslüman hadîsçiler, Şu'be ile ilgili olarak bir takım eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirileri şu şekilde başlıklandırmak mümkündür.

1.1. RAVİLERLE İLGİLİ ELEŞTİRİLER

Gerek Şu'be'nin yaşadığı dönemde, gerekse daha sonraki dönemlerde onun râvîlerle ilgili değerlendirmeleri bazıları tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı aslında sitemvâri ifadeler olarak kabul edilebilir.

Şu'be'nin râvîlerle ilgili değerlendirmelerine yönelik ilk eleştiri talebeleri tarafından yapılmıştır. Onun râvîleri incelemesi, özel olarak bu amaçla dersler yapması, hadîs naklederken cerh ettiği râvîlerden bahsetmesi, derslerine katılan kişiler tarafından eleştiri konusu edilmiştir. Örneğin, Şu'be'den hadîs almak gayesiyle düzenlediği meclislere katılan Hüseyim, kendisine niçin artık Şu'be'nin derslerine katılmadığı sorulunca, Şu'be'nin gıybet yaptığını bu sebeple artık derslerine iştirak etmeyeceğini ifade etmiştir⁸⁵⁷.

Râvîlerin kusurları hakkında konuşmayı gerektiren cerh ve ta'dil ilmi, doğuş devrinde bu türden iddialarla bazıları tarafından hoş karşılanmamış ve bu faaliyetin gıybet kapsamına girdiği ileri sürülmüştür⁸⁵⁸. Bu türden iddialar üzerine her alim, bir takım gerekçelerle kendini savunma gayreti içine girmiştir. Şu'be de yaptığı işin

⁸⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 180.

⁸⁵⁸ Ahmed b. Hanbel de ricale dair konuşmanın haram olan gıybet kısmından olmadığını, sadece hadîs tashîhi babından olduğunu söylemektedir (Bkz. Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s. 33). et-Tirmizî ricâl ve isnâdlara dair konuşmanın cevazı adlı başlığı altında cerh alimlerinin insanları eleştirmek veya gıybet etmek için değil hadîsleri korumak için bu işi yaptıklarını söylemektedir (Bkz. et-Tirmizî, *el-İlel*, s. 739). en-Nevevî ve daha sonra el-Gazzâlî bu iddiaları ber taraf etmek için gıybet kapsamına girmeyen şeyleri maddeler halinde sıralamış ve cerhe de bu maddeler arasında yer vermişlerdir (el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 34-36).

gyıbet olsa bile, caiz bir gyıbet olduğuna dikkat çekmek için “Allah için gyıbet” formülünü geliştirmiş görünmektedir⁸⁵⁹.

Bir gün Şu'be, İmrân b. Cüdeyr'e : “Ey İmrân, gel Allah için gyıbet edelim ve ashabı hadîs'in kötülüklerini zikredelim” demiştir⁸⁶⁰. Aynı şekilde en-Nadr b. Şümeyl⁸⁶¹ ve Süfyân b. Üyeyne'ye⁸⁶² de “gel Allah için gyıbet edelim” dediği nakledilmiştir.

Râvilerle ilgili cerh ifadelerinin kullanılmasına yönelik tepkiler daha sonra da devam etmiş olacak ki, cerh işinin meşruiyetini ifade eden şu rivâyet tartışmalarda kullanılır olmuştur: "Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın oğlu Muhammed babasından şöyle dediğini nakletmiştir: "Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Üyeyne'ye, kendisinde yalan ihtimali veya zayıflık bulunan bir râvî hakkında, “Durumunu açıklayayım mı, yoksa susayım mı?” dedim. Onlar da; “halini açıkla” dediler”⁸⁶³.

Râvilerle ilgili Şu'be'ye yöneltelen bir diğer eleştiri, güvenilir bazı râvileri terk edip, onlardan daha az güvenilir kişilerden hadîs almasıdır. Ümeyye b. Hâlid, Şu'be 'ye niçin Abdulmelik'ten hadîs almadığını sormuş, o da “hadîsini terk ettim” deyince, Ümeyye, “Muhammed b. Ubeydillâh el-Arzemî'den naklediyor, Abdulmelik'i terk ediyorsun. Oysa ki, o hasenü'l-hadîs'tir” şeklinde sitemini ifade edince, Şu'be; “Hüsün'den kaçıyorum” cevabını vermiştir. Bu olayı nakleden el-Hatîb, Şu'be 'nin burada hata ettiğini ifade etmektedir. Zira, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin ifade ettiğine göre; Muhammed b. Ubeydillâh'ın hadîslerinin gittiği ve rivâyetinin sakıt olduğunda hadîs alimleri ihtilaf etmemişken, Abdulmelik'in övgüsü çok yaygındır ve hayırla yad edildiği meşhurdur⁸⁶⁴.

Başka rivâyette de “Niçin falandan falandan rivâyet etmiyorsun da, Câbir el-Cu'fi'den hadîs alıyorsun?” denilmiş, o da; “Çünkü o, kitaplarda Muhammed b.

⁸⁵⁹ İsmâil b. 'Uleyye huzurunda bir adam zayıf bir kişiden hadîs nakledince, Affân bu kişinin güvenilirmez olduğunu söyler. Hadîsi nakleden kişinin, gyıbet yapıyorsun ithamına karşı İsmâil b. Uleyye müdahale eder ve "Sadece güvenilir olmadığı için aleyhine hüküm veriyor" der. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 23.

⁸⁶⁰ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, VII, 152.

⁸⁶¹ Bunu râvî, “yani, şeyhler hakkında konuşalım” diye tavih eder (Bkz. el-'Ukaylî, *a.g.e.*, I, 15; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 223).

⁸⁶² el-Ukaylî, *a.g.e.*, I, 11.

⁸⁶³ Ahmed b. Hanbel, *İlel*, s. 141; et-Tirmizî, *el-İlel*, s. 739; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 23; el-Cüzcânî, *Ahvâlû'r-Ricâl*, s. 36.

⁸⁶⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 393,394; el-Mizzî, *a.g.e.*, XVIII, 326; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VI, 109.

Eyyûb'a isnâd edilen şeyleri nakletmektedir (لأنه جاء بأحاديث لم يصبر عنها كتب الي (محمد بن أيوب) şeklinde cevap vermiştir. Bir keresinde de Şu'be, Câbir'den hadîs naklederken, Câbir mi? Diye tereddüdünü izhar edince, Şu'be "Evet Câbir Câbir. O Haddesenâ ve Semi'tü dediğinde insanların en güveniliridir" demiştir⁸⁶⁵. et-Tirmizî de *İlel*'inde Şu'be'nin Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî, Abdulmelik b. Ebî Süleymân ve Hakîm b. Cübeyr'i terk ettiğini ve daha sonra hıfz ve adalet yönünden bunlardan aşağı olan Câbir el-Cu'fi, İbrâhîm Müslim el-Hicrî ve Muhammed b. Ubeydillah gibilerinden hadîs aldığını kaydetmektedir. Daha sonra Şu'be'nin cerh ettiği râvîler hakkında diğer hadîs alimlerinin övücü sözlerini vermektedir⁸⁶⁶.

Kaynaklarda Şu'be'nin hatalı görüldüğü ve bolca örneklerinin verildiği bir başka alan da râvî isimleridir. Genel olarak Şu'be'nin râvî isimlerinde hata ettiği kabul edilmektedir⁸⁶⁷. Kimi zaman râvîlerin isimlerini kalb etmekte⁸⁶⁸, kimi zaman isimleri yanlış zikretmedir⁸⁶⁹. Bu türden hatalar Şu'be'den değil de, ondan hadîs alan talebelerinden de kaynaklanıyor olabilir. Zira, Şu'be'nin konuşma kusurunun olduğu bilinmektedir⁸⁷⁰. Bu itibarla Şu'be'yi yakinen tanımayan kişiler, onun bu konuşma kusurundan kaynaklanan yanlış ifadeleri anlayamamış ve hatalı olarak nakletmiş olabilirler.

⁸⁶⁵ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 118.

⁸⁶⁶ et-Tirmizî, *el-İlel*, s. 756. Yahyâ b. Maîn belâğ sigasıyla kendilerine Mâlik'in Şu'be hakkında şöyle dediğinin ulaştığını söyler: "Bu Şu'be'ye şaşılır! Hem râvîleri inceliyor hem de Âsım b. Ubeydillah'tan hadîs alıyor!" (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I, 22).

⁸⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 27, 399; el-Askerî, *Taşîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 34; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 247; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel isimleri kalb ettiğini söyler (Ahmed b. Hanbel, *İlel*, s. 44). Örnek olarak şunlar verilebilir: Ka'b b. Abdillâh'a Abdullah b. Ka'b demiş (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 162; el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 224). Servân b. Milhân yerine Milhân b. Servân dermiş (ez-Zehebî, *Mîzân*, II, 92; İbn Hacer, *Lisân*, II, 82).

⁸⁶⁹ Abdulmelik b. Milhân'a Abdulmelik b. Minhâl dediği ifade edilir (el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 11). Katâde b. Minhâl'e Abdulmelik b. Minhâl dediği söylenir (el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 185). Yusuf b. Mihrân yerine Yusuf b. Mâhik dermiş (el-Hatib el-Bağdâdî, *Mûdihu Evhâm'l-Cem' ve't-Tefrîk*, Thk. A. Emin Kal'eci, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1407, I, 344; ez-Zehebî, *Mîzân*, VII, 308). Selem b. Abdîrahman yerine Abdullah b. Yezîd der (el-Hâtib el-Bağdâdî, *Mûdihu Evhâm*, II, 156). Abdullah b. Ebî Kays yerine Abdullah b. Ebî Mûsa demiştir (el-Hâtib el-Bağdâdî, *Mûdihu Evhâm*, II, 199). Halid b. Alkame yerine Mâlik b. Urfade demiş (İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 56; *el-Cerh ve't-Ta'dîl* II, 343; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 260). Ayrıca daha fazla örnek için bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlel*, I, 90, 108, 181, 225, 245, 284, II, 33; el-Hâtib el-Bağdâdî, *Mûdihu Evhâm*, II, 325, 390, 391; Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlel't-Tirmizî*, Thk. Subhî es-Sâmerrâî ve ark., Âlemu'l-Küttüb, Beyrut 1409, s. 47, 82).

⁸⁷⁰ Bkz. Ebû'l-Mehâsîn, *a.g.e.*, s.203; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilye*, VII, 144; İbnu'l-Kayserânî, *a.g.e.*, I, 193; el-Mizzî, *a.g.e.*, IV, 320, XXVII, 430.

Şu'be'den rivâyet edilen bu galatlar derslerde okutulmuştur. el-Buhârî, Süleymân b. Harb'in meclisine girdiğini bu esnada onun; “Şu'be'nin galatını izah et” diye soru sorduğunu söylemektedir⁸⁷¹.

İbn Hacer, ed-Dârekutnî'nin, Şu'benin isimlerde hata etmesinin sebebinin metinler üzerine yoğunlaşması olduğunu söylediğini nakletmektedir⁸⁷².

Şu'be'nin bu vehimlerini yorumlayan hadîs alimleri, hatadan kimsenin sâlim olamayacağını vurgulayarak, onun bu halinin diğer meşhur hadîsçilerde de olduğunu söylemişlerdir⁸⁷³.

Şu'be'ye isnâd edilen bu hatalardan birine işâret eden el-Hattâbî, Şu'be'nin İbn Abbâs'tan nakledilen bir olayda ayrılık çıkarmak anlamına gelen “شعبت” fiilini isyan çıkarmak anlamına gelen “شعبت” şeklinde naklettiğini söylemekte ve bunun galat olduğunu, doğrusunun “شعبت” şeklinde olması gerektiğini ifade etmektedir⁸⁷⁴.

İsmâil b. Uleyye, Şu'be'nin kendisinden bir hadîs aldığını, bunda da hata ettiğini söylemektedir. İsmâil b. Uleyye, Resûlullah'ın erkeklerin za'ferân sürmesini yasakladığını naklettiğini; Şu'be'nin ise bu yasağı umumileştirip, bu hadîsi Resûlullah'ın za'ferân sürmeyi yasakladığı şeklinde naklettiğini söylemektedir. “Hadîs edâsının ahkâmı ve şartları” adlı babın son taraflarında bu olayı nakleden el-Hatîb el-Bağdâdî, Şu'be'nin burada hadîsi manen rivâyet ettiğini, ancak doğru anlamadığını bu sebeple hadîste ifade edilen yasağı umumileştirdiğini söyleyip, buradan hareketle şu şekilde genel bir kaide ortaya koymaktadır: Hadîsleri lafzen rivâyet etmek ma'nen rivâyetten daha güvenilirdir⁸⁷⁵.

Şu'be'nin metinlerdeki hatasına yönelik bir başka örneği ise meşhur dilci el-Askerî, hadîsçilerin hatalarına dair yazdığı *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn* adlı eserinde vermektedir. Buna göre Şu'be, Kıyâmet günü güneşin insanlara çok yaklaşacağını, sıcaklıktan dolayı insanların karınlarından kaynama sesi çıkacağını ifade eden hadîsin Arapçasında geçen “غق غق” yerine “عو عو” demektedir. el-Askerî,

⁸⁷¹ İbn Hacer, *Mukaddimetu Fethî'l-Bârî*, s. 482.

⁸⁷² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302. İbn Hacer bu bilgiyi ed-Dârekutnî'nin *İlel'*inden aldığını kaydetmektedir. Ancak yaptığımız inceleme sonunda işaret edilen eserde bu bilgiye rastlayamadık.

⁸⁷³ el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 122. Ayrıca bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 41.

⁸⁷⁴ el-Hattâbî, Ahmed b. Muhammed el-Bustî, *Islâhu Ğalâtü'l-Muhaddisîn*, Thk. Muhammed Ali Abdülkerim, Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, Dımaşk 1407, s. 132.

⁸⁷⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 494. Hadîslerin ma'nen rivâyeti hakkındaki tartışmalar için bkz. Yatkın, Nihat, *Hadîslerin Mana ile Rivâyet ve Neticeleri*, AÜSBE(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992.

dil alimi el-Halîl b. Ahmed'in, Arapların kaynama sesini “عق غق” ile ifade ettikleri bilgisini naklederek Şu'be'nin burada vehmettiğini söylemektedir⁸⁷⁶.

Özellikle hadîs gibi çok dikkatli olunması gereken bir alanla meşgul olanların hata etmemesi çok zordur. Bu bağlamda Yahyâ b. Maîn'e isnâd edilen “Ben hadîslerde hata etmem” diyen kişi yalancıdır” sözü⁸⁷⁷ bu gerçekliği ifade etmektedir. Ancak, erdemli davranmanın gereği, hatası söylenince bunu düzeltmek olsa gerektir. Şu'be'nin de hatası söylenince birkaç gün düşünüp daha sonra hatasını düzelttiği nakledilir. Abdurrahman b. Mehdî Süfyân'ın hata ettiğinde o gün hatasından döndüğünü, Şu'be'nin ise hatası söylenince birkaç gün sonra hatasından döndüğünü nakletmektedir⁸⁷⁸.

1.2. Şİİ OLDUĞU İDDİASI

Bir kısım kaynaklarda Şu'be'nin şîi hadîsçiler arasında sayıldığı görülmektedir.

ez-Zehebî, İbn Ebî Hâtim'in tercemesinde, Ebû'l-Fadl es-Süleymânî'nin Hz. Ali'yi Osman'a tercih eden şîiler arasında İbn Ebî Hâtim'i de saymasının hatalı olduğunu ifade ederek, Ebû'l-Fadl'dan şu bilgiyi nakleder: "Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a takdim eden şîi muhaddislerin isimleri şöyledir: el-A'meş, Numan b. Sâbit (Ebû Hanife), Şu'be İbnu'l-Haccâc, Abdurrezzâk, Ubeydullah b. Mûsâ ve Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim"⁸⁷⁹. İbn Hacer ise müellifin burada Şu'be'yi zikredebileceğini, ancak İbn Ebî Hâtim'i zikrinin doğru olmayacağını söylemektedir⁸⁸⁰.

İbn Kuteybe de kendinden önceki bir çok hadîsçiyi eş-Şiyaa'tu başlığı altında vermektedir. Bu listede Şu'be ile beraber, el-A'meş, Seleme b. Küheyl, Şu'be'nin hocası el-Hakem b. Uteybe, İbrâhim en-Nehâî, Süfyân es-Sevrî gibi meşhur hadîsçiler bulunmaktadır⁸⁸¹. Bu liste hususunda eş-Şehristânî de İbn Kuteybe'ye katılmış görünmektedir⁸⁸².

⁸⁷⁶ el-Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhâddisîn*, I, 338.

⁸⁷⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 41.

⁸⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 41.

⁸⁷⁹ ez-Zehebî, *el-Mîzân*, IV, 315.

⁸⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 432.

⁸⁸¹ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, Thk. Muhammed İsmâil es-Sâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1980, s. 267,268.

⁸⁸² eş-Şehristânî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Thk. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404/1984, I, 199.

Şîî tabakat kitapları incelendiğinde Şu'be'nin isminin bu eserlerde yer aldığı görülmektedir. *Mecmau'r-Ricâl* adlı şîî tabakat kitabının yazarı el-Kahpâî, sadece ondan hadîs nakledildiğini ifade etmektedir⁸⁸³.

Bir başka Şîî tabakat kitabı olan *Tenkîhu'l-Makâl* adlı eserinde el-Mâmekânî, Şu'be hakkında sadece Câfer es-Sâdık'tan hadîs naklettiğine dair kendilerinde bilgi olduğunu söylemekte ve Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ* adlı eserine referansla, onun da İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve İbn Cüreyc gibi alimler cümlesinden kabul edildiğini ve Câfer es-Sâdık→Babası→Dedesî (Hz. Alî)'den Şeyheyn (Hz. Ebû Bekr ve Ömer)'i velî olarak kabul ettiğine dair nakilde bulunduğunu ve bu naklin Şu'be'nin zayıf kabul edilmesi için yeterli olduğunu ifade etmektedir⁸⁸⁴.

Şu'be'nin de yaşadığı İslâm tarihinin ilk dönemlerinde, özellikle mezheblerle ilgili kavramlar yerli yerine oturmuş değildir. Bu itibarla kaynaklarda Şu'be'nin şîî lduğu veya şîî uhadisler arasında sayıldığını görünce, bugünkü anlamda şîî olduğunu kabul etmek doğru değildir. İbn Hacer'in *Tehzîbut'-Tehzîb* adlı eserinde kaydedildiğine göre teşeyyü' mütekaddimün ve müteahhirûn ıstılahında farklı anlamlara gelmektedir. Buna göre, mütekaddimûn döneminde şîî ifadesi, Hz. Ali'nin Osmân'a tercih edilmesi gerektiği ve Hz. Ali'nin savaşlarda haklı olduğu, muhaliflerinin ise hata ettiğini kabul edip, bununla birlikte Hz. Ebû Bekr ve Ömer'i efdal ve öncelikli halîfe olarak kabul edenleri ifade etmektedir.

Müteahhirûna göre teşeyyü' ise, ilk üç halîfeyi tümüyle reddetme anlayışına işaret etmektedir⁸⁸⁵.

Ancak Şu'be'nin talebelerinden Yahyâ b. Saîd'e; Şu'be'nin Abdolvâris'e İbrâhim'le birlikte isyan etmesini tavsiye ettiği söylenince, Yahyâ şöyle demektedir:

⁸⁸³ el-Kahpâî, Zekiyuddîn, *Mecmau'r-Ricâl*, Thk. es-Seyyid Ziyâuddîn el-İsfehânî, Mütessesetü Matbûâti İsmâîliyyân, Kum Tsz., III, 191. Ancak Ağa et-Tahrânî'nin *Tabakâtu A'lâmi's-Şiyaeti* adlı eserinde Şu'be ismine rastlanmamaktadır (Bkz. Ağa et-Tahrânî, *Tabakâtu A'lâmi's-Şiyaeti*, Thk. Ali Münzevî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1972).

⁸⁸⁴ el-Mâmekânî, *Tenkîhu'l-Makâl fi İlmi'r-Ricâl*, Thk. Muhammed Hüseyin ez-Zencânî, Ysz. Tsz., II, 85,86.

⁸⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 81. İbn Hacer eserinin bir başka yerinde, bu tür Şiilere örnek olarak el-A'meş ve Abdurrezzak'ı vermektedir (Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 29). Şîî tabakat kitaplarında Şu'be'nin ismi de geçmektedir. el-Kahpâî sadece ondan hadîs nakledildiğini ifade etmektedir (el-Kahpâî, *a.g.e.*, III, 191.).

Bunlara rağmen tabakât ve cerh-ta'dîl kitaplarında Şu'be'nin şîî oldukları gerekçesiyle eleştirdiği râvîlere rastlamaktayız (Bkz. el-'Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 372; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 188, XXXI, 178; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 140, XI, 151). Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Şu'be'nin nakillerinde şîî doktrinlerle ilgili hususlar bulunduğu dikkat etmek en ihtiyatlı yol olacaktır denilebilir.

Şu'be Sıffin savaşına katılmayı ve Ali ile birlikte olmanın (bile) doğru olduğunu düşünmüyordu. Nasıl olur da İbrâhim'in isyânına destek verir?! Ben Şu'be'nin şöyle dediğini işittim "Hata mı ettiler, yoksa doğru mu yaptılar bilmiyorum"⁸⁸⁶.

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz gibi, Şu'be'nin yaşadığı dönemlerde ehl-i beyt'e yönelik oldukça sert muamelelerin reva görüldüğü bilinmektedir. Bu itibarla Hicretin birinci asrının sonları ve ikinci asrının başlarındaki bu dönemde yaşayan Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Şu'be gibi önemli bilginlerin mazlum durumunda olan ehli beyte sempatiyelerinin olması doğaldır. Bu sempati onları şi'a mezhebini benimsemiş hale getirmez. Yukarıda serd ettiğimiz rivâyetler de onların kalıplaşmış anlamıyla şi'a mezhebinden olmadığını göstermektedir.

1.3. MÜRÇİ OLDUĞU İDDİASI

Bazı kaynaklar Şu'be'nin mürcie'den olduğunu ifade etmektedirler. Hidbe b. Hâlid (ö.235-237/849-851), Şu'be'nin cenaze namazına katılmıştır. Bu esnada kendisine Şu'be'yi görüp görmediği sorulunca, kızarak şöyle demiştir: "Ondan daha hayırlı olan Hammâd b. Seleme'yi gördüm. O Sünnî idi. Şu'be ise ircâ görüşüne sahipti."⁸⁸⁷.

Bu nakli eserinde zikreden ez-Zehebî, bazı görüşleri dışında, kesinlikle Şu'be'nin mürçî olmadığını ifade etmektedir⁸⁸⁸.

İrcâ kelime anlamı olarak tehir etmek, geçiktirmek demektir⁸⁸⁹. Bir mezheb olan mürcie'nin genel geçer bir tanımının yapılması mümkün görülmemektedir. Klasik mezhepler tarihi eserlerinde bu mezhebin bir çok grubundan bahsedilmektedir. eş-Şehristânî, ircâ'nın iki anlama geldiğini söyleyerek, birincisinin, A'raf süresi 111. ayeti kerime'de geçtiği⁸⁹⁰ şekliyle te'hir etmek mühlet vermek; diğerinin ise ümit vermek anlamında olduğunu ifade edip, mürcieyi bir çok gruba

⁸⁸⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 303.

⁸⁸⁷ el-Mizzî, *Tehzibu'r-Tehzibu'l-Kemâl*, XXX, 156; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, 99. Bu rivâyetteki "İrcâ görüşüne sahipti" ifadesi İbn Adıyy'in *el-Kâmil*'inde ve ez-Zehebî'nin *Mizânu'l-İ'tidâl* adlı eserinde Kûfelilerin görüşü şeklindedir (İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 258; ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, II, 361). Bu da demektir ki, bu dönemde mürçilik Kûfe ile özdeşleşmiş bir haldedir. Çünkü Kûfe Hicrî I. Asrın son çeyreklerinden itibaren mürcienin en etkili yerleşim yerlerinden birisidir (Bkz. Kutlu Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 86-89).

⁸⁸⁸ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, 99.

⁸⁸⁹ İbn Manzur, *a.g.e*, I, 84.

⁸⁹⁰ Bu ayette ifadenin meali şöyledir: "Onu da kardeşini de *beklet*, dediler şehirlere toplayıcılar yolla." (A'raf, 7/111).

ayırmaktadır⁸⁹¹. Abdulkâhir el-Bağdâdî ise, mürcie'nin üç sınıf olduğunu, bunların bir kısmının kaderiye, bir kısmının cehmiyye içinde mütalaa edilmesi gerektiğini, diğer sınıfın ise halis mürçî' olduklarını ve bunların da beşe ayrıldıklarını ifade etmektedir⁸⁹². el-Eş'arî ise mürcie'nin 12 grub olduğunu söyleyip; bunların ihtilafa düştükleri konuları saymaktadır⁸⁹³. Ancak çağdaş araştırmalar göstermektedir ki, mürçî' nitelmesi, Cemel savaşıyla başlayan ve gittikçe karmaşık bir hal alan karışıklık dönemlerinde tarafsız kalan kişilere, o dönemin tarafları olan Şîî, Hâricî ve Mu'tezilî kesimlerce verilen bir isim olup daha sonra bir mezheb olarak sistematik bir hal almıştır⁸⁹⁴. Dolayısıyla, bu ifade ilk kullanıldığı zaman Ehl-i Sünnet'in de içinde bulunduğu geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kutlu'nun ifade ettiğine göre, bu ilk dönem mürciesinin lideri Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleymân⁸⁹⁵'dir. Daha sonra Ebû Hanîfe bu hareketin lideri olmuştur⁸⁹⁶. Hammâd b. Ebî Süleymân'ın Şu'be'nin de hocası olması onun mürçî' olarak isimlendirilmesinde etkili olmuş olabilir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; İslâm bilim tarihinin en önemli kesiti olan bu dönemde kavramların yerli yerine oturmadığını; dolayısıyla, o dönemde kullanılan nitelendirmelerin, özellikle mezhebî referanslar içerenlerin, bu gün zihinlerde çağrıştırdığı anlamlardan çok farklı olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiği ve kaynaklarda var olan bilgilerin bu çerçevede değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını ifade edebiliriz. Bu dönemdeki mezhebî nitelendirmelerin sağlıklı olmadığını İbn Hacer'in ilk dönem musanniflerinden olan İbn Cerîr et-Taberî'den naklettiği bir değerlendirme de göstermektedir. İbn Cerîr'e göre, şayet bu türden iddialarla kişilerin adaletini düşürür ve rivâyetlerini almazsak bir çok hadîşinin rivâyetini terk etmek gerekmektedir. Oysa ki ona göre bunlar adalete münâfi şeyler değildir⁸⁹⁷. Aynı şekilde İbn Hacer'in ilk dönem şî'âsı ve sonraki şî'â diye şî'leri

⁸⁹¹ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, I, 139.

⁸⁹² Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyân Fırkatî'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1977, I, 19.

⁸⁹³ el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Müsâllîn*, Thk. H. Ritter, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut Tsz., I, 132-141.

⁸⁹⁴ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 38.

⁸⁹⁵ Ancak Hammâd b. Ebî Süleymân hakkında doktora çalışması yapan Özgü Aras, bu damganın muhalifleri tarafından Hammâd'a isnâd edildiğini ifade ederek Hammâd'ın mürcie'den olduğunu reddetmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Aras, Özgü, *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammâd ve Fikhî Görüşleri, Beyan Yayınları*, İstanbul, 1996, ss. 106-110).

⁸⁹⁶ Bkz. Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, ss. 39-44.

⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, s. 428; el-Leknevî, *a.g.e.*, s. 235.

ikiye ayırması ve Kutlu'nun İlk dönem mürciesi ile sonrakilerin farklı olduğunu ortaya koyması, bu dönemde kullanılan kavramların oldukça yanıltıcı olabileceğini ve bu gün zihinlerde oluşan anlamlarından çok farklı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Ancak, Şu'be ile ilgili kaynaklarda verilen bilgiler şunu göstermektedir ki, Şu'be belli bir grub ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu grup; Şu'be, Hammâd b. Ebî Süleymân, İbrâhim en-Nehâî, el-A'meş ve Ebû Hanîfe'den müteşekkildir. Dolayısıyla herhangi bir grub veya mezheb adı zikretmeden, Şu'be'nin bu kişilerle aynı duruşu sergilediği ifade edilebilir⁸⁹⁸.

2. MÜSTEŞRİK G.H.A. JUYNBOLL'UN ELEŞTİRİLERİ

Müsteşrik Juynboll, Şu'be İbnu'l-Haccâc hakkında bir makale yazmış ve burada Şu'be hakkında oldukça ciddi iddialarda bulunmuştur. Makalesinin ismi "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position Among The Traditionalist of Basra*"dır. Bu makale 1998 yılında Belçika'nın Louvain şehrinde yayımlanan *Le Muséon* adlı dergide 39 sayfa ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Juynboll'un Şu'be ile ilgili iddialarına geçmeden önce, bu iddialarını temellendirdiği yöntem hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Zira Juynboll, Şu'be ile ilgili iddialarına kullandığı bu yöntemle ulaşmaktadır. Bu yöntem anlaşılır ve sağlıklı olarak değerlendirilirse Juynboll'un Şu'be ile ilgili iddialarının değeri de buna göre şekillenecektir.

Bilindiği gibi müsteşriklerden hadîsle ilk defa sistematik anlamda ilgilenen Goldziher'dir. O, *Muhammedanische Studien* adlı eserinin ikinci cildinde hadîsle ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak hadîs değerlendirmelerinde isnâda itibar etmemekte, sadece isnâdın ismini zikretmekle yetinmektedir⁸⁹⁹. Hadîs değerlendirmede takip ettiği bu yöntemin temelinde bir ön kabul bulunmaktadır. Bu ön kabul; güvenilir hadîs kitaplarındaki hadîs rivâyetleri, esas itibariyle İslâm tarihinin ilk ikiyüz yılının dinî, tarihî ve sosyo-kültürel gelişimi ve ilk İslâm toplumunun oluşum sürecindeki çabaların ürünüdür, şeklinde ifade edilebilir⁹⁰⁰. Dolayısıyla, Goldziher hadîslere yaklaşırken daha çok tarih ve edebiyat eserlerine

⁸⁹⁸ el-Kureşî Şu'be'yi Ebû Hanife'den hadîs alan Vâsıt'lılar arasında zikretmektedir (el-Kureşî, *a.g.e.* s. 549). Diğer taraftan Şu'be'nin Ebû Hanife'ye talebe gönderdiği, Ebû Hanife'nin de onu övdüğü de hatırlanmalıdır (Bkz. Bu çalışma "Otoritesini Kazanma Süreci" başlığı).

⁸⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatiboğlu, M. Saîd-Görgün, Tahsin, "GOLDZİHER, Ignaz", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 102-111; Koçyiğit, TALAT, "I.GOLDZİHER'in Hadîsle İlgili Bazı görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *AÜİFD.*, Sayı: 15, Yıl: 1967, ss. 43-55.

⁹⁰⁰ Hatiboğlu-Görgün, *a.g.md.*, s. 103; Hıdır, *a.g.m.*, s. 100.

yönelmiş ve zihninde kurguladığı bir takım hayal mahsulü vakıalarla, hadîslerin uydurulma gerekçelerini tesbit etmeye çalışmıştır⁹⁰¹. Bu özelliği sebebiyle kullandığı bu metod metin merkezli hadîs değerlendirme metodu olarak tavsif edilmektedir⁹⁰².

Metin merkezli hadîs değerlendirme metodunu kullanan diğer müsteşrikler ise kısmen J. Schath (ö.1969) ve Marston Speight'tir⁹⁰³.

Müsteşriklerin Hadîs değerlendirme metodlarından bir diğeri ise; isnâd merkezli hadîs değerlendirme yöntemidir. Bu yöntemin en önemli temsilcisi J. Schacth'tır. O, Goldziher'in mesnedsiz olarak ortaya attığı iddiaları desteklemek için isnâdlara yönelmiş ve hadîs değerlendirmelerinde isnâdın da dikkate alınması gerektiğine işaret etmiştir. Bu konuda en önemli eseri *The Origins of Muhammadan Jurisprudense*'dir. Bu eserinde özellikle müşterek râvî teorisi (Common link theory) ve isnâdların geriye doğru veya gittikçe gelişme eğilimi gösterdiği teorisi (backward growth of isnâds) üzerinde durmaktadır⁹⁰⁴. Bu teoriler gerek İslâm dünyasında, gerekse oryantalist çevrelerde eleştiri konusu olmuştur. Kimileri bu teorileri eleştirirken, Juynboll gibi bazı müsteşrikler de, bu teorileri geliştirme gayreti içerisine girmişlerdir. Juynboll'un bu çabaları kendine ait bir müşterek râvî teorisinin olduğunun ifade edilmesine kadar gitmiştir⁹⁰⁵.

Juynboll tarafından geliştirilen bu müşterek râvî teorisinin esasındaki anlayış, senette sahabe-tabiûn neslinden sonra dağılma eğilimi gösteren râvîlerin birleştiği nokta müşterek râvîdir ve muhtemelen ilgili hadîsi, tespit edilen müşterek râvî uydurmuştur⁹⁰⁶. Hatta ona göre bir râvînin bir hadîsi hicrî II. Yüzyılda birbirine nakledecek seviyede olması bile anlaşılır değildir⁹⁰⁷. Müşterek râvî teorisini geliştiren Juynboll, ilk müşterek râvî, kısmi müşterek râvî gibi terimlerle yöntemine açılım kazandırmıştır. Kullandığı yöntemde ilk müşterek râvî; İsnâd kümesindeki yeri itibariyle, peygamberden başlayıp sahâbî vasıtasıyla bir veya iki tabiine nakledilen tek râvîli isnâd zincirinde, tabiinden sonra gelen ve bulunduğu yerden

⁹⁰¹ Kandemir, Yaşar, "Hadîs", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 41; Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası* (Salih Özer'in girişi), s. 7.

⁹⁰² Hıdır, Özcan, "Şarkiyatçıların Hadîs Tarihendirme Metodları", *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, s. 99,100.

⁹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır, *a.g.m.*, s. 100-103

⁹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi ve eleştiriler için el-A'zâmî'nin *Fıkıh ve Sünnet* adlı eserine bakılabilir.

⁹⁰⁵ Juynboll, *a.g.e.*(Salih Özer'in girişi), s. 8.

⁹⁰⁶ Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 74; a.mlf, *a.g.e.*(Salih Özer'in girişi), s. 8.

⁹⁰⁷ Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 74.

itibaren de halkanın kollara ayrıldığı kişidir⁹⁰⁸. İlk müşterek râvî sadece senedi peygambere kadar ulaştıran değil, aynı zamanda metni de ziyadeleştiren veya ilk defa ortaya çıkaran kişidir⁹⁰⁹.

Ona göre, ilk müşterek râvîden sonra rivâyetlerin toplandığı diğer kişi ise kısmi müşterek râvîdir ve şu anda bildiğimiz hadîs ve ahbar koleksiyonunun şekillenmesinde çok önemli etkileri olmuştur⁹¹⁰. Dolayısıyla çalışmalarında bütün gayreti ilk ve kısmi müşterek râvîyi bulup, bu râvînin incelenen hadîsi uydurduğu hükmünü vermektir.

Juynboll bu ilk ve kısmî müşterek râvîyi tesbit etmenin o kadar da kolay olmadığını ifade etmektedir⁹¹¹. Gerçekten de onun müşterek râvî bulma hususundaki gayretleri görüldünce, bu işin o kadar da kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira, verdiği örnekler incelendiğinde, önceden bir râvînin müşterek râvî olmasını tasarladığı ve bu durumu desteklemek için büyük bir gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta Juynboll'un muhtemelen müşterek râvî olmasını istediği kişi ile, ele aldığı hadîsi nakleden diğer tarikteki râvîler arasında mutlaka bir ilişki bulunmaktadır. Bu teorisini geliştirmek için Juynboll, atlama fenomeni dediği bir şeyden bahsetmektedir⁹¹². Atlama râvî anlayışını desteklemek için tebe'ahu, mutabaât ve şevâhid terimlerini kullanmaktadır⁹¹³. Ona göre bu kavramlarla ifade edilen ve hadîs kitaplarında yer alan isnâdlar aslında müşterek hadîsin müşterek râvîsinden kopyalanmış ve bu müşterek râvînin atlanması sonucu ortaya çıkmıştır⁹¹⁴. Dolayısıyla ona göre bu fenomenin müşterek râvînin tesbitinde yanıltıcı etkileri bulunmaktadır.

Juynboll'un geliştirme çabası içerisinde olduğu ve çoğunlukla vehimlere dayalı olarak bir takım sonuçlara ulaştığı bu yönetime yönelik ciddi eleştiriler

⁹⁰⁸ Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 75.

⁹⁰⁹ Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 75.

⁹¹⁰ Juynboll, *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, s. 76.

⁹¹¹ Juynboll, G.H.A., "(Re)Appraisal of Some Tecnicl Terms in Hadith Science", *Islamic Low and Society*, vol.8, no.3, Oct. 2001, s. 314.

⁹¹² Juynboll, "(Re)Appraisal of Some Tecnicl Terms in Hadith Science", ss. 315-322

⁹¹³ Bu ifadelerin Juynboll'un savunduğu gibi müşterek râvî teorisiyle ilgilil olmadığı hususunda bkz. Ozkan, H., "The Common Link and its Relation to the Madâir", *Islamic Low and Society*, vol.11, no.1, January 2004, pp. 42-77(36).

⁹¹⁴ Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 309-313. Juynboll bunların dışında, Collevtive isnâds, single strands, family isnâd, spider, bundle, bunch, matn cluster gibi terimler de geliştirmiş ve bunları izah için "(Re)Appraisal of Some Tecnicl Terms in Hadith Science" adlı makalesini yazmıştır (Bunların tanımı için bkz. Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası* (Salih Özer'in Girişi), s. 11-13).

yapılmıştır. Müsteşrik Cook; Schacht ve Juynboll'un kabul ettiği müşterek râvînin hadîsi uydurduğu şeklindeki iddialarını kabul etmemektedir. Cook, Schacht ve Juynboll'un teorilerinin geçersiz olduğunu düşünmektedir ki, "Eschatology and the Dating of Traditions" adlı çalışmasında farklı usullerle hadîs tarihlendirme çabasına girmektedir⁹¹⁵. Alman müsteşrik Motzki de Juynboll'un "*Nâfi' the mawlâ of Ibn 'Umar and his position in Muslim Hadith Literature*" isimli makalesini temel alarak geliştirilmeye çalışılan metodun hatalı taraflarına işaret ettiği "*quo vadis Hadit forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: 'Nâfi' the mawlâ of Ibn 'Umar and his position in Muslim Hadith Literature*" (Hadîs çalışmaları nereye gidiyor? G.H.A. Juynboll'un "İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' ve Hadîs Literatüründeki yeri" adlı çalışmasına eleştirel yaklaşım) adlı *Der İslâm* dergisinde, arka arkaya iki sayıda iki bölüm olarak yayımlanan Almanca makale kaleme almıştır. Burada genel olarak, Juynboll'un ortaya attığı metodun müşterek râvî esasına dayandığı, dolayısıyla sadece isnâd merkezli bir çabanın söz konusu olduğu ifade edilerek, hadîs tarihlendirmelerinde takip edilmesi gereken yöntemin hem metin hem de senetin birlikte ele alındığı metod olması gerektiğidir⁹¹⁶. Motzki, Juynboll'un tek râvîli rivâyet zincirlerinin tümünün uydurma olduğu iddiasının kabul edildiğinde, kendi kullandıkları bir çok kaynakta bu tür rivâyetler çokça olduğu için bu eserlerin üretilmiş (unhistorical) eserler olduğunu kabul etmek gerektiğini söylemektedir⁹¹⁷. Fakat Juynboll bunların üretilmiş eserler olduğunu kabul etmemektedir.⁹¹⁸ Motzki'ye göre hadîs tarihlendirmelerinde takip edilmesi gereken yöntemde hem metin, hem de isnâd birlikte değerlendirilmelidir. Aynı konudaki metinler ve bu metinlerin senetleri bir araya toplanıp, metin ve senetlerdeki müdahaleler tesbit edilmelidir⁹¹⁹.

Yukarıda kısaca juynboll'un değerlendirmelerinde esas aldığı yöntem hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Burada Juynboll'un bu yöntemi kullanarak Şu'be İbnu'l-Haccâc hakkında ulaştığı sonuçları maddeler halinde verip, daha sonra bu iddiaların değerlendirmesine geçmek uygun olacaktır.

⁹¹⁵ Hıdır, *a.g.m.*, s. 110,111.

⁹¹⁶ Motzki, Harald, " Quo vadis, Hadit-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: 'Nafi' the mawla of Ibn 'Umar, and his position in Muslim Hadit Literature," *Der Islam*, vol. 73, no. 1, 1996, ss. 43-47.

⁹¹⁷ Motzki, *a.g.m.*, s. 53.

⁹¹⁸ Motzki, *a.g.m.*, s. 54.

⁹¹⁹ Hıdır, *a.g.m.*, s. 113,114.

1. Şu'be İbnu'l-Haccâc cerh ve ta'dil açısından "*Sâlih*" bir râvî olarak nitelendirilmektedir. Şu'be Sâlih diye nitelendirilen ilk dönem hadîşçilerinin en meşhurlarındandır⁹²⁰. Sâlih râvî ise ahlaki hadîsleri yaymasında pek sakınca görülme-yen râvî demektir⁹²¹. Dolayısıyla Şu'be dindar bir râvî olarak İslâm davasını yüceltmek için bir takım hadîsleri tedavüle çıkarmış ve diğer hadîşçi meslektaşları da dindar(sâlih) bir râvî olduğu için bunu görmezlikten gelmişlerdir⁹²².

Şu'be kendi dönemindeki teamüle uyararak ahlaki hadîslerin sayısını çoğaltmaya kendisini adanmıştır. İslâm davasını yüceltmek için ahlaki içeriğe sahip olmayan ve İslâma zarar verdiğini düşündüğü hadîsleri uyduranlara çok kızmış olacak ki, hadîs uyduranların cehenneme gireceğini ifade eden hadîs üretmiştir. Bu hadîs daha sonraları çok meşhur olmuş ve İslâmi eserlerde mütevatir hadîse örnek olarak verilmiştir. İşte mütevatir olduğu iddia edilen "*men kezebe*" hadîsi bu şekilde doğmuştur⁹²³.

2. Şu'be sadece "*men kezebe*" hadîsini uydurmakla kalmamış, aynı zamanda diğer konularla ilgili hadîsleri de tedavüle çıkarmıştır. Bu çerçevede Ehli Sünnet'in köşe taşı olarak nitelediği "*Men senne fi'l-İslâmî*" hadîsini ve devlet başkanına itaat etmeyi emreden hadîsi⁹²⁴ de yine o üretmiştir⁹²⁵.

3. Peygamberin vefatından 100 yıl geçmiş olduğu için naklettiği rivâyetlerin ona ulaşacağı en kısa isnâd zincirini oluşturma çabası içerisine giren Şu'be, kendisinin Basra'ya göç etmesinden birkaç yıl önce vefat eden Enes b. Mâlik'i, yaş hilesini de kullanmak suretiyle meşhur etmiş ve kendinden sonra, talebeleri de bu kişiyi kullanmışlardır⁹²⁶.

4. Ensâr'ın faziletine dair fedâil rivâyetlerinin diğer fadail rivâyetlerine nisbetle oldukça dengesiz olduğu görülmektedir. Kendisi de Ensâr'ın Evs kolunun mevlası olması hasebiyle bizzat Şu'be, bu rivâyetleri üretmiş görünmektedir⁹²⁷.

⁹²⁰ Juynboll, *Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position*, s. 192.

⁹²¹ Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 230.

⁹²² Juynboll, *Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*, s. 192.

⁹²³ Juynboll, "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*", ss. 191-200, 223.

⁹²⁴ Juynboll, "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*", ss. 200-202, 223.

⁹²⁵ Juynboll, "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*", ss. 202-205, 223.

⁹²⁶ Juynboll, "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*", s. 224.

⁹²⁷ Juynboll, "*Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position*", ss. 205-212, 225.

5. Diğer yandan dindar bir râvî olan ve İslâm davasına hizmeti kendine vazife addeden Şu'be, bir kısım siyer ve meğazi rivâyetini uydurmuş; bir kısmını ise süsleme görevini üstlenmiştir⁹²⁸.

6. Ayrıca, Kur'an'da bahsedilmeyen ahiretle ilgili rivâyetlerin bir çoğunun dayandığı kaynak yine Şu'be'dir. Ancak Şu'be sonuçta dindar bir râvîdir ve vefat edeceği anlarda yaptığı şeylerden dolayı pişmanlığını ifade bağlamında hadisçi olmaktansa hamamcı olmayı temenni etmiş ve sebebiyle cehenneme girmekten en çok korktuğu şeyin hadîs olduğunu ifade etmiştir⁹²⁹.

DEĞERLENDİRME

Şu'be İbnu'l-Haccâc'la ilgili olarak Juynboll'un en çok üzerinde durduğu husus onun *Sâlih* bir râvî olduğudur. Sâlih râviyi kendince, "hadîs uyduran dindar râvî" olarak tarif ettikten sonra, Şu'be'nin ise bu şekilde nitelenen en meşhur kişilerden olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, yukarıda saydığımız alanlarla ilgili hadîsleri İslâm davasına hizmet amacıyla tedavüle çıkardığı sonucuna ulaşmaktadır.

Evvela, temel cerh ta'dîl kitaplarında Şu'be ile ilgili kullanılan ta'dîl ifadeleri ta'dîlin en üst mertebesine ait ifadelerdir. Bu ifadeler: İmâm, Hâfız, Alem, İslâm'ın İmamlarından (Ahadu Eimmeti'l-İslâm)⁹³⁰, Emîru'l-Mü'minîn fi'l-Hadîs, insanların en güvenilirlerinden⁹³¹, en büyük hadîs alimlerinden ve büyük muhakkiklerden (kibâru'l-Muhakkikîn)⁹³², Sikâ⁹³³, sebt, me'mûn, hüccet, sâhibu Hadîs⁹³⁴, Irak'luların kendisinden sonra yolunu takip ettiği bir sancak⁹³⁵, mutkin⁹³⁶ zamanının hıfz, itkân, verâ ve fazilet bakımında en büyüklerinden⁹³⁷, zamanında ondan daha iyi hadîs bilen yoktu ve ricâl hususunda tek başına bir ümmet, hadîs husunda gözü açık ve tesebbüt ehli⁹³⁸, en güvenilir sikâlardan (el-Akviyâ mine's-Sikât)⁹³⁹. Bütün bu ifadeler göz

⁹²⁸ Juynboll, "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d. 160/ 776) and His Position", s. 225.

⁹²⁹ Juynboll, "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position", ss. 212- 218, 225.

⁹³⁰ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 90.

⁹³¹ Ebû'l-Mehâsin, *a.g.e.*, s. 203.

⁹³² en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 233.

⁹³³ el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 245; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 370; el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, I, 456; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 202.

⁹³⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VII, 280.

⁹³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 302.

⁹³⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 266.

⁹³⁷ İbn Hibbâbi, *es-Sikât*, VI, 466.

⁹³⁸ Ebû'l-Mehâsin, *a.g.e.*, s. 202; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 490; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 301.

⁹³⁹ İbn Hibbâb, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, I, 177.

ardı edilerek sanki Şu'be'nin hadîs uydurduğu o dönemde bile biliniyormuş da, dindar olduğu için buna göz yumulmuş gibi bir izlenim uyandırılmaktadır. Oysaki, Şu'be ile ilgili olarak nereden aldığı da belli olmayan ve ana kaynakların hiçbirisinde bulunmayan bu *Sâlih* râvî değerlendirmesi ve *Sâlih* râvîye yüklenen anlam tamamen bir ön yargının ürünüdür ve manipülatif bir yapı arz etmektedir.

Diğer taraftan bu durum kaynaklarda dağılık haldeki bilgileri birleştirmek suretiyle elde ettiğimiz Şu'be İbnu'l-Haccâc profiliyle tamamen çelişmektedir. Bizim, özellikle çalışmamızın ikinci bölümünde ortaya koymaya çalıştığımız, Şu'be İbnu'l-Haccâc profili, hayatını uydurma hadîslerle mücadeleye adayan, aylarca yolculuk yapıp bir hadîsin asıl isnâdını bulmaya çalışan çok hassas bir hadîs alimidir.

Juynboll'un makalesi ve bizim çalışmamız arasındaki bu uçurumun sebebi onun doktora tezi olan *Muslim Tradition* adlı eser okununca anlaşılacaktır. Zira, bu eser incelendiğinde özellikle etbâu't-tâbiîn dönemi râvîlerinin iki grup olduğu izlenimi edinilmektedir: Birinci grup râvîler; profesyonel hadîs uydurucularıdır ki, hadîşçiler onlara sikâ hadîs râvîler demekte; İkinci grup ise tabakat ve mevzûât kitaplarında hadîs uydurdukları tespit edilen acemi hadîs uydurucularıdır. Yani, hadîs râvîleri ortaklaşa ve muazzam bir uydurma faaliyeti içerisindeyler. Böyle bir ön yargı içerisinde olan bir kişinin, İslâm kültürü tarafından en güvenilir olarak kabul edilen bir hadîsin bile uydurulduğunu düşünmesi ve bunu ispat için bir takım dolanbaçlı bilgiler ve vehimlerle ilmî olduğunu iddia ettiği bir çaba içerisine girmesi doğal karşılanmalıdır.

Juynboll "*men kezebe*" hadîsini ilk olarak *Muslim Tradition* adlı doktora çalışmasında ele almaktadır. Evvela bu hadîsin ilk formu olduğunu düşündüğü yalanla ilgili hadîsleri incelemeye koyulmuştur. Daha sonra "*men kezebe*" hadîsinin Irak bölgesi dışındaki eserlerde olup olmadığını araştırma kabilinden Malik, Şâfiî ve Humeydî, İbn Vehbe'nin eserlerini incelemekte ve bunlarda var olan kezible ilgili hadîslerin, kendince tesbit etmeye çalıştığı kusurlarından bahsetmiş ve dolayısıyla bunların uydurma olduğunu ima etmiştir. Daha sonra Irak kökenli eserlerde bu hadîsin gelişimini ortaya koyma çabasına girişmiş⁹⁴⁰ ve sonuçta bu hadîsin hicri

⁹⁴⁰ Juynboll'un incelediği hadîsleri farklı bölgelerdeki eserlerde olup olmadığını veya çağdaş yada yakın dönemde yaşamış kişiler tarafından rivâyet edilip edilmediğini araştırması, onun bir ön kabûlünden kaynaklanmaktadır. Ona göre, hadîs Musannifleri hocalarının kitaplarını, hadîs malzemelerini bir araya getirip kendi eserlerine almışlardır. Böylece onların eserleri belli bir zaman ve bölgede rivâyet edilen bütün hadîsleri kapsamaktadır (Bkz. Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden*

ikinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı, tedavüle çıkarılanların ise bu hadîsin müşterek râvîsi olması muhtemel Ebû Avâne, İbn Lehîa ve Şu'be'nin veya bunların öğrencilerinin ya da bunların isimlerini kullanan başkalarının olduğunu ifade etmektedir⁹⁴¹. Daha sonra bu durumu genel olarak şöyle ifade etmektedir: “ Kısaca önceki sayfalarda öne sürülen her kanıt "*men kezebe*" sözünün çıktığı kaynak olarak H. İkinci yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Iraklı Sünni muhaddis çevrelerine işaret etmektedir⁹⁴². Devam eden satırlarda da net olarak bu hadîsin kim tarafından uydurulduğuna dair bir bilgi vermemekte ancak bazı ip uçları vermektedir: “ Evet, hadîs uydurulmasını yalancılıkla özdeşleştirmeyi ilk düşünen dindar bir Arap mı, yoksa sofu bir mevâlî mi olduğunu; veya hadîsteki tüm o yalancılık mefhumunun, Arapların azınlığını mevâlinin ise çoğunluğunu teşkil ettiği dindar bir grubun akıllarında yavaş yavaş ve aşamalı olarak mı şekillendiğini tespit etmek zordur”⁹⁴³. Ancak, Juynboll'un gözünden kaçan bir eser vardır ki, bu eserin müellifi olan Ma'mer b. Râşid Şu'be'den 9 yıl önce yani, 151/768 yılında vefat etmiştir ve Şu'be'den hiçbir hadîs almamıştır. Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' adlı bu eserinde "*Men kezebe*" hadîsi Ebû Hârûn el-Abedî → Ebû Saîd el-Hudrî senediyle yer almaktadır⁹⁴⁴. Diğer taraftan et-Taberânî'nin "*Turuku Hadîsi Men Kezebe*" adlı eserinde de "*Men Kezebe*" hadîsinin 60 sahabeden nakledildiğini ortaya koymaktadır⁹⁴⁵. Dolayısıyla bu durum Juynboll'un büyük gayretlerle ortaya attığı iddianın ve dolayısıyla metodunun çöktüğünü göstermektedir⁹⁴⁶.

İnşası, s. 129,130.). Dolayısıyla men kezebe hadîsi şayet Şu'be'den önce veya bu dönemde Irak bölgesinin dışında biliniyor olsa idi, bu dönemdeki diğer râvîler de bundan bahsetmelidir. Ancak, bunun tamamen bir varsayım olduğu ifade edilmelidir. Zira, o dönemde hadîsler kitaplardan değil, hocadan semâ yolu ile alınmaktadır. Muteber olan yöntem budur ve Şu'be de bu kurala uymayan kişiler hakkında râvîleri uyarmıştır. Diğer taraftan bir muhaddis rivâyet hakkını aldığı tüm hadîsleri nakletmemekte veya eserine almamaktadır. Zira, hadîs kabul prensipleri muhaddisten muhaddise farklılık arz edebilmektedir (Hıdır, *a.g.m.*, s. 106,107).

⁹⁴¹ Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, ss. 138-166.

⁹⁴² Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası* s. 169.

⁹⁴³ Juynboll, *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası* s. 171.

⁹⁴⁴ Bkz. Ma'mer b. Râşid , *el-Câmi'*, XI, 261. Hatta bu hadîsi “ Bâbu'l-Kezib alâa'n-NEbî” başlığı ile vermektedir. Ma'mer b. Râşid'in eserinin hicrî ikinci asrın başlarında telif edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sezgin, Fuat, “Hadîs Musannefâtının Mebde'i ve Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i”, *Türkiyat Mecmuası*, sayı: 12(1955), ss. 115-134; Erul, Bünyamin, “Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadim bir Nüshası”, *İslâmiyât*, Cilt: 1, Sayı: 2(1998), ss. 125-133; Bayraktar, İbrâhim, *Hadîs Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Ekev, Erzurum 2001, s. 80,81.

⁹⁴⁵ Bkz. et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Turuku Hadîsi Men Kezebe Aleyye Mûteammiden*, Thk. Muhammed b. Hasan el-Ğimârî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.

⁹⁴⁶ Hıdır, *a.g.m.*, s. 106.

Juynboll'un Şu'be hakkındaki ikinci iddiası sünmîliğin köşe taşı olduğunu düşündüğü ve çok kısa bir araştırma ile aslında farklı bir ifadeyle kur'an'da da ifade edildiğini tesbit etmenin mümkün olduğu "Men senne fi'l-İslâmi" hadîsinin onun tarafından uydurulduğudur. İlgili ayet mealen şöyledir: "Kim güzel bir işe destek olursa onun da o güzel işten payı vardır. Kim kötü bir işe destek olursa , onun da o işten bir payı olur. Allah her şeyi gözetip karşılığını verendir"⁹⁴⁷.

Diğer taraftan bu hadîs, Juynboll'un makalesinde verilen isnâdlardan başka isnâdlara da sahiptir. O, makalesinde hadîsi sadece sahabî Cerîr b. Abdillâh'ın naklettiğini kaydetmektedir⁹⁴⁸. Ancak aynı hadîs, farklı lafızlarla Ebû Hureyre⁹⁴⁹ ve Huzeyfetü'l-Yemânî'den⁹⁵⁰ de nakledilmektedir. Ve yine aynı hadîs benzer lafızlarla Ma'mer b. Râşid'in eserinde de yer almaktadır⁹⁵¹. Aynı şekilde idarecilere itaatin emredildiği hadîs de Ma'mer b. Râşid'in eserinde kendisine yer bulmaktadır⁹⁵².

Bu gün elimizdeki en eski yazılı hadîs kaynaklarından birisi olma özelliğine sahip olan Ebû Hureyre'nin (ö.58/677) talebesi Hemmâm b. Münebbih'e (ö.101/719) ait olan sahifede Ensâr'ın faziletine dair şu hadîsin bulunması, Juynboll'un Ensâr'ın faziletine dair hadîsleri Şu'be'nin uydurduğu şeklindeki iddiasını hayli tartışmalı bir konumda bırakmaktadır: "Benim için hicret hadîsesi olmasaydı, Ensardan biri olmak isterdim. Eğer insanlardan biri dar ve derin bir dereye yahut bir vadiye, Ensar da dar ve derin bir dereye girecek olsaydı ben Ensarla o dar ve derin dereye giderdim"⁹⁵³. Diğer taraftan Ensâr Kur'an'da açıkça övülen bir topluluktur. Tevbe sûresi 100. ayette Cenâb-ı Hakk, Ensar'dan razı olduğunu, yine aynı sûrenin 117. ayeti kerimesinde Ensârı affettiğini ifade etmiş ve bir başka ayeti kerimede ise Ensârın yaptığı fedakarlık şu şekilde övülmüştür: " *Daha önceden Medîne'yi yurt edinmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri zaruret içinde olsalar bile onları öz canlarına tercih ederler*"⁹⁵⁴. Dolayısıyla bizzat Kur'an tarafından övülen bir

⁹⁴⁷ Nisâ, 4/ 85.

⁹⁴⁸ Juynboll, "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position", s. 204.

⁹⁴⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 504, 520.

⁹⁵⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 387; el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, Thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1409, s. 366.

⁹⁵¹ Bkz. Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.*, XI, 466.

⁹⁵² Bkz. Ma'mer b. Râşid, *a.g.e.*, X, 430.

⁹⁵³ Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Munebbih*, çev. Kemal Kuşçu, Bahar Yay., İstanbul 1967, s. 103 (Hadîs No: 56).

⁹⁵⁴ Haşr, 59/9.

topluluğun, hadîs uydurularak yeniden övülmesinin amacını anlamak ise oldukça güç görünmektedir.

Enes b. Mâlik'i Şu'be'nin meşhur ettiği şeklindeki iddiaya gelince; Şu'be'nin Enes b. Mâlik'ten aldığı hadîsleri incelemek, herhalde bu iddianın geçerliliği hakkında bir kanaat oluşturacaktır.

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın talebesi Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin "*Müsned*"inde Enes b. Mâlik'ten nakledilen 98 hadîs vardır ve bunların sadece 33 tanesi Şu'be tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁵⁵. Diğer taraftan elimizdeki en hacimli müsned tarzı eser olan Ahmed b. Hanbel'in "*Müsned*"inde, Enes b. Mâlik'ten nakledilen 2183 hadîsten 436 tanesi Şu'be tarafından rivâyet edilmiştir⁹⁵⁶ ki, bu sayı oran itibariyle Enes b. Mâlik'e isnâd edilen hadîslerin yaklaşık olarak %19'una tekabül etmektedir. Bu durumda şunu ifade edebiliriz: Enes b. Mâlik'ten nakledilen hadîslerin % 19'unu rivâyet etmenin, onu meşhur etmek anlamına gelmesi, sadece bir faraziyeden öteye geçmemektedir.

Juynboll'un Meğâzî ve siyer rivâyetlerinin bir kısmını Şu'be'nin uydurduğu, bir kısmını süslediği iddiası da bir faraziyeden öteye geçmemekte ve somut bir takım bulgulara dayanmamaktadır. Son dönemde siyerle ilgili uydurma rivâyetler üzerine yapılan çalışmalarda da Şu'be'nin ismine rastlanmamaktadır⁹⁵⁷.

Juynboll'un son iddiası ise İslâm'ın eksik kalan eskatolojik konularının Şu'be'nin hadîs uydurmak suretiyle doldurduğudur. Evvelâ, "İslâm'da eksik kalan" ifadesi oldukça mesnedsiz bir iddiadır. İslâm'da eskatolojik konuların eksik kaldığının iddia edilebilmesi için diğer dinlerde bu konuların ayrıntılı olarak irdelenmiş olması gerekmektedir. Ancak, İlâhi ve ğayrı ilahi dinlerde eskatolojik konuları en ayrıntılı inceleyen kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hıristiyanlık ve Yahudiliğin kutsal kitapları incelendiğinde, bu konuların Kur'ân-ı Kerîm'e nazaran oldukça az işlendiği görülmektedir⁹⁵⁸. Dolayısıyla İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'ân'da eskatolojik meselelerin eksik kaldığını iddia etmek sağlam dayanaklı bir iddia olmaktan uzak görünmektedir.

⁹⁵⁵ Bkz. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *a.g.e.*, ss. 264-274.

⁹⁵⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 98-292.

⁹⁵⁷ Bkz. Öz, Şaban, *Hız Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.

⁹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güllüce, Veysel, *Kur'ân'da Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev, Erzurum 2001.

SONUÇ

Basra ve Kûfe arasında el-Haccâc b. Yusûf es-Sakafî tarafından inşa edilen Vâsıt şehrinin yakınında, muhtemelen Fars asıllı bir aileye mensup olarak dünyaya gelen Şu'be İbnu'l-Haccâc (ö.82-83/160), etbâu't-tâbiîn döneminin önde gelen hadîsçileri arasındadır

Vâsıt'ta dünyaya gelmesine rağmen, burada fazla ikamet etmemiş ve Basra'ya göç etmiştir. Dönemin şartlarının da etkisiyle olsa gerek, ilk önce şiirle meşgul olmuş, daha sonra el-Hakem b. Uteybe'den etkilenecek hadîs ilmine yönelmiştir.

Araştırmacı şahsiyeti, titiz tavırları ve yılmak bilmeyen ilim elde etme azmi sayesinde kısa zamanda hadîs otoritelerinin dikkatlerini üzerine çeken Şu'be, daha hayatta iken bu alanda kendini ispat etmiş ve kendisinden daha kıdemli, tabiûn nesline mensup hadîsçiler ondan hadîs rivâyet etmiş, daha sonra bu işle uğraşacak bir çok talebe yetiştirmiş ve hadîs sahasında yolu takip edilen bir köşe taşı konumunda görülmüştür. Öyle ki, hayatının sonlarına doğru hemen hemen dönemin tüm önde gelen alimleri tarafından tanınmış ve hakkında övücü sözler söylenmiştir. Vefat ettikten sonra ise, özellikle cerh ve ta'dîl alanında, talebeler onun hadîs sahasında önemli bir otorite olmasında büyük bir paya sahip olmuşlardır. Bu durum hasebiyle hocaları ve diğer hadîsçilerden farklı olarak rivâyet ettiği hadîsler kitaplarda toplanmış, onun râvîlerle ilgili değerlendirmeleri tabakât eserlerinde çokca yer almıştır.

Şu'be İbnu'l-Haccâc özelinde etbâu't-tâbiîn dönemi değerlendirildiğinde, özellikle yazı malzemesinin oldukça yoğun olarak kullanıldığı ve yazılı vesikâların ellerde deverân ettiği anlaşılmaktadır. Zirâ, Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın bizat kendisinin hadîs notlarının var olduğu, hadîslerin yazımının belli kurallarının ortaya konulduğu, mektupla bile hadîs alış verişinin gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Şu'be İbnu'l-Haccâc'ın kullandığı hadîs tahammül yolları incelendiğinde, onun hadîslerin ezberlenmesine büyük bir önem verdiği, semâ', kıraât, mükâtebe gibi yolları kullandığı icâzet yöntemine ise şiddetle karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

Hadîsleri tahammül ederken çoğunlukla senetler üzerine yoğunlaşmış ve rivâyet edilen hadîslerin, muteber gördüğü yöntemlerle alınıp alınmadıklarını incelemiş, bu çerçevede muttasıl senetler elde etmek için uzun yolculuklardan çekinmemiştir.

Muttasıl senetli rivâyetler elde etmek amacıyla, hocalarından ilgili hadîsi bizzat dinleyip dinlemediklerini tasrih etmelerini istemiş, râvîler hakkında sorular sorarak onları tanımaya çalışmış, bir hadîsi aynı kişiden farklı zamanlarda mükerreren dinlemek suretiyle hadîs aldığı hocasının zapt kuvvetini tespit etmeye çalışmış ve hadîs aldıktan sonra bu hadîsleri müzakere etme cihetine gitmiştir.

Şu'be, hadîsleri naklederken hadîs meclisleri kurmuş, rivâyet esnasında işin uzmanı kişileri yanına alarak onların onaylarına başvurmuş, derslerinde sadece hadîs nakletmekle yetinmeyip aynı zamanda hadîsle ilgili yan bilgiler de vererek talebelerinin hadîsçi formasyonunu kazanmalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca talebelerine bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerin en önemlilerinden birisi; işin kabuğuna takılıp kalınmaması ve Kur'ân'ın ihmal edilmemesine dair yaptığı tavsiyesi olsa gerektir. Diğer taraftan her hadîsi her isteyene nakletmemiş, kendince tespit ettiği prensipler çerçevesinde hadîs rivâyetinde bulunmuştur.

Bununla beraber Şu'be İbnu'l-Haccâc, daha çok cerh ve ta'dîl ilminde temayüz etmiştir. Cerh ve ta'dîl ile Irak bölgesinde sistematik anlamda ilk ilgilenen kişi olması hasebiyle, bu ilmin temel taşlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Vefatından sonra yetiştirdiği talebeleri bu sahada var olan birikimin büyük bir bölümünü oluşturmuşlardır.

Şu'be İbnu'l-Haccâc hadîs ilminde büyük bir otorite olarak görülüp, ilgiler onun üzerine yoğunlaşmış ve Müslüman hadîsçiler tarafından bir takım gerekçelerle eleştirilmiştir. Râvîlerle ilgili olarak yöneltilen eleştiriler incelendiğinde her insanın yapabileceği hatalar kabilinden hususlarda tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Şif ve mürcî olduğuna dair iddialar ise kavramsal karmaşadan kaynaklanıyor görünmektedir.

Müsteşrik G.H.A. Juynboll'un eleştirileri ise, bu tezde incelendiği üzere daha hipotez aşamasında olan bir yöntemin sonuçları olarak ortaya konmaya çalışılan, zorlama yorumlara ve sebebi net anlaşılamayan bir ön yargıya dayalı iddialar olarak görünmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, etbâu't-tâbiîn döneminin karakteristik özelliklerini tespit amacıyla Şu'be İbnu'l-Haccâc ve hadîsçiliği incelendiğinde, hadîs tahammül ve rivâyet yöntemlerinin sistemleştigi, yazılı malzemelerin yoğun olarak kullanıldığı, cerh ve ta'dîl ilminin ise müstakil bir ilim dalı olma yolunda büyük mesafeler aldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkâdir er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, Thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetü'l-Lübnân, Beyrut 1995.
- Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr, *el-Fark Beyne'l-Firâk ve Beyânu Fırkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1977.
- Accâc, Muhammed b. el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1988.
- Adil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâdir*, Müessesetu Nüveyhizi's-Sekafiyye, Beyrut 1986.
- Ağa et-Tahrânî, *Tabakâtu A'lâmi's-Şiya'e*, Thk. Ali Münzevî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1972.
- Ağrakça, Ahmet, *Emevîler Döneminde Kıyamlar*, Şafak Yay., İstanbul 1994.
- *İslâm'da İlk Tecdîd Hareketi ve Ömer İbn Abdülaziz*, Buruc Yay., İstanbul 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Esâmî ve'l-Künû*, Thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî', Mektebetü Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1985.
- , *İlelü Ahmed b. Hanbel*, Thk. Subhî'l-Bedrî es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1406/1986.
- , *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, Thk. Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, AÜİF. Yay., Ankara 1963.
- Ahmed b. Muhammed es-Selefi, *Suâlâtu's-Selefi*, Thk. Metâ'u't-Terâbisî, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1403/1983.
- Akpınar, Cemil, "İcâzet", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 394-396.
- Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzu'*, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'r-Reşîd, Riyad 1404/1984.
- Aras, Özgü, *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammâd ve Fikhî Görüşleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- Aşıkkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 394-400.
- , *Hadîste Ricâl Tenkîdi*, İFAV Yay., İstanbul 1977.
- el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh, *Ahbâru'l-Musahhifîn*, Thk. Suphi el-Bedrî es-Sâmerrâî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1406/1986.

- , *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, Thk. Mahmûd Ahmed, el-Matba'ati'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, Kahire 1402/1982.
- Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- el-A'zâmî, M. M., *Fıkıh ve Sünnet*, çev. Mustafa Ertürk, İz Yayınları, İstanbul 1996.
- , *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, çev. Hulûsi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993.
- Avcı, Casim- Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 31.
- Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 2, Sayı: 5, s.337-364.
- Aycan, İrfan, *Emevîler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, İlahiyât Yay., Ankara 2003.
- , *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyân*, Fecr Yay., Ankara 1990.
- Aydınlı, Abdullah, "İmlâ Usûlü ve es-Sem'ânî'nin 'Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ'ı", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 5 (1982).
- , *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, Seha Neşriyat, İstanbul 1986.
- , *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul 1987.
- Bala, Mirza, "İsfahan", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, V/II, 1068-1073.
- Bayraktar, İbrahim, *Hadîs Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Ekev, Erzurum 2001.
- el-Berdîcî, Ebû Bekr Ahmed b. Hârûn, *Tabakâtü'l-Esmâi'l-Müfredede mine's-Sahâbeti ve't-Tâbiüne ve Ashâbi'l-Hadîs*, Thk. Abduh Ali, Dâru'l-Me'mûn bi't-Turâs, Dımaşk 1410/1990.
- el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, Thk. Abdulkâdir Arafât, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Beydili, İzzet Hasan, "Tırimmâh", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, XII/I, 251-252.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Medhal ilâ Süneni'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zâmî, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1404/1984.
- , *Sünenü'l-Beyhakiyi'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.

- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, Thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut 1409/1989.
- Birişik, Abdulhamit, "Katâde b. Diâme", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 22.
- Bozkurt, Nahide, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilali*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Budak, Ali, *Katâde b. Diâme ve Hadîs İlmindeki Yeri*, SÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2002.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- , *ed-Duafâu's-Sağîr*, Thk. Muhammed İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Vâî, Haleb 1396/1976.
- , *et-Târîhu's-Sağîr*, Thk. Mahmud İbrâhîm ez-Zâyid, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire 1988.
- Canan, İbrâhîm, "Enes b. Mâlik", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 234.
- , *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadîslerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, ETÜT, Samsun 1997.
- Coşkun, Selçuk, *Hadîs Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif Yayınevi, Ankara 2003.
- , "Abdulazîz ed-Deyb'in Zübeyr b. Avvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı", *Dinî Araştırmalar*, Cilt:3, Sayı:7 (2000), ss. 137-160.
- , "Hadîslerin Tarihe Arzının Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir inceleme)", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 20(2004), ss. 177-196.
- Cresswell, K. A. C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, The American University in Caire Press, Caire 1989.
- el-Cürcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Yakûb, *Ahvâlü'r-Ricâl*, Thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405/1985.
- Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 10, Sayı: 1-2-3(1997), ss. 100-109.
- , *Hadîs İnkârcıları*, Seba Yay., Ankara 1998.

- ed-Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali, *Zikru Esmâi't-Tâbüne ve Men Ba'dehum*, Thk. Bevrân ed-Dimânî- Kemâl Yusuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1985.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Muhammed, *Sünenü'd-Dârimî*, Thk. Fevâz Ahmed Zemreli-Halid es-Seb'u'l-İlmî, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987.
- Demircan, Adnan, *Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yay. İstanbul 1996.
- ed-Dûrî, Abdulaziz, *İslâm Şehri*, (Editör: R.B. Serjeant), çev. Elif Topçugil, Ağaç Yay., İstanbul 1992.
- , "Bağdâd", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 425-433.
- Ebû Avâne el-İsferâinî, *el-Müsned*, Thk. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998.
- Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud, *Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut Tsz.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi İsfahân*, Thk. Abdulğafur Abdulhak Huseyn el-Balûşî, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Kitâbu'd-Duafâ*, Thk. Fâruk Hammâde, Dâru's-Sekâfe, Ysz. 1984.
- , *Hilyetü'l-Evliya*, Dâru'l-Kütübi'lArabî, Beyrut 1405/1985.
- , *Zikru men İsmuhu Şu'be*, Thk. Târik Muhammed el-Umûdî, Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, Medîne 1997.
- Ebû Saîd el-Alâî, Halîl b. Seyfüddin, *Câmiu't-Tahsîl*, Thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1986.
- , *Kitâbu'l-Muhtelifîn*, Thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib-Ali Abdulbâsıt, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1996.
- Ebû Tâlib el-Kâdî, *İlelü't-Tirmizî*, Thk. Subhî es-Sâmerrâî ve ark., Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1409/1989.
- Ebû Ya'la, el-Halîl b. Abdillâh el-Halîlî el-Kazvîni, *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Thk. Muhammed Saîd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409/ 1998.
- Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Ahmed, *Kitabu bahri'd-demri: fi men tekelleme fihi'l-İmâm Ahmed*, Thk. Ebu Üsâme Vasiyyullah b. Abbas, Darü'r-Râye, Riyad 1989.

- Ebû'l-Vefâ et-Trablusî, İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *et-Tebyîn li Esmâi'l-Müdellesîn*, Thk. Muhammed İbrâhîm Dâvud el-Mevsilî, Müessesetü'r-Reyyân li't-Tab' ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1994.
- Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Süleymân b. Halef, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh*, Thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad 1986.
- Ebû'l-Hüseyin Yahyâ b. Alî, *Gureru'l-Fevâid*, Thk. Muhammed Harşâfi, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1417/1996.
- Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- Erul, Bünyamin, "Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi' Adlı Eserinin Kadim bir Nüşası", *İslâmiyât*, Cilt: 1, Sayı: 2(1998), ss. 125-133.
- Eslem b. Sehl, Ebû'l-Hasan Bahşel el-Vâsitî, *Târîhu Vâsıt*, Thk. G. Avvâd, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1406/1986.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Mûsâllîn*, Thk. H. Ritter, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- F. Gabrieli, "Ibn al-Mukaffa", *The Encyclopaedia of Islam*, ed. B. Lewis, J. Schath, et.al., Cilt: III, E.J. Brill and Luzac&Co., Leiden and London 1986.
- Güllüce, Veysel, *Kur'ân'da Ahiret İnancının Temelleri*, Ekev, Erzurum 2001.
- Güner, Osman, *Ebû Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yay. İstanbul 2001.
- el-Hâkim en-Neysâburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, Thk. es-Seyyid M. Hüseyin, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- Haig, T.W., "Sind", *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, MEB. Basımevi, İstanbul 1967, X, 676-678.
- Halîfe b. Hayât, Ebû Ömer el-Leysî, *et-Tabakât*, Thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Dâru Tayyibe, Riyad 1982.
- , *Târîhu Halîfe b. el-Hayyât*, Thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1397/1977.
- Halil, İmadüddin, *Ömer b. Abdilazîz Dönemi ve İslâm Inkulâbı*, Çev. Ubeydullah Dalar, Bir Yay., İstanbul 1984.
- Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Munebbih*, çev. Kemal Kuşçu, Bahar Yay., İstanbul 1967

- Hasan, H. İbrâhîm, *Siyasî-Dini-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müddrec*, Thk. Muhammed ez-Zeherânî, Dâru'l-Hicre, Riyad 1418/1997.
- , Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, Thk. Nuruddin İtr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1395/1975.
- , *el-Câmî' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî*, Thk. Mahmûd Tahhân, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1403/1983.
- , *Mûdihu Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk*, Thk. A. Emin Kal'ecî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987.
- , Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Thk. Ebû İshâk ed-Dimyâtî, Dârû'l-Hüdâ, Meyt Ğamr 2002.
- Hatiboğlu, M. Saîd, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmi Araştırmalar*, Cilt: 10, Sayı: 1-2-3(1997), ss. 1-14.
- Hatiboğlu, M. Saîd-Görgün, Tahsin, "GOLDZİHER, Ignaz", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 102-111.
- el-Hattâbî, Ahmed b. Muhammed el-Bustî, *Islâhu Galâti'l-Muhaddisîn*, Thk. Muhammed Ali Abdulkerim, Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, Dimaşk 1407/1987.
- Hıdır, Özcan, "Şarkiyatçıların Hadîs Tarihlendirme Metodları", *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1(2004), ss.97-115.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İFAV Yay., İstanbul 1995.
- el-Hudârîbek, Muhammed, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, Thk. Muhammed el-Usmânî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1986.
- , *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut Tsz.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Thk. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- , *Men Revâ Anhu'l-Buhârî fî's-Sahîh*, Thk. Amir Hasan Sabrî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1993.
- İbn Cemâa, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Menhelü'r-Râvî*, Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1406/1986.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî, *el-Merâsîl*, Thk. Şükrullah Nimetullah el-Kavcânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1397/1977.
- , *İlelu İbn Ebî Hâtim*, Thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405/1985.
- , *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed el-Bağdâdî el-Hâşimî, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut Tsz.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- , *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahabe*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992.
- , *Nüzhetü'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, Thk. Abdulaziz b. Muhammed es-Südeydî, Dâru'r-Reşîd, Riyad 1989.
- , *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, Thk. İkrâmuddin İmdâdu'l-Hakk, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- , *Tabakâtu'l-Müdeşşîn*, Thk. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Umân 1983.
- , *Mukaddimetu Fethi'l-Bârî*, Thk. Muhammed Fuat Abdalbâkî-Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.
- , *en-Nüket alâ'bni Salâh*, Thk. Rebi' b. Hâdi Umeyr, Dâru'r-Râye, Riyad 1988.
- , *Lisânu'l-Mîzân*, Müessesetü'l-Alem li'l-Matbûât, Beyrut 1986.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâiz'-Zamân*, Thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed al-Endelüsî, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1404/1984.
- , *el-Muhallâ*, Thk. Lecnetü Dâri'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut Tsz.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî, *es-Sikât*, Thk. es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Ysz. 1975.

- , *Sahîhu İbn Hibbân*, Thk. Şuayb el-Arnaûfî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- , *el-Mecrûhîn*, Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Vaî, Haleb Tsz.
- İbn Kâni, Ebû'l-Hüseyn Abdulbâkî, *Mu'cemu's-Sahabe*, Thk. Salâh b. Sâlim el-Masrâfî, Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, Medîne 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmil'Hadîs*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.
- , *Büyük İslâm Tarihi*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, Thk. Muhammed İsmâil es-Sâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1980.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyya Yahyâ, *Târîhu İbn Maîn* (Rivâyetu'd-Derevî), Thk. Ahmed Muhammed Nuru Seyf, Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke 1979.
- İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl li'bni Mâkûlâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut Tsz.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ricâlu Müslim*, Thk. Abdullah el-Leysi, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987.
- İbn Mende, Yahyâ b. Abdilvehhâb el-İsfehânî, *Tercemetü Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed*, Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Matbaatu'l-Ümme, Bağdâd 1983.
- İbn Mufellah, Burhaneddin İbrâhîm b. Muhammed, *el-Maksadu'l-Erşad fî Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed*, Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1990.
- İbn Rüşeyd el-Fihri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *es-Sünenü'l-Ebyen ve'l-Mevridu'l-Emân fî'l-Muhâkeme Beyne'l-İmâmeyn fî's-Senedi'l-Mu'an'an*, Thk. Salâh b. Sâlim, Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, Medîne, 1417/1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru's-Sâdir, Beyrut Tsz.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, Thk. Suphî es-Sâmerâî, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1984.

- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Alî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
- , *Safvetü's-Safve*, Thk. Mahmud Fâhurî-Muhammed Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979.
- , *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, Thk. Halil el-Meyyis, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.
- , *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- İbnu'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Thk. Hamdî Abdulmecîd İsmâîl es-selefî, Dâru's-Samî, Riyad 1415/1994.
- İbnu'n- Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, Thk. Nûruddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Medîni, Alî b. Abdillâh es-Sa'dî, *İlelü'l-Medîni*, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1980.
- İbrâhîm Mustafa ve ark., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yay., İstanbul 1996.
- el-'İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Kûfî, *Ma'rifetü's-Sikât*, Thk. Abdulalîm Abdulazîz el-Büstevî, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1985.
- İshâk b. Râhuye, *Müsned*, Thk. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin, Mektebetü'l-Îmân, Medine 1995.
- Juynboll, Gautier Herald A., "Shu'ba b. Al-Hajjâj (d.160/776) and His Position Among The Traditionalist of Basra", *Le Muséon*, Louvain 1998 (111), s. 187-226.
- , *Hadîs Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
- , *Oryantalistik Hadîs Araştırmaları*, çev. Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- , "(Re)Appraisal of Some Tecnicl Terms in Hadîth Science", *Islamic Law and Society*, vol.8, no.3, Oct. 2001, ss. 303-349.
- K.V. Zettersteen, "Mansûr", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, VII, 294-296.

- Kahpâî, Zekiyyuddîn, *Mecmau'r-Ricâl*, Thk. es-Seyyid Ziyâuddîn el-İsfehânî, Müessesetü Matbûâti İsmâîliyyân, Kum Tsz.
- Kandemir, Yaşar, "*Hadîs*", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 41.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1984.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh el-Kustantînî el-Hanefî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1992.
- el-Kazvîni, Abdülkerim b. Muhammed, *et-Tedvîn fi Ahbâri Kazvîn*, Thk. Azizullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1987.
- el-Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, Thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- el-Kettânî, es-Seyyidü's-Şerîf Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstadrafe*, Thk. Muhammed el-Muntasır el-Kettânî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1986.
- , *Hadîs Literatürü*, Çev. Yusuf ÖZBEK, İz Yay., İstanbul 1994.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşâret Yay., İstanbul 1992.
- Kırbaşoğlu, Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.
- Koçyiğit, Talat, "İbn Şihab ez-Zührî", *AİFD*, Cilt: 21 (1976), s. 51-84.
- , "I.GOLDZİHER'in Hadîsle İlgili Bazı görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *AÜİFD.*, Sayı: 15, Yıl: 1967, ss. 43-55.
- , *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1988.
- , *Hadîs Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975.
- el-Kureşî, Ebû'l-Vefâ Abdulkâdir, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakâtu'l-Hanefiyye*, Mîr Muhammed Kütübhâne, Karaçi Tsz.,
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru'l-Kurtubî*, Thk. Ahmed Abdulhalîm, Dâru's-Şa'b, Kahire 1372/1953.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV. Yay., Ankara 2000.
- , *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât, Ankara 2000.
- Kutluer, İlhan, "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 111.
- Küçük, Râşid, "İsnâd", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.

- el-Leknevî, Abdulhayy, *er-Reff' ve't-Tekmîl fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1968.
- el-Mâmekânî, *Tenkîhu'l-Makâl fi İlmi'r-Ricâl*, Thk. Muhammed Hüseyin ez-Zencânî, Ysz. Tsz.
- Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'* (Abdurrezzâk es-San'anî'nin Musannaf'ının sonunda), Thk. Habîbu'l-A'zâmî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- el-Mizzî, Ebû'l-Ferec Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.
- Motzki, Harald, "Quo vadis, Hadit-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: 'Nafi' the mawla of Ibn 'Umar, and his position in Muslim Hadit Literature" *Der Islam*, vol. 73, no. 1, 1996, pp. 40-80.
- Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984.
- el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Teârîf*, Thk. Muhammed Rıdvân , Dâru'l-Fikr, Beyrut 1410/1990.
- , *et-Tevkîf alâ Muhimmâti't-Teârîf*, Thk. Muhammed Rıdvân, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1410/1990.
- Mustafa Sabri Efendi, "Din-i Islamda hedef-i münakasa olan mesailden: musiki", *Beyan-ul Hak* , Cilt: 3, Sayı: 63, 1328 (1910).
- Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed Kaşkarî, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medîne 1404/1984.
- , *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*, Thk. Abdulgaffar Süleymân el-Bendârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- , *et-Temyîz*, Thk. M. Mustafa el-A'zâmî, Mektebetü'l-Kevser, es-Suûdiyye 1410/1989.
- , *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuat Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Tsz.
- Nasr b. Hamd el-Fahd, *Menhecu'l-Mutekaddimîn fi't-Tedlîs*, Riyad 1421/2000.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyd, Dâru'l-Vaî, Halep 1369/1950.

- , *Tesmiyetu Fukahâi'l-Emsâr*, Thk. Mahmud İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Vaî, Halep 1369/1950.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim (el-Minhâc)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392/1972.
- , *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Ozkan, H., "The Common Link and its Relation to the *Madâar* ", *Islamic Law and Society*, vol.11, no.1, January 2004, pp. 42-77(36).
- Öz, Mustafa, "Ca'd b. Dirhem", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 542-543.
- , "İbrâhim b. Abdullah", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 283.
- Öz, Şaban, *Hiz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihî Değeri*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- Özafşar, M. Emîn, *İdeolojik Hadîsçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne olayı ve Haseviyye olgusu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999.
- Öztürk, Mustafa, *Mevâlînin Hadîs Rivâyetindeki Yeri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.
- er-Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin, *el-Müfredât*, Thk. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru'l-Meârif, Beyrut Tsz.
- er-Râmehurmuzî, el-Hasen b. Abdirrahman, *el-Muhaddisu'l-Fâsul Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Thk. Muhammed Accâc Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Sancak, Yusuf, *Hiz. Peygamber Devrinde Şiir*, Şafak Yay., Erzurum 1999.
- Sarıçam, İbrâhîm, *Emevî-Hâşimi İlişkileri*, TDV. Yay., Ankara 1997.
- Selâhuddin el-Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Seyfuddin, *Kitâbu'l-Muhtelîfîn*, Thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib-Ali Abdulbâsıt, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1996.
- es-Sem'ânî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed et-Temîmî, *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Thk. M. Weisweiller, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- , *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-Kebîr*, Thk. Münire Nâcî Sâlim, Ysz. Tsz.
- Sezgin, Fuat, "Hadîs Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i", *Türkiyat Mecmuası*, sayı: 12 (1955), ss. 115-134.
- , *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyât, Ankara 2000.

- , *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Arapça'ya çev. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Abdulfadl, İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmiati'l- İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Ysz. 1983.
- Streck, M., "Vâsıt", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, XIII, 222-226.
- Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, DİB. Yay., Ankara 1981.
- es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedrîbu'r-Râvî*, Thk. Abdulvahhâb Abdullâtîf, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyâd Tsz.
- , *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire 1396/1976.
- , *Târîhu'l-Hulefa*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1902.
- eş-Şehristânî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Thk. Muhammed Seyyid el-Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1404/1984.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1973.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *Turuku Hadîsi Men Kezebe Aleyye Müteammiden*, Thk. Muhammed b. Hasan el-Gımârî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Taştan, Osman, "Merkezileşme Sürecinde İslâm Hukuku: Bölgeselliğe Veda veya Şâfi Faktörü", *İslâmiyât*, Cilt: 1, Sayı: 1(1998).
- et-Tırablusî, İbrâhîm b. Muhammed, *Men Rûmiye bi'l-İhtilât*, Thk. Ali Hasan Ali, el-Vekâletü'l-Arabiyye, ez-Zerkâ Tsz.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *İlelü't-Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1938.
- Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yay., Kayseri 1994.
- Topaloğlu, Nuri, *Hadîsçilerin Geçim Kaynakları*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1999.
- Tucker, F. William, "Beyân b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irak'ının Şii Aşırıları", Çev. Yusuf Benli, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt: III, Sayı:1(2003), ss.217-232.
- Tunç, Cihat, "Gaylan ed-Dımeşkî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 414

- Uğur, Müctebâ, "İhtilat", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 571.
- , *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, DİB. Yay., Ankara 1992.
- , *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, TDV. Yay., Ankara 1996.
- , *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumunu*, Çağrı Yay., İstanbul 1980.
- el-'Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Ömer, *Duafâu'l-'Ukaylî*, Thk. Abdulmutî' Emin Kal'eci, Daru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Vagleri, Laura Veccia, "Râşid Halîfeler ve Emevîler Dönemi", çev. İlhan Kutluer, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Hikmet Yay., İstanbul 1988.
- Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Yahyâ b. Maîn (Rivâyetu'd-Derevî)*, Thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke 1979.
- Yatkın, Nihat, *Hadîslerin Mana ile Rivâyet ve Neticeleri*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992.
- Yıldız, H. Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 31-48.
- , "Abdülmelik b. Mervân", *DİA*; İstanbul 1988, I, 266-270
- , *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 92.
- Yücel, Ahmed, *Hadîs İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, MİFAV. Yay., İstanbul 1998.
- , "İbn Avn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 340-341.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu'l-Muîn fî Tabakâtu'l-Muhaddisîn*, Thk. Hişâm Abdurrahîm Saîd, Dâru'l-Furkân, Umân 1404/1984.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaûtî ve ark., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1313/1895.
- , *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, Thk. Nureddin İtr, Ysz. Tsz.
- , *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Thk. Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- , *el-Kâşif*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde 1992.
- , *el-Müktenâ fî Serdi'l-Künâ*, Thk. Muhammed Sâlih Abdulazîz, Metâbiu'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine 1408/1988.

-----, *er-Ruvâtu's-Sikâtu'l-Mütekellemu fihim la Yûcibu Reddehâ*, Thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1992.

-----, *Men Tüküllime fih*, Thk. Muhammed Şekûr, Mektebetü'l-Menâr, ez-Zerkâ 1406/ 1986.

ez-Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Yayına Hazırlayan: Bünyamin Erul, Kitâbiyât, Ankara 2000.

Zorlu, Cem, *Abbâsilere Yönelik Dinî İsyânlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

<http://saaaid.net/book/open.php?cat=91&book=236> (Erişim tarihi 10.02.2004)

http://www.wakeup.org/anadolu/05/4/mustafa_sabri.html (Erişim tarihi 13.03.2004)

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Erzurum ili Uzundere ilçesi Dikyar köyünde dünyaya geldi. İlk ve orta eğitimini Erzurum'da tamamladı. 1996 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesine kayıt yaptırdı. 2001 yılında aynı fakülteden mezun olup, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilimdalı Hadîs Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. 2002 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne araştırma görevlisi olarak atandı. Halen aynı görevi sürdürmektedir.

